

N Á R O D O P I S N Á

l'eu'ne

4/2016

AUTOŘI STUDIÍ A ČLÁNKŮ NR 4/2016:

Doc. PhDr. Zdeněk UHEREK, CSc., (*1959) je ředitelem Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i., a vedoucím oddělení etnických studií v témže ústavu. Přednáší také na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, na Vysoké škole ekonomické v Praze a na Univerzitě Pardubice. Zabývá se etnologií města, etnickými procesy, migracemi, Čechy v zahraničí a Romy. **Kontakt:** uherek@eu.cas.cz

PhDr. Sandra KREISSLOVÁ, Ph.D., (*1981) vystudovala sociální antropologii na Filozofické fakultě Univerzity Pardubice, doktorské studium absolvovala v Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Působí jako odborná asistentka na Provozně ekonomické fakultě České zemědělské univerzity v Praze. Zabývá se výzkumem identitárních a vzpomínkových konstrukcí v prostoru česko-německé a česko-rakouské hranice. **Kontakt:** kreisslova@pef.czu.cz

Mgr. Jana NOSKOVÁ, Ph.D., (*1975) vystudovala etnologii a historii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, od roku 2004 působí na brněnském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. Věnuje se především využití metody orální historie a biografické metody v etnologických výzkumech, problematice každodennosti a (kolektivní) paměti, výzkumu dějin a kultury Němců v České republice a urbánní etnologii. **Kontakt:** jana.noskova@iach.cz

PhDr. Alena KALINOVÁ (*1955) vystudovala dějiny umění a etnografii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Od roku 1981 pracuje jako kurátorka sbírek lidového výtvarného umění v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea. Zaměřuje se především na studium lidové keramiky (fajáns, kamnářství) a podmaleb na skle. **Kontakt:** akalinovala@mzm.cz

Mgr. Hana GOLÁŇOVÁ, Ph.D., (*1973) vystudovala obory český jazyk a literatura a historie na Filozoficko-přírodovědecké fakultě Slezské univerzity v Opavě. Od roku 2004 působí v Ústavu pro jazyk český AV ČR v Praze a od roku 2013 je také zaměstnána v Ústavu Českého národního korpusu FF UK. Své odborné zájmy rozvíjí v oblasti dialektologie, lexikologie, lexikografie a korpusové lingvistiky. **Kontakt:** golanova@ujc.cas.cz

PhDr. Milena ŠÍPKOVÁ, CSc., (*1956), vystudovala český a anglický jazyk na brněnské Filozofické fakultě. Od roku 1980 pracuje v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Brně. Spolupracovala na *Českém jazykovém atlase*, v současnosti se podílí na zpracování *Slovníku nářečí českého jazyka* a *Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*. **Kontakt:** sipkova@ujc.cas.cz

N Á R O D O P I S N Á

l'oune

4/2016

OBSAH

Studie a materiály k tématu Migrační proudy v Evropě a jejich kulturní pozůstatky

Migrace v české etnologii: náměty k obohacení migrační teorie (<i>Zdeněk Uherek</i>)	263
Novokřtěnci na Moravě a jejich kulturní odkaz (<i>Alena Kalinová</i>)	271
„Odsun“ Němců v české vzpomínkové kultuře (<i>Sandra Kreisslová</i>)	284
Nechtěné „tě pic!“ Politika paměti představitelů nuceně vysídlených brněnských Němců na počátku padesátých let 20. století (<i>Jana Nosková</i>)	296
Zaniklý svět podomních obchodníků v nářečním pojmenování (<i>Milena Šipková</i>)	306
Nářeční lexikum na východní Moravě a karpatská salašnická kolonizace (<i>Hana Goláňová</i>)	316

Proměny tradice

Tančit a zpívat pro lepší život? Výsledky výzkumu folklorního hnutí v Estonsku (<i>Stanislav Nemeržitski – Iivi Zájedová</i>)	328
---	-----

Ohlédnutí

Život je krásný: Karel Otto Hrubý 1916–1998 (<i>Helena Beránková</i>)	331
100 let od narození zpěváka Jožky Severina z Tvrdonic (<i>Marta Toncrová</i>)	335

Rozhovor

Vzpomínání s jubilantkou Evou Kröschlovou (<i>Daniela Stavělová</i>)	337
--	-----

Společenská kronika

K okružlemu jubileu Hany Urbancovej (<i>Jadranka Važanová</i>)	340
Blahopřání Lubomíru Tyllnerovi (<i>Matěj Kratochvíl</i>)	343
K devadesátým narozeninám Miguela Leóna-Portilly a ještě k jednomu výročí (<i>Oldřich Kašpar</i>)	344
In memoriam Zdeňka Měřínského (<i>Miroslav Válka</i>)	345

Výstavy

Krajka v proměnách času (<i>Marta Ulrychová</i>)	346
Musée Berbère v Jardin Majorelle: berberská kultura skrytá v zelené oáze (<i>Barbora Pütová</i>)	349
Lindberg na starých pohlednicích. Výstava v Muzeu selského domu v bavorském Lindbergu (<i>Marta Ulrychová</i>)	350

Zprávy

19. ročník ETNOFILM-u Čadca (<i>Hana Hlášková</i>)	351
--	-----

Festivally, koncerty

Vymyslet festival: čtvrtstoletí Folklorního festivalu Pardubice – Hradec Králové (<i>Daniela Stavělová</i>)	352
---	-----

Recenze

Z. Krišková: Etnokultúrne kontexty výroby modrotlačie. Modrotlačiarška dielňa v Hranovnici (<i>Juraj Zajonc</i>)	355
P. Košťálová: Stereotypní obrazy a etnické mýty. Kulturní identita Arménie (<i>Lucie Uhlíková</i>)	356
A. Kurial – V. Kovářů – J. Kuča: Katalog lidové architektury. Část desátá. Okres Třebíč (<i>Lubomír Procházka</i>)	358
Genius loci českého jihozápadu X (<i>Věra Thořová</i>)	358
F. Jančíková-Minaříková: Valašská dědina Držková (<i>Karel Pavlišťík</i>)	360
Slovácko 2015 (<i>Karel Pavlišťík</i>)	360

Ročníkový obsah

362

Resumé

364

MIGRACE V ČESKÉ ETNOLOGII: NÁMĚTY K OBOHACENÍ MIGRAČNÍ TEORIE

Zdeněk Uherek (*Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.*)

Již řadu let užíváme tezi, že nové kontexty vedou k re-interpretaci minulosti, současnosti i budoucnosti a že výsledky pozorování se mění s pozicí aktéra, jenž nemůže být nikdy jen pouhým pozorovatelem, ale vždy vstupuje do děje v určité sociální roli. Migrace jsou jednou z okolností, které mění dynamiku současného života i způsob myšlení o věcech a lidech, s nimiž jsme v kontaktu. Stimulují v současné době ke změnám úhlu pohledu na lidskou existenci jako celek. Zvyšující se dynamika studia migrace ovšem vede i k tomu, že se toto téma dostává do souvislosti se stále větším množstvím jevů a okolností. Možná, že na sebe postupně nabere takové množství významů a stane natolik obtížně uchopitelným, že bude upozaděno, jako se to již stalo pojmu kultura, etnicita nebo skupina. Do historie antropologie, etnologie a dalších společenských věd počátku 21. století však vstupuje jako klíčový pojem, který rozšířil téma společenské změny o novou a výraznou dimenzi.

Diskuse o uprchlické vlně nutí znovu k zamyšlení nad typologií migrace a její úlohou v životě společnosti. Vede k opětovnému zamyšlení, jaké zisky a ztráty migrace přináší. Její silná přítomnost ve společenskovědním diskurzu znovu otevírá otázky o vnímání geografického a společenského prostoru, o lidské potřebě někam patřit a současně měnit místo svého pobytu, o významu pojmů lokální patriotismus, etnocentrismus, nacionalismus a jejich podobách, kdo jsou „ti druzí“ a jak se k nim vztahovat. Téma migrace a sociální koheze mění též akční radius badatelské obce. Tím, že se pohyb obyvatelstva stal globálním jevem, rozšiřuje se spektrum zájmu, kde migrace sledovat. Optika studia migrace do Evropy a z Evropy je v současné době jen jednou z mnoha dimenzí a migrační toky ve směru jih – sever a východ západ jsou korigovány na základě podrobného mapování migračních cest na jižní polokouli (IOM 2012). V době, kdy psali pod vlivem bouřlivých migračních pohybů přelomu osmdesátých a devadesátých let Stephen Castles a Mark Miller svoji knihu *Age of Migration* (1993), netušili, že hodnocení 20. století jako migračního bude již z odstupu dvou desetiletí vnímáno jako nadnesené a že disproporce, nerovnoměrnosti a konflikty vytvoří brzy z hlediska migrace na začátku 21. století ještě dynamič-

tější situaci, než jaké jsme byli svědky v poslední třetině století dvacátého.

Přestože je nanejvýše užitečné vycházet z nových a nejnovějších výzkumů, je současně dobré též připomenout, že etnologie a antropologie za dobu své existence shromáždily velké množství dat, která mají vazbu k migracím a jež by bylo třeba kalkuloval v rámci migračních teorií, neboť se vážou k celé řadě otázek, na něž v současné době hledáme odpovědi.

V tomto textu se soustředíme na několik příkladů z české a moravské, méně již slovenské produkce, které alespoň náznakově reprezentují nejen tematickou pestrost jevů souvisejících s migračními teoriemi, ale také naznačující dynamiku změn pohledů, kterou v této oblasti můžeme zaznamenat.

Migrace a rozvoj

Ještě v šedesátých letech 20. století vznikaly sofistikované migrační teorie, které se snažily vytvořit soubor jednoznačných pravidel, jež by pomohly specifikovat charakter jakékoli migrace. Některé tyto teorie, například v rozpracování Everetta Lee, jsou dodnes inspirativní (Lee 1966). Současně však nejen antropologové, ale též sociologové zaznamenali, že význam migrací se mění s technologickým vývojem. V některých fázích lidského vývoje je pokrok spojen s migrací, jindy je spojen se sendentarizací. Jak správně uvádí William Petersen, zatímco za určitých okolností lze vnímat migraci negativně, jindy je legitimní spíše otázka, proč některé skupiny nemigrují (Petersen 1958). Specifické subsistenční aktivity, jakými jsou lovectví, sběračství, pastoralismus či zemědělství, mění pohled člověka na svět a jeho orientaci v prostoru (Ellen 2003). Modifikují též jeho pohled na věci denní potřeby. Zatímco migrace pro sendentarizovaného člověka je složitou životní a prostorovou změnou, nomád je vázán na širší teritorium a pohyb po něm je součástí jeho života (Khazanov 1984).

V komplexních společnostech žijí migrační i sendentarizované skupiny vedle sebe, část společnosti se specializuje na transfer zboží a na meziskupinové kontakty. Migrace a společenský pohyb se tak může jevit jako zdroj bohatství a pokroku. Migrace do měst a do zámoří

se jevila teoretikům v době modernizace jako pozitivní průvodce společenských změn. Jednoznačně pozitivně migrace vnímal jeden z prvních teoretiků migrace Ernst Georg Ravenstein (Ravenstein 1885) a tak je chápal i jeden z prvních antropologických teoretiků teorie modernity Robert Redfield (Redfield 1953). Současně však usedlí zemědělci nebo městské obyvatelstvo konceptualizovali některé společnosti spojené s pohybem ve volné krajině jako společnosti tradiční a s modernitou mizející. Vznikající moderní společnosti zaváděly řadu opatření, kromě jiného též disciplinačních, které měly za cíl kontrolovat pohyb obyvatelstva, kromě jiného též jeho usazováním. Pohyb mezi sídly byl možný, ale preferovaný byl pohyb současně se stálým místem pobytu. Například nomádismus a pastevectví vnímala společnost jako jev mizející. V českém prostředí byl tento způsob obživy upozaděn možná více než v řadě dalších evropských zemí. Zajímavým odrazem této skutečnosti je *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, která zahrnuje především jevy zaznamenávané v české a moravské lidové tradici. Mezi hesly se nevyskytuje ani heslo nomád, ani nomádismus a zastoupeno zde není dokonce ani pastevectví. Jsou ale zařazena hesla jako pastorální hudba, pastouška, pastva a pastvina (Brouček – Jeřábek 2007: 709–712), to znamená hesla reflektující pasení dobytka nebo reminiscence na pastevectví. Nekalkuluje se zde ale s pastevectvím jako specifickým autonomním způsobem obživy. Na pastvinu ale navazuje heslo pašeráctví, s nímž se jako se specifickým způsobem obživy v encyklopedii počítá. Nenajdeme zde též heslo bezdomovec, které ve vztahu k lidové kultuře nemusíme vnímat jako relevantní. Jeho nezařazení ale také mohlo být důsledkem okolnosti, že v době, kdy se heslář encyklopedie vytvářel, což bylo v první polovině devadesátých let 20. století, se nejednalo o rozšířený jev. Naopak ústřední etnologický časopis *Český lid bezdomovectví* v posledních letech reflektuje jako relevantní téma a nalezneme zde texty, které se k bezdomovectví vztahují (Hejnal 2013; Vašát 2013).

Touto poznámkou jsem především chtěl ukázat, že zkušenosti s určitými jevy mají lokální charakter. Zatímco společenské vědy, včetně kulturní antropologie, v 19. a 20. století například v USA systematicky kalkulují s problematikou migrací, v českém odborném prostředí bylo toto téma méně aktuální ne proto, že by společenští vědci nereflekovali dění ve společnosti, ale protože

migrace nebyly považovány jako výrazný problém, nebo byly konceptualizovány v jiných pojmech a v jevech, než bychom je prvoplánově hledali.

Migrační proudy a jejich směřování

Migrační teorie, jejichž konjunktura se váže zejména k vývojovým trendům 20. století, kalkuluje zejména s migračními tendencemi z východu na západ a z jihu na sever. Tento dnes již klasický způsob uvažování o migracích reflektuje zejména imigrační pohyb do USA a dále migrační pohyb po druhé světové válce do Evropy (Castles – Miller 1993; Massey et al. 1998; Drbohlav – Uherek 2007). V popisu migračních proudů se jen zřídka objevuje zohledněná zkušenost s migrací a cestováním z Evropy do Asie, přestože právě mezi Evropou a Asií probíhaly dlouhodobě oboustranné migrační kontakty. Stejně tak je v migrační teorii relativně málo zmiňován migrační pohyb do východní Evropy a tvorba menšin a migračních skupin na území jižní a východní Evropy.

Zatímco středověká vnitřní kolonizace Evropy a zakládání měst především německy hovořícím obyvatelstvem ve směru západ – východ byla zpracovávána etnology frekventovaněji z pohledu jejich stop v materiální kultuře (v oblasti lidového stavitelství se k tématu vyjádřili např. Vilém Pražák, Josef Vařeka, Václav Mencl, k hornickému odívání např. Olga Skalníková), migračním pohybům Čechů, Moravanů, ale částečně též i Němců a dalších skupin na Balkán a do carského Ruska (zejména na Ukrajinu) a jejich působení v novém prostředí byla věnována relativně velká pozornost z mnoha stránek. Vedle cenných poznatků Jana Auerhana, který používal při svých záznamech mj. vyprávění a pozorování (Auerhan 1918), vzbuzuje dodnes oprávněnou pozornost např. práce Karla Chotka *Rusové na severním Kavkaze* (1912), kde si autor, využívaje svého přírodovědného vzdělání, klade otázku, jak přírodní i společenské poměry nového prostředí ovlivnily imigrační populace.

Krajanské kolonizační aktivity ve východních oblastech Evropy našly prostor pro etnografické studium zejména v druhé polovině 20. století. Pro migrační teorii jsou významné především texty Ivy Heroldové. Osudy českých exulantů na území tehdejšího Pruska ji vedly k zamyšlení nad úlohou náboženství v adaptačních a integračních procesech. Bylo z nich zřejmé, že zejména v období před vytvořením národního vědomí, tedy pocitu sounáležitosti s moderním politickým národem, hrálo ná-

boženství při vytváření meziskupinových hranic klíčovou úlohu. Zelówští Češi jí byli dobrým příkladem situace, ve které náboženská různorodost přispěla k dlouhodobému zakonzervování hranic mezi českým protestantským a polským katolickým obyvatelstvem malého města nedaleko Lodže (Heroldová 1971). Vědomí sounáležitosti s českým národem této exulatské skupiny nabývalo různých podob. Přestože existovaly permanentní kontakty s českým prostředím, národní vědomí začalo být cíleně budováno zejména po vzniku samostatného Československa a s největší dynamikou se začalo rozvíjet těsně po druhé světové válce, kdy došlo k částečnému přestěhování komunity do země původu.

Na základě etnografických dat lze ale v současnosti popisovat i zpětný proces. Podle údajů Barbary Kučerové, jedné z autorek, která pracovala v zelóvském a přesídleneckém terénu po Ivě Heroldové a uskutečňovala rozhovory v letech 2011–2014, lze naopak vysledovat již opětovné oslabování národního vědomí v Zelówě mimo jiné též v souvislosti s uzavíráním smíšených manželství. Národnostní přehrady, které se zdály být určující v průběhu 20. století, ustupují, zatímco náboženské přehrady v tomto případě přetrvávají. Pro řadu potomků českých exulantů přestává být významný původ, deklarují se jako Poláci, nebo s národní afiliací váhají, ale za významné stále pokládají, že jsou příslušníci evangelické náboženské obce (Kučerová 2016).

V současném vnímání stěhování českých exulantů zaniká, že se jednalo o migraci nedobrovolnou a že motivace k migraci ovlivnila i způsob komunikace se zemí původu a chování exulantů v širším společenském kontextu. Studium skupin, které prodělaly násilné migrace, deportace a podobné migrační události v pozdějších letech, rozvinul zejména Peter Salner. Zajímaly ho formy komunikace a otázky identity rozptýlené židovské diaspory (Salner 2007). V českém prostředí se tématu dotýká například Blanka Soukupová (2009). Historik Ctibor Nečas trauma nucených migrací zaznamenává při studiu romského holocaustu (Nečas 1994).

Zatímco u exulantských skupin na území dnešního Polska zaznamenaly Iva Heroldová i Barbara Kučerová poměrně dynamické změny identity, migrační skupiny odcházející do východní a jižní Evropy si zachovávaly vědomí vlastní identity po staletí. Ještě výrazněji než na Čechách v zahraničí lze tyto charakteristiky sledovat na německých kolonizacích, kterým se v Bosně a Herce-

govině věnoval Petr Lozoviuk (2000) a nejnověji v rumunském Sedmihradsku též Tomáš Drs (2016). Integrate těchto skupin nejenže probíhala často pomalu, ale i v městském prostředí s rozsáhlými komunikačními příležitostmi si skupiny i v případě jazykové asimilace ponechávají vědomí vlastní výlučnosti a představu, že místní obyvatelstvo výrazně kulturně obohatili. Tento jev lze dokumentovat i na českých krajech na území bývalé Jugoslávie (Uherek 2011).

Krajanská tematika je s migrační tematikou dlouhodobě úzce spjatá. Když Iva Heroldová začala jako jedna z prvních v první polovině padesátých let 20. století spolu s Jaroslavem Kramaříkem, Otakarem Nahodilem, Vladimírem Scheuflerem a zejména Františkem Vančíkem studovat novoosídlenecké pohraničí na Horšovskotýnsku, kde byli usídleni volyňští Češi, vytkla si za cíl komparativní studium etnicity těchto přesídlenců, a to tak, že bude studovat její přeměny paralelním sledováním prostředí, z něhož přesídlenci imigrovali a jejich současného života v novém místě usídlení. Zároveň plánovala do výzkumu zapojit i referenční skupinu, na Horšovskotýnsku nově usídlené Čechy z Chodska. Velice zajímavý projekt, který vykrystalizoval do uvedené podoby někdy v polovině padesátých let 20. století, se při samotném řešení nakonec zjednodušil a publikovány byly nejprve výsledky rekonstrukce, jak volyňští Češi žili ve svých zdrojových obcích na Ukrajině včetně jejich zvykosloví (Heroldová 1957), a následně též vzpomínky z jejich bojové cesty do Československa na konci druhé světové války (Heroldová 1977).

Do osmdesátých let 20. století vzniklo z výzkumů v novoosídleneckém pohraničí množství prací diferencované kvality. Soustřeďují se, sice mnohdy bez širšího kontextu, často však detailně na velké množství sociálních jevů různých zde působících skupin (Valášková – Uherek 2006). Tehdejší teorie je jen stěží mohla zobecnit a samotná Iva Heroldová se v této oblasti soustředila zejména na etnické procesy a na otázku „vyrovnání ekonomicko-společenských rozdílů“ a na „odstranění vývojového zpoždění“ (Heroldová 1985: 58).

Data podobného charakteru byla získána i v jihomoravském pohraničí. Pozornost zde byla věnována jihomoravským Charvátům, přesídlencům z Volyně, Jugoslávie, bulharského Vojvodova a dalším skupinám. Jak ve svém sumarizujícím článku správně uvádí Eva Večerková, detailní pozornost byla věnována zvláště jejich

specifickým projevům v oblasti lidové kultury (Večerková 1979). Zejména v osmdesátých letech 20. století však zde dochází i k zajímavým mezioborovým přesahům při monografickém studiu doosídleneckých vesnic, jak o tom svědčí například kolektivní dílo *Horní Věstonice* vytvořené pod vedením Václava Frolce (1984), kde je věnována detailní pozornost též přeměnám socioprofesionální struktury (zpracoval Ivo Možný) nebo vztahu člověka ke krajině (zpracovala Hana Librová).

Porovnáme-li výsledky zpracování příkladů vázaných na krajany a novoosídlenecké pohraničí, zaznamenáváme zřetelné tematické proměny, které lze sledovat až do současnosti. Zatímco Olga Skalníková na příkladu rumunských Čechů popisovala, jak tato skupina zakonzervovala ve svých odloučených lokalitách prvky životního stylu 19. století (Jech a kol. 1992: 7–9, 50–57), Milena Secká nacházela u stejné skupiny příklady, jak nesnadná je jejich integrace zpět do českého prostředí (Jech a kol. 1992), a Václav Frolec se snažil podchytit procesy adaptace, emancipace a integrace v „biopsychickém čase“ života přesídlenců v jedné konkrétní lokalitě (Frolec 1984: 537–545), Lukáš Hanus demonstroval na Češích z Rumunska, přicházejících v současné době do České republiky, že jejich potřeba integrovat se do nového prostředí znamená něco jiného, než se mínilo integrací u jejich předků (Hanus 2015). Jestliže ještě v polovině 20. století znamenala integrace včlenění se do majoritního obyvatelstva, pro nynější Čechy přicházející z Rumunska to znamená zejména umět se pohybovat mezi prostředím rumunských vesnic s českým obyvatelstvem a prostředím České republiky (Hanus 2015). Migrace už spíše než změnu místa pobytu znamená rozšíření akčního rádia do více lokalit. Migrací se v současné době místo původu neopouští zpravidla zcela, ale jen částečně. Komunikace prostřednictvím telefonů či programů typu Skypu a snadné cestování způsobují, že jakákoli nepřítomnost v místě původu může být jenom dočasná a částečná.

Zatímco L. Hanus se domnívá, že současný transnationalismus rumunských Čechů je založen ve velké míře na ekonomickém základě a hrají v něm podstatnou roli remitence, Zdeněk Kresl a Tereza Freidingerová tento argument empirickými daty nepotvrzují a argumentují spíše diasporickým vědomím (Kresl – Freidingerová 2016). Mezi autory se takto rozvíjí obohacující diskuse s přesahem pro migrační teorii.

Migrace zvyků a životního stylu

Tak jako člověk v současné době opouští zdrojovou destinaci jen z části, zpravidla se jen z části integruje do nového prostředí. Zejména městská prostředí v zemích, do nichž je silná imigrace, zůstávají směsí mnoha kultur po staletí (Glazer – Moynihan 1970). Známostí je, že s migrací si imigrační skupiny přináší svůj jazyk, zvyklosti každodenního života, náboženství a další prvky, jež si generačně dlouhodobě předávají. Platí to v případě vnější i vnitřní migrace. V českém prostředí bylo shromážděno množství dat, které jsou z hlediska migrační teorie dosud nevytěženy a které byly zachyceny v prostředí dělníků v procesu industrializace zejména v průběhu 19. a na počátku 20. století. Vedle procesů, které jsou nazývány urbanizace, probíhá vlivem migrace do měst proces rurbanizace, kdy se v městském prostředí s přílivem venkovského obyvatelstva mění městské svátky a slavnosti, stravovací návyky i jazyková kultura. Data o průběhu těchto procesů získávali v prostředí Prahy pracovníci pod vedením Mirjam Moravcové a ještě prokazatelněji v prostředí Brna pod vedením Oldřicha Sirovátky a později Jany Pospíšilové. Na datech z brněnského prostředí lze úspěšně dokladovat, jak se připojením moravských venkovských obcí a přílivem dělníků z moravského venkova postupně měnil celý charakter města (Sirovátka a kol. 1993). Podobné migrační vlivy byly patrné například též v Bratislavě a zejména pro období totality v období 1939–1989 je popsal Peter Salner (1998).

Historické proměny městské kultury často zachycují zejména důsledky migrací. Pro středoevropský prostor a velká města shromáždila řadu údajů například historička Marie Gawrecká (2014). Průběh migrací prostřednictvím sebraných vyprávění, rozhovorů s pamětníky, korespondence zachycovaly některé etnografické sondy z českého prostředí např. ve Vídni (Pospíšilová a kol. 1996). Nejen polští rolníci v Americe si psali domů o zaslání dívek k sňatku, vyjadřovali stesk nad opuštěnými domovy nebo adorovali svoji původní kulturu, jak to zachytil William Isaac Thomas s Florianem Znanieckim (1918–1920). Podobně reagují například imigranti z Rumunska, mezi krajany si hledají sňatkové partnery Romové v Kanadě a podobně. Zajímavě s dílem Thomase a Znanieckého koresponduje práce etnologa a sociologa Ondřeje Klípy (2011), která se zaměřuje na polské zahraniční dělnice, jež setrvaly a zpravidla se provdaly v České republice a projevují dodnes často silnou vazbu na lokální prostředí, kde vyrůstaly.

Migrace jako proces posilování a oslabování sociálních vazeb

Migraci zpravidla vnímáme jako oddělování či jako prostorové vzdalování blízkých lidí. Platí to ale jen částečně. V České republice je sloučení rodiny dlouhodobě druhým nejčastějším důvodem migrace (Uherek– Horáková – Pojarová – Korecká 2008). Samotná migrace se často připravuje v celých rodinách, které se skládají na cestu jednotlivců, kooperují při přípravě migrace.

Téma migrace jako podnětu pro rodinná rozhodnutí zpracovávala celá řada autorů (Mincer 1978; Demuth 2000). V českém prostředí jsme se s tímto tématem frekventovaně setkávali při výzkumech přesídlování krajanů z Ukrajiny a Kazachstánu do České republiky. Docházelo zde frekventovaně k jevu, že rozšířené rodiny, které ve zdrojových zemích bydlely daleko od sebe, plánovaly odjezd do České republiky tak, aby mohly bydlet v jedné lokalitě (Valášková, Uherek, Brouček 1997; Uherek, Valášková, Kužel, Dymeš 2003; Uherek – Valášková 2006). Neznámé prostředí nutí krajanů kooperovat. Známé prostředí ve zdrojových zemích migrace naopak umožňuje často větší disperzi. Prvotní semknutí komunity a následnou druhotnou migraci můžeme proto pozorovat v postmigračním období u krajanů při usídlování v zahraničí i po reemigraci do České republiky.

Migrace věcí a činností

Migraci skupin provází pohyb věcí a tím i dovednosti s migrujícími věcmi nakládat, používat je a opravovat. Jedná se o téma, jež lze uchopit mnoha způsoby a významu putujících předmětů pro reprodukci sociálních vazeb lokálního obyvatelstva se věnovala celá řada badatelů. Do této kategorie patří Malinowského popisy směny kula, Maussovy analýzy daru, Bourdieuho interpretace kulturní produkce a podobně. Rozsáhlý korpus literatury již byl vytvořen k dovozu a obchodu s nejrůznějšími užitečnými předměty i k dovozu a konzumaci potravin. Zejména v nedávné době byla též velká pozornost věnována pohybu finančních prostředků.

Migrace věcí a dovedností a jejich specifických obsahů přitahovala dlouhodobě i české a moravské etnology. Prolínání vlivů a motivů v daném území, které přebíraly migrační skupiny od autochtonního obyvatelstva anebo naopak, studoval např. Antonín Václavík v publikacích *Podunajská dědina* (Václavík 1925) a *Slovenské palice* (Václavík 1938). Vedle Chorvatů, na něž se soustředil

v lokální monografii *Podunajská dědina* Václavík, budili na Moravě pozornost etnologů též technologicky vyspělí novokřtěnci (habáni), kteří přinášeli inovace v oblasti zemědělské i řemeslné produkce (Pajer 2006). Živá je dodnes též diskuze o valašské kolonizaci, která souvisí se specifickým životním stylem i artefakty a již se věnovali například Jaroslav Štika nebo Jiří Langer (Štika 2015; Langer – Bočková 2010)

Zatímco některé předměty jsou přebírány vzhledem k užité nebo estetické hodnotě, jak se dělo v případě zmíněných novokřtěnců, jiné jsou adaptovány z ideologických důvodů. V české produkci má své místo například esej Mirjam Moravcové o národním oděvu 1848 (Moravcová 1986), v níž badatelka ukazuje, jak oděvní součástky nesly své ideologické poselství a symbolizovaly tehdejší demonstrovanou slovanskou sounáležitost. Na základě této symbolické hodnoty byly do Čech importovány z prostředí jiných slovanských národů vzory k výrobě oděvních součástí nebo celých oděvů, které v českém prostředí nebyly doposud ukotveny. M. Moravcová uvádí jako příklad čamaru, která se stala součástí mužského „národního kroje“.

Zajímavým pokračováním tématu migrace věcí, tentokrát v současné České republice, je antropologický pohled na akci české neziskové organizace Kola pro Afriku, jejímž cílem bylo přemístit určité množství doslouživších českých jízdních kol, jak autor textu Jan Werner píše, veteše, do Afriky, konkrétně do Gambie. I v tomto případě mění věci s přemístěním své významy. Sběr veteše se stává afirmativním gestem, veteš se stává darem, předmětem směny, stará kola se opravují a veteš vystupuje z bezčasí a stává se opět použitelnou. Kola se vydávají na několik trajektorií. Některá se stávají zboží, aby vydělala na transfer druhých do Afriky. Kola doprovázejí z Čech instruktoři. V Gambii se pak kola jako významný dopravní prostředek dostávají do další sítě sociálních vztahů (Werner 2015).

Vzhledem k tomu, že migrace v současné době spíše zvětšuje akční radius imigrujících skupin, diverzifikuje i jejich činnosti do různých míst. Švédská antropoložka Maja Povrzanović Frykmanová například popisovala, že ve Švédsku, kde žije, není zvykem opravovat boty. Rozbité boty se vyhazují. Ona je však od mládí zvyklá boty nechat opravovat, a tak vozí boty vždy na opravu do Chorvatska, odkud pochází. Ze Švédska do Chorvatska jezdí na návštěvu s kufrem rozbitých bot. Podobně lidé

jednají v případě investic, obchodů a podobně. Zmíněná profesorka antropologie několika kapitolami výrazně přispěla do publikace *Sensitive Objects*, kde popisuje, jak se mění významy věcí v rámci pomoci v oblastech válečných katastrof (Povrzanović Frykman 2016). Podobnou zkušenost získali badatelé z českých zemí ve městech Bosny a Hercegoviny, když zjišťovali, jak za války mění věci hodnotu, jak se dá na lidském neštěstí a humanitární pomoci vydělávat, jak může humanitární pomoc nejen zachraňovat, ale i společensky rozdělovat a zvyšovat sociální napětí (Uherek 2011).

Migrace statusů a sociálního kapitálu

Zatímco věci, které člověk převáží, jsou relativně nápadné, podobně jako činnosti, které člověk na různých místech uskutečňuje, méně transparentní je, jak a na jakých místech používá své statusy a jaký sociální kapitál převáží. Příkladem může být ukrajinský imigrant Vjačeslav, kterému se nepodařilo převést svůj status významné a důvěryhodné osobnosti z Ukrajiny do České republiky. Jeho status zůstal na Ukrajině, kde ho mohl při svých návštěvách příležitostně používat. Sociální status imigranta z Ukrajiny, který získal v České republice, mu ale nestačil na to, aby zde mohl podnikat. Založit firmu se mu zde podařilo teprve po dlouholetém pobytu s pomocí syna, který v České republice vystudoval práva. I v tomto případě se však v podnikání se svou firmou uplatnil lépe na Ukrajině (Uherek – Beranská 2015).

Popisovaný případ není při migraci z Ukrajiny ojedinelý. Otázce využití kvalifikace a tématu životních trajektorií a jejich souvislostí s migračními událostmi se věnovalo v České republice již několik badatelů. V případě imigrace do České republiky ze zemí, které nejsou členy EU, na toto téma napsala disertační práci například socioložka Yana Leontiyeva (2012), naopak pracovní migraci z České republiky se v tomto ohledu věnovala antropoložka Alena Pařízková (2011) nebo Stanislav Brouček s kolektivem (2015).

Zejména práce A. Pařízkové a S. Broučka zachycují poměrně rozsáhlou variabilitu změn v postavení migrujících před a po odchodu do zahraničí, ale téměř vždy snahu si převést stávající status sebou. Broučkova práce dále naznačuje současnou tendenci, že se čeští občané odcházející do zahraničí stále více snaží, aby se jejich status nezhoršoval, ale naopak zhodnocoval. Znamená to, že si berou symboly svého postavení, vzdělání i své

kontakty pokud možno s sebou a dále na nich pracují (Brouček – Beranská – Uherek – Červinková 2015).

V případě romských migrací naopak zaznamenáváme snahu zbavit se nízkého statusu z místa původu a vytvořit si nové postavení nezatížené původním stigmatem. Neříká to možné vždy. V případě azylové migrace bylo nutné se k romství přihlásit a alespoň před úřady své původní postavení nepotlačovat. V případě pracovní migrace se však Romové při migraci snaží své statusy často úmyslně netransferovat a vytvářejí si v místě migrace statusy nové. Totéž dělají i v případě, že se jako azylanté dostávají do kontaktu s neznámými lidmi, kde se deklarují například v Kanadě jako Evropané, anebo jako Italové, Portugalci a podobně, podle toho, co odhadují jejich komunikační partneři (Uherek 2007). Možná, že by v této oblasti bylo možné hledat paralelu v jejich proměnlivé sebedeclaraci při migracích Evropou, kdy se označovali též jako Egypťané. Svě statusy někdy upravují i uvnitř rodin. Při svém pobytu v Kanadě v červenci 2016 jsem byl například účastníkem v češtině probíhajícího rozhovoru vnuka se svým dědečkem a babičkou:

Vnuk: Kde je Slovensko?

Já: To je na východ od Čech, mezi Českem a Ukrajinou.

Vnuk: Dědo, ale vy s babičkou umíte slovensky.

Děda: Jo, umíme.

Vnuk: A jak to, že umíte slovensky?

Děda: Protože --, ale to tě nemusí zajímat.

Děda v tomto případě předešel dalším otázkám, aby nemusel vysvětlovat, jak žila jeho rodina kdysi na Slovensku a odkud rodina pochází. Byl ochoten přiznat, že rodina pochází z České republiky, ale další témata spojená s minulostí již otevírat nechtěl. Při řídkých návštěvách v Čechách rodinu známí označují „Kanadani“.

Krátký rozhovor se týká rodiny, která se s českým prostředím kontaktuje již méně. Rodiny, které se do Čech nebo na Slovensko pravidelněji vrací, se cíleně snaží naopak dovážet statusy získané v zahraničí. Ne vždy se to ale samozřejmě daří, neboť statusy se přes veškerou globalizaci a uvolnění migračního pohybu nepřevážejí snadno (Uherek 2007).

Závěr

Ve svém příspěvku jsem se pokusil ukázat, že migrace má velmi mnoho aspektů a podob a že jich sledujeme jen relativně malé množství. Přitom právě etnografická data skýtají řadu možností, jak přispět migrační teorii

a doplnit spektrum znalostí, které k vytváření migrační teorie a interpretaci jednotlivých migračních kauz potřebujeme. Etnologie a antropologie s důrazem na kvalitativní data může efektivně přispět především k aktéřskému pohledu a zohlednit situace, které lze rekonstruovat na základě lidského prožitku a paměti.

Ve svém textu jsem chtěl ukázat, že zejména v minulosti byl na tematiku migrací brán relativně malý zřetel, ale

vzhledem k tomu, že toto téma prostupuje celým lidským životem, byla řada dat získána mimoděk, aniž by na ně texty speciálně upozorňovaly. I malý, spíše namátkový přehled některých témat a prací ukazuje, že etnografická data o migracích lze získat mnohdy i tam, kde bychom je nečekali. Jejich dalším studiem můžeme prohloubit znalost a argumentaci, kterou obzvláště v současnosti velmi často potřebujeme.

Studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076.

LITERATURA:

- Auerhan, Jan 1918: *Československé menšiny za hranicemi*. Praha: Dr. A. Hajn.
- Brouček, Stanislav – Beranská, Veronika – Uherek, Zdeněk – Červinková, Hana 2015: *Analyza migrace českých občanů po roce 1989*. Výzkumná zpráva editor Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.) 2007: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Mladá fronta.
- Castles, Stephen – Miller, Mark J. 1993: *Castles, Stephen The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. London: MacMillan Press.
- Demuth, Andreas 2000: Some Conceptual Thoughts on Migration Research. In: Agozino, Biko (ed.): *Theoretical and Methodological Issues in Migration Research*. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd., s. 21–58.
- Drbohlav, Dušan – Uherek, Zdeněk 2007: Reflexe migračních teorií. *Geografie – Sborník České geografické společnosti*, 112, s. 125–141.
- Drs, Tomáš 2016: *Současná situace kultury sedmihradských Sasů v Rumunsku*. Doktorská práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Ellen, Roy 2003: Modes of Subsistence: hunting and gathering to agriculture and pastoralism. In: Ingold, Tim (ed.): *Companion Encyclopedia of Anthropology. Humanity, Culture and Social Life*. New York: Routledge, s. 197–225.
- Frolec, Václav a kol. 1984: *Horní Věstonice: společenské a kulturní proměny jihomoravské vesnice*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Gawrecká, Marie 2014: *Středoevropské migrace v 19. století a jejich národnostní a kulturní aspekty*. Opava: Ústav historických věd, Slezská univerzita v Opavě.
- Glazer, Nathan – Moynihan, Daniel Patrick 1970: *Beyond the Melting Pot. The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians, and Irish of New York City*. Cambridge (MA): MIT.
- Hanuš, Lukáš 2015: *Transnacionální sociální pole českých krajanů z rumunského Banátu. Diaspora, lokalita, modernizace*. Doktorská práce. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.
- Hejnal, Ondřej 2013: Anachorický bezdomovec: Purifikace a transgrese veřejného prostoru. *Český lid* 100, s. 449–467.
- Heroldová, Iva 1971: *Život a kultura českých exulantů z 18. století*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV.
- Chotek, Karel 1912: *Rusové na severním Kavkaze*. Praha: vl. nákl.
- IOM, 2012: *South – South Extraordinary Migration: An overview of emerging trends*. Brussels: ACP Observatory on Migration.
- Jech, Jaromír – Secká, Milena – Scheufler, Vladimír – Skalníková, Olga 1992: *České vesnice v rumunském Banátě*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV.
- Khazanov, Anatoly 1984: *Nomads and Outside World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Klípa, Ondřej 2011: Polish Women Workers in Czechoslovakia. What made them to come? *Český lid* 98, s. 31–52.
- Kresl, Zdeněk – Freidingerová, Tereza 2016: Transnacionální praktiky, „ancestral return“ a adaptace rumunských přesídlených po roce 1989. *Český lid* 103, s. 217–238.
- Kučerová, Barbara 2016: *Identita členů evangelického reformovaného sboru v Zelově*. Diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Lee, Everett S. 1966: A Theory of Migration. *Demography* 3, s. 47–57.
- Leontiyeva, Yana 2012: *Brains versus Brawn. Comparison of the Educational and Occupational Status of non-EU Labour Migrants in the Czech Republic*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd.
- Lozoviuk, Petr 2000: Migratory Movements in the Territory of Bosnia and Herzegovina. In: Uherek, Zdeněk – Lozoviuk, Petr – Toncrová, Marta (eds.): *Bosnia, Bosnian Czechs and Migratory Bridges*. Praha: Institute of Ethnology of the Academy of Sciences of the Czech Republic, s. 5–35.
- Massey, Douglas et al. 1998: *Worlds in Motion. Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Oxford: Calderon Press.
- Mincer, Jacob 1978. Migration Decisions. *Journal of Political Economy* 86, s. 749–773.
- Moravcová, Mirjam 1986: *Národní oděv roku 1848: ke vzniku národně politického symbolu*. Praha: Academia.
- Nečas, Ctibor 1994: *Nemůžeme zapomenout = Našti bisteras : nucená táborová koncentrace ve vyprávněných romských pamětníků*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Pajer, Jiří 2006: *Studie o novokřtěncích*. Strážnice: Etnos.
- Pařízková, Alena 2011: Motivy českých pracovních migrujících a strategie vstupu do cílového prostoru. Zaměření na ekonomicko politický kontext. In: *Acta Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni*. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni, s. 134–160.

- Petersen, William 1958: A General Typology of Migration. *American Sociological Review* 23, s. 56–266.
- Pospíšilová, Jana – Kosíková, Jiřina – Toncová, Marta 1996: Česká menšina v Rakousku do roku 1945. In: *Češi v cizině 9*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, s. 105–113.
- Povrzanović Frykman, Maja 2016: Sensitive Objects of Humanitarian Aid: Comporeal Memories and Affective Continuities. V: *Sensitive Objects: Affect and Material Culture*. Lund: Nordic Academic Press, s. 79–106.
- Ravenstein, Ernest George 1885: The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society* 46, s. 167–235.
- Redfield, Robert 1953: *The Primitive World and its Transformations*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Salner, Peter 1998: *Premeny Bratislavy 1939–1993. Etnologické aspekty sociálních procesov v mestskom prostredí*. Bratislava: Veda.
- Sirovátka, Oldřich a kol. 1993: *Město pod Špilberkem. O lidové kultuře, tradicích a životě lidí v Brně a okolí*. Brno: Doplněk.
- Soukupová, Blanka 2009: Modely životních osudů českých Židů po šoa. In: Soukupová, Blanka – Salner, Peter – Ludvíková, Miroslava (eds.) *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce: od osvobození k další totalitě*. Praha: Židovské muzeum, s. 81–106.
- Thomas, William Isaac – Znaniacki, Florian 1918–1920: *The Polish peasant in Europe and America. Monograph of an immigrant group*. Chicago, Boston: The University of Chicago Press; Gorham Press.
- Uherek, Zdeněk 2007: Romské migrace ze Slovenska v kontextu evropských migračních trendů. *Sociologický časopis* 43, s. 747–774.
- Uherek, Zdeněk 2011: *Češi v Bosně a Hercegovině. Antropologické pohledy na společenský život české menšiny v zahraničí*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Uherek, Zdeněk – Beranská, Veronika 2015: Pavlivka lodine Spring Water. Transnational Entrepreneurship in Post-Transition Contexts. In: Cervinkova, Hana – Buchowski, Michal – Uherek, Zdeněk (eds.): *Rethinking Ethnography in Central Europe*. New York: Palgrave, s. 75–88.
- Uherek, Zdeněk – Horáková, Milada – Pojarová, Tereza – Korecká, Zuzana 2008: Imigrace do České republiky a rodiny cizinců. In: Uherek, Zdeněk – Korecká, Zuzana – Pojarová, Tereza (eds.): *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy: vybrané případy významných imigračních skupin v České republice*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, s. 85–120.
- Uherek, Zdeněk – Valášková, Naďa 2006: Řízené migrace po roce 1989. In: Uherek, Zdeněk (ed.): *Kultura, společnost, tradice II*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, s. 169–202.
- Uherek, Zdeněk – Valášková, Naďa – Kužel, Stanislav – Dymeš, Pavel 2003: *Češi z Kazachstánu a jejich přesídlení do České republiky*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Václavík, Antonín 1925: *Podunajská dedina v Československu*. Bratislava: Vydavateľské družstvo.
- Václavík, Antonín 1938: *Slovenské palice*. Turčianský Sv. Martin: Matica slovenská.
- Valášková, Naďa – Uherek, Zdeněk – Brouček, Stanislav 1997: *Aliens or One's Own People*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Vašát, Petr 2013: „Sme na jedný lodi“: Morálka a ekonomika v prostředí třídy nejhudších. *Český lid* 100, s. 427–448.
- Večerková, Eva 1979: Etnografické výzkumy jihomoravského pohraničí. *Český lid* 66, s. 13–20.
- Werner, Jan 2015: O fluiditě kol(a): veteš jako rozvojová technologie. *Cargo: časopis pro kulturní / sociální antropologii*, s. 133–141.

Summary

Migration in Czech ethnology: topics to enrich the theory of migration

The article is based on an argument that in the Czech and Moravian ethnologies, there is quite a big amount of information about migration and adaptation of people to a new environment whereby those information have not been fully utilized and they are rarely used in the relation to the theory of migration. The data were often collected in the past with different intentions than to explain the issue of migration, and they comment on that rather by accident and in a non-systematic way. However, especially the older works can become a good source that can no longer be replenished with experience from the field. The author of the text mentions works of classics of the Czech ethnology, such as Karel Chotek, Antonín Václavík, Iva Heroldová, Olga Skalníková or Mirjam Moravcová, and he shows how several themes served well to their successor to complete the depiction of processes that are connected with the issue of migration, or that could serve for this purpose. In the conclusion, he draws attention to some of new themes which are in-process in the field of ethnology and social anthropology in the Czech Republic. Due to the publication activity in the discipline, those themes are examples, not a systematic enumeration.

Key words: Ethnology; social and cultural anthropology; migration; Czech Republic.

NOVOKŘTĚNCI NA MORAVĚ A JEJICH KULTURNÍ ODKAZ

Alena Kalinová (*Etnografický ústav Moravského zemského muzea, Brno*)

Při pohledu do minulosti jižní Moravy se setkáme s působením příslušníků náboženské sekty novokřtěnců, jež byla produktem evropské reformace 16. století. Morava se pro novokřtěnce stala něčím více než jen jednou z mála zemí, v níž jim bylo umožněno žít podle vlastních zásad a principů víry. Stala se hlavním útočištěm, v němž se setkávali novokřtění různých vyznání a etnických skupin. K rozvoji osídlovaného území přispěli svou hospodářskou činností a byli nositeli teologických a sociálních myšlenek, k nimž se dodnes hlásí komunity především na severoamerickém kontinentu (huterité, mennonité, amišové). Nejvýraznější upomínkou na jejich moravské působení se stala keramika, reprezentující v podobě fajánsí vrcholnou uměleckořemeslnou tvorbu tehdejší doby.

Novokřtenství představovalo specifickou odnož evropské reformace. Po teologické a sociální stránce vycházelo z jejich nejradikálnějších kořenů, a proto znamenalo pro většinu reformačních proudů nepřijatelnou ideologii. Vzniklo v roce 1525 ve švýcarském Curychu, opíralo se o myšlenky Martina Luthera a Ulricha Zwingliho a brzy se rozšířilo z místa vzniku do okolních zemí. Označení stoupenců názvem novokřtění (*Wiedertäufer, anabaptistae*) vznikl podle hlavní náboženské zásady – požadavku křtu v dospělém věku, protože se měl stát vědomým aktem přijetí víry a uvědomělým vstupem do společenství křesťanů. K tomu mohlo dojít pouze na základě vlastního přesvědčení a předchozího vzdělání ve víře. Křest měl být zároveň slibem, jímž se věřící zavazoval Bohu, že se bude vždy řídit jeho slovem a v případě provinění bude připraven přijmout trest od ostatních členů společenství. Pro svůj nesmiřitelný politický a sociální program, založený na radikálním pojetí idejí prvotního křesťanství a odmítající veškerý soukromý i osobní majetek, vzbuzovali novokřtění u světských vládců velké obavy. Proto byli již krátce po svém vzniku tvrdě pronásledováni a vypovězeni ze Švýcarska, z jižního Německa, Tyrolska i ze severní Itálie. Svě útočiště nalézali v nábožensky velmi tolerantním prostředí jižní Moravy. Její území, v 15. století zpustošené válečnými taženými a s řadou zaniklých vsí, bylo schopné přijímat přicházející imigranty. Zdejší šlechta budující své velkostatky tak získávala nové pracovní síly (Pánek 1994: 247). Střediskem prvních moravských novokřtěnců, vedoucí významným teologem Balthasarem Hubmaierem,

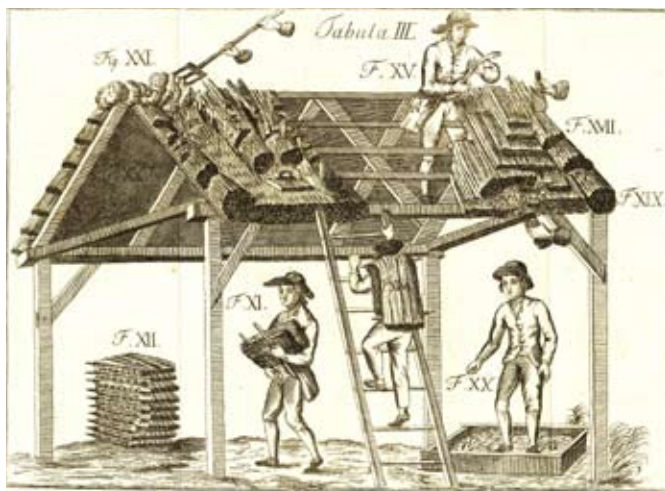
se stal v roce 1526 Mikulov, který se nacházel na panství Liechtensteinů, náležejících v té době k významným zástupcům nekatolické šlechty (Pánek 1994: 243). V této době se na moravském území začaly formovat první skupiny novokřtěnců a další postupně přicházely s novými migračními vlnami. Za každou z nich stála určitá osobnost myslitele či kazatele, která si vlastním způsobem vykládala některé prvky věrouky. Významným střediskem novokřtěnců se postupně stal Slavkov a dalším Hustopeče, kam v roce 1533 přišel kazatel Jakub Huter, rodák z jižního Tyrolska. Sdružil své stoupence a stal se hlavou novokřtěnské obce, kterou podrobil reformám a podřídil pevnému organizačnímu systému, spočívajícímu na společném vlastnictví hmotných statků, kolektivním způsobu života, rovnosti potřeb, zbožnosti a disciplíně. Existenční základnu obce tvořila vedle zemědělství především rozsáhlá řemeslná činnost. Byla řízena z ústředí obce tzv. řády, jimž podléhalo veškeré dění v kolektivu. Každý úkon byl co nejpřesněji vymezen tak, aby nenarušil soulad s věroučnou a ideologickou stránkou novokřtěnského učení. Pevně daným zásadám podléhali novokřtění také v osobním a rodinném životě. Uvedené požadavky přijala velká část moravských novokřtěnských usedlostí, jejichž

Obr. 1 – vyobrazení novokřtěnců. Převzato z: Erhard, Christoph 1589: *Gründliche kurtz verfaßte Historia von Münsterischen Widertauffern...* München: b. v.

členové si začali říkat huterité nebo huterští bratři, a byly praktikovány i po Huterově násilné smrti v roce 1536.

Moravská novokřtěnská obec měla v době svého největšího rozkvětu v letech 1565–1592 více než padesát usedlostí rozložených v prostoru mezi Brnem, Znojmem, Břeclaví a Uherským Hradištěm a čítala pravděpodobně kolem dvaceti tisíc osob (Pánek 1994: 252; Pajer 2006: 61–68). O životě novokřtěnců poskytují podrobné informace pečlivě vedené kroniky, jež představují základní pramen pro studium jejich dějin.¹ Společné usedlosti, označované nejčastěji jako *Haushaben* (odtud patrně označení jejich obyvatel jako habáni),² *Brüderhof* nebo *Brüderhaus* stávaly velmi často na okraji lokalit, ale též uvnitř domácí zástavby, a sestávaly z většího počtu objektů, z nichž část představovala řemeslnické dílny a různé hospodářské provozy.³ Obytné budovy vykazovaly specifické znaky, jež odrážely způsob života svých uživatelů.⁴ (Obr. 1) Byly funkčně rozděleny na jednotlivé prostory, v nichž se odehrával život komunity, který vyžadoval např. místnost pro společná shromáždění, pokoje manželských párů či společné ložnice dětí v podkroví. Neobvykle vysoké strmé střechy byly pokryty speciálně upravenou doškovou krytinou, jejíž zhotovování popsal v druhé polovině 18. století Adam Landgraf (1772). (Obr. 2) Huterité tvořili uzavřené společenství, které kromě hospodářských vztahů nenavazovalo bližší styky s domácím obyvatelstvem. Porušení vnitřních řádů znamenalo vyloučení z kolektivu. K takovým represím však

Obr. 2 – stavba střechy novokřtěnského domu.
Převzato z Landgraf 1772: Tabula III (nestr.)

docházelo zřídka, protože příslušníci komunity, zbavení starostí o každodenní potřeby, poctivě pracovali pro obec, jež jim zajišťovala klidný a bohatý život.

Jeden z hlavních příjmů komunity představoval prodej řemeslných výrobků. Princip velkovýroby a dostatek kapitálu umožňovaly představeným obce nakupovat suroviny ve velkém a za výhodnějších podmínek, a tím dosáhnout příznivou cenu vlastních výrobků, jež navíc kvalitou převyšovaly produkty domácí provenience. Věhlas novokřtěnských výrobků zajišťoval obci zákazníky v řadách šlechty, církevních hodnostářů a bohatého městského patriciátu, běžné zboží nalézalo odbytu u domácího obyvatelstva. Poplávka po luxusních novokřtěnských produktech přesahovala moravské hranice.

Novokřtěnci přinesli ze západu na české území pokrokové postupy, vyspělejší technologie a výrobní metody, které ještě zdokonalili vlastní pílí a pracovním nasazením. Moravská šlechta novokřtěnce ochotně usazovala na svých statcích, protože na vyspělé úrovni ovládali všechny důležité řemeslné obory zahrnující zpracování textilu, dřeva, kovů, kůží či výrobu keramiky. Vedle kvalitních produktů pro běžnou potřebu, jimiž zásobovali své okolí (např. kosy, srpy, zavírací nože),⁵ existovala odvětví, jejichž výrobky představovaly špičkové zboží určené pro zákazníky z vyšších vrstev. Proslulosti dosáhlo zejména nožířství, zpracování perleti, sestrojování hodin, zhotovování fajánsí i stavba kachlových kamen. Např. nádherně zpracované přibory nebo nože patřily ve své době k nejluxusnějšímu zboží. Naproti tomu v případě zemědělství a potravinářských řemesel, provozovaných rovněž na vysoké úrovni, se produkce omezovala pouze na zásobování vlastní komunity. Mravní zásady nedovolovaly příslušníkům této sekty vykonávat živnosti hostinských nebo obchodníků.

Jako zdatní stavitelé byli novokřtěnci zvaní k projektování a stavbě mlýnů, cihelen a pil, ale i obytných budov, studní a vodovodů. Neobvyčejná obratnost při správě dvorů, mlýnů, vinogradů, pivovarů a jejich odborné znalosti v zahradnictví a sadařství, vinařství, rybníkářství, sladovnictví či chovu koní a dobytka byly hlavními důvody, proč byli jednotlivě najímáni do služeb moravské šlechty (Teplý 1930: 98–99; Rigasová 2010: 106–111). Pro svou pracovitost a spolehlivost byli nezřídka zaměstnáváni jako správci šlechtických dvorů nebo klíčníci. Jejich ženy zde nacházely uplatnění jako porodní báby, chůvy a kojné.

Zcela mimořádného společenského uznání dosáhli novokřtěnští lékaři a lazebníci, kteří často působili pod

osobní ochranou šlechticů, a to i v dobách pronásledování a perzekucí. Za středisko huterské medicíny byl považován Mikulov, odkud byli podle dobových pramenů zvaní lékaři k pacientům nejen na Moravu, ale i do Čech, Uher, Slezska, Štýrska aj. O jejich proslulosti svědčí povolání huterského lékaře Georga Zobela na císařský dvůr k léčení císaře Rudolfa II. (1581) nebo na dvůr jihočeského velmože, katolíka Adama II. z Hradce (Teplý 1930: 96–98). Ten na svém panství zaměstnával značný počet novokřtěnců v různých profesích (Pánek 1994: 245).⁶ Novokřtěnec Balthasar Goller se později těšil přízni vrcholného představitele protireformace kardinála Františka z Dietrichsteinu, který ho učinil svým osobním lékařem. Údajně jedině novokřtěnci byli znalí lazebnického a ranhojičského umění a dokázali poskytovat služby na vyspělé úrovni. Jako lékaři uměli léčit vnitřní choroby, působili coby chirurgové a vynikali v léčbě zlomenin. Ve své praxi používali léky, které si připravovali z léčivých bylin (Čelko 1972: 36; Hrbková 1972: 7). Někteří se také věnovali léčení dobytka a působili jako zvěrokleštíči (Teplý 1930: 95). Novokřtěnci začali v léčitelství rovněž používat minerální vody – nejen na koupele, nýbrž i na pití (Čelko 1972: 38), všeobecně dobré pověsti se těšily rovněž jejich lázně (Rigasová 2010: 112).

Vztah mezi huterity a moravskou šlechtou spočíval na ekonomické bázi, kdy se bez ohledu na konfesi jednalo o oboustranně výhodnou záležitost. Na své statky zvaly novokřtěnce vrchnosti nejen evangelického, nýbrž i katolického vyznání. Zájem šlechty o poskytované výrobky a služby přesahoval rámec vymezených společenských vztahů. Právě bohatí feudálové si objednávali u novokřtěnců výjimečné luxusní zboží, které představovaly např. kočáry, kovové posteje, soubory zdobených nožů nebo fajánsí. Např. Albrecht Černohorský z Boskovic, majitel panství a velkostatku ve Vlasaticích, si nechal v letech 1569 a 1571 od huteritů vyrobit dva luxusní kočáry, ve stejné době se další řemeslníci z této komunity podíleli na zhotovení vnitřního zařízení a zavádění vody v jeho novém brněnském domě nebo pracovali na stavbě jeho zámku ve Vlasaticích (Hrubý 1929: 216).

V hospodářském životě předbělohorské Moravy zaujímala huterská obec svou rozsáhlou výrobní činností významné postavení, což se plně prokázalo po nuceném odchodu jejích příslušníků z tohoto území v roce 1622. Tehdy se projevila absence kvalitní domácí produkce např. v soukenictví (Černohorský 1952: 24). Kolektivní způsob výroby a její promyšlená organizace kladně ovlivnily kva-

litu i množství výrobků, a tak není divu, že se novokřtěncům v politicky klidnějších časech podařilo dosáhnout poměrně značné ekonomické prosperity. Mezi domácím obyvatelstvem se tradovaly pověsti o jejich bohatství (Šebestová 1947; Černá 1949; Mais 1961a,b), což bylo nejen jednou důvodem k loupežným přepadením a drancování novokřtěnských dvorů, které usnadňovaly tehdejší nejisté náboženské poměry. Na vrchnostenská hospodářství mělo působení novokřtěnců blahodárny vliv, a proto jejich majitelé z řad domácí šlechty neměli zájem zbavovat se příslušníků této sekty, ačkoli tlak ze strany císaře byl velký. Jejich kroniky označují období moravského působení za zlatou dobu, přestože ze strany vrchnosti zažila novokřtěnská komunita mnohá příkoří.⁷

Porážka stavovských vojsk v bitvě na Bílé hoře znamenala nástup násilné rekatolizace. Pro novokřtěnce nastaly velmi těžké časy. Císařským patentem z roku 1622 byli všichni nekatolíci vyzváni, aby do čtyř týdnů přestoupili na katolickou víru, jinak museli svá sídla opustit. Až na zlomek odpadlíků se novokřtěnci odebrali do Uher, na území dnešního jihozápadního Slovenska, a na Moravě zanechali ohromný majetek, který zpočátku podléhal pravomoci místodržícího kardinála Dietrichsteinu. V oblasti dnešního jihozápadního Slovenska se nacházely novokřtěnské dvory založené již v předchozím období – např. v Sobotišti (1546), Brodském (1547), v Moravském Svätém Jánú (1540–1550) či ve Velkých Levárech (1588). (Obr. 3) Právě zde i v nově založených sídlech pak pokračovali příslušníci této sekty ve svém způsobu

Obr. 3 – pohled do habánského dvora ve Velkých Levárech z roku 1926. Foto neznámý autor. EÚ MZM, pozůstalost K. Černohorského

života. Část novokřtěnců se pod ochranou knížete Gabriela Bethlena, představitele protihabsburského odboje, odebrala v roce 1623 do Sedmíhradska, kde se jejich soukmenovci objevili již krátce před tím.

V průběhu následujících desetiletí ovšem uvnitř novokřtěnského společenství postupně začaly narůstat jevy vedoucí k rozkladu zavedených pořádků a k uvolňování dřívějších pevných vazeb. Vše urychlila také řada nešťastných událostí, jež tuto sektu v této době postihly (srov. níže). Následkem všeho došlo v roce 1685 k rozpuštění komunity ve Velkých Levárech a ke zrušení společného vlastnictví, k němuž později došlo i v ostatních novokřtěnských společenstvích žijících v lokalitách na území dnešního Slovenska. Po zrušení habánských usedlostí v Košolné a Časté v roce 1716 zůstala v této oblasti jen čtyři sídla s vlastní samosprávou, která se udržela až do 19. století. Ve většině novokřtěnských lokalit začali řemeslníci samostatně provozovat své řemeslo, což výrazně přispělo k jejich úplné asimilaci s domácím obyvatelstvem. Ke zbývajícím pravověrným novokřtěncům byl však osud neúprosný. Jejich pronásledování se nezastavilo ani v 18. století. Ze Sedmíhradska museli za

Obr. 4 – keramické stěpy nalezené Heřmanem Landsfeldem při archeologickém výzkumu v Ostrožské Nové Vsi. Foto Rudolf Sauer 1942. EÚ MZM, inv. č. FA 18243

vlády Marie Terezie v rámci rekatolizačních snah odejít do jižního Rumunska (Valašska), odtud mnozí putovali přes území dnešního Polska a Moldávie na Ukrajinu a nakonec až do severní Ameriky. Zajímavou skutečností je, že potomci novokřtěnců, kteří odešli v 19. století z Evropy, žijí dodnes tradičním způsobem v komunitách v USA a Kanadě a věnují se hlavně zemědělství (Holzach 1980).

Z mnoha úspěšně provozovaných řemesel novokřtěnce nejvíce proslavila keramická výroba s produkcí fajánsů, jež potvrzovala vynikající řemeslné schopnosti a výtvarné nadání řemeslníků. Právě fajánse odedávna přitahovaly badatele a sběratele, takže dějiny studia této problematiky zahrnují již více než stoleté období. Vedle archivních materiálů představují hlavní zdroj poznatků samotné výrobky, které jsou součástí muzejních, zámeckých i soukromých kolekcí převážně na území, kde v 16. a 17. století novokřtěnští řemeslníci působili. Největší množství zachovaných fajánsů se nachází v českých, slovenských, rakouských, rumunských a zejména v maďarských sbírkách.

Dnešní stav bádání potvrzuje, že rozhodující poznatky pro objasnění historie novokřtěnské fajánsové produkce přináší v současnosti především archeologie.⁸ V posledních letech přispěly k rozvoji poznání také přírodovědně zaměřené obory, např. petroarcheologie (Gregorová 2010); archeometrické výzkumy složení glazur probíhají zejména v Maďarsku (Ridovics 2011: 74; 2015)

Novokřtěnci přinesli v 16. století na moravské území znalost výroby atraktivního fajánsového produktu, který si do svých příbytků příslušníci domácí aristokracie doposud museli nechat přivážet z Itálie. Zdejší jemná majolika procházela již více než stoletým vývojem. Přes všechna opatření a zákazy se její výroba počátkem 16. století rozšířila za italské hranice. Fajáns, jež se svým nádherným, zářivě barevným povrchem nápadně odlišovala od ostatního dosud běžného keramického zboží, se začala postupně vyrábět také v Nizozemí, ve Francii, v Anglii, ve Švýcarsku nebo v jižním Německu. Její výroba byla ve své době velmi obtížná a nutně vyžadovala odborné znalosti a zkušenosti, které podmiňovaly úspěšné zvládnutí náročného výrobního procesu. Fajánsové výrobky reprezentovaly jemnou porézní keramiku, pokrytou zpravidla bílou neprůhlednou cínčito-olovnatou glazurou. K přípravě fajánsové hmoty sloužily dobře rozemleté a plavené plastické jíly a její nedílnou součástí tvořil také křemenný písek a vápennec. Po vypálení výrobku při teplotě 950–1000 °C se rezný stěp namáčel do tekuté glazury, která do něho vsákla, a na ni byl potom namalován dekor. Ten spolu s glazurou

dosáhl svého konečného vzhledu až po druhém vypálení. K výzdobě sloužily barvy, jejichž podstatu tvořily kysličníky kovů: kobaltu (modrá), mědi (zelená), antimonu (žlutá) a manganu (hnědofialová). Velký žár při vypalování nedovoloval větší škálu barev, jež se tak omezila jen na uvedené čtyři barevné tóny (tzv. barvy vysokého žáru).

Výroba fajánsí přinášela novokřtěnské komunitě značný hospodářský profit. Avšak hlavní náplň činnosti jejich keramiků představovala výroba širokého sortimentu hrnčářského zboží, jež zaujímalo v tehdejší každodenní životě prakticky nezastupitelné místo. Ve srovnání s domácí hrnčářskou produkcí se novokřtěnské zboží vyznačovalo vyšší řemeslnou kvalitou. Ve výrobním programu hrnčářů patřilo pevné místo také kamnářství a stavební keramice. Hrnčářská produkce je doložena ve více jihomoravských sídlech novokřtěnců a o jejím charakteru informují téměř výhradně archeologické nálezy. Náročnější výroba fajánsí byla potvrzena pouze ve třinácti lokalitách (Pajer 2006: 136–146; 2010) a ve srovnání s hrnčářstvím dosahovala mnohem menšího objemu. Podle výsledků archeologického výzkumu v jednom z hlavních středisek keramické výroby ve Strachotíně tvořilo hrnčářské zboží 65,2%, kachle 22% a fajáns 12,8% z celkové produkce (Pajer 2010: 498). Sami bratři měli zákaz používat fajáns pro osobní potřebu.

Keramické dílny produkovaly široký sortiment předmětů od užité keramiky pro běžnou každodenní potřebu přes kamnářské výrobky, kachle, dlaždice a obkladačky až po ušlechtilé fajánsové produkty, jejichž zhotovování se předpokládá na moravském území od osmdesátých až devadesátých let 16. století. Sortiment jediné keramické výroby na konci 16. století nejlépe ilustrují archeologické nálezy J. Pajera získané při průzkumu novokřtěnské usedlosti ve Strachotíně. V zdejším společném dvoře, založeném v roce 1558, žilo přibližně 500 obyvatel, z nichž část pracovala v doložených řemeslnických dílnách – zejména v bednářské a soukenické a dále v krejčovské a obuvnické. Písemné prameny zde zmiňují také objekt hrnčářského domu (*Hafnerhaus*). Jeho existenci potvrdily bohaté nálezy keramického materiálu, které podávají přehled o výrobních možnostech strachotínských hrnčářů a fajánserů. Morfologická a typologická stránka fajánsí úzce souvisela s hrnčářskými produkty a měla své paralely v okruhu hrnčářského zboží. V kategorii plochého fajánsového nádobí byly doloženy talíře a početné mísy a misky různého tvaru podle způsobu využití, dále podnosy, šálky, pokličky a víka. K nim se dále připojovaly stolní doplňky

jako nádoby na sůl či koření, dezertní misky, formičky na marcipán a želé. Jednotlivě se dochoval také pohárek na vajíčko nebo umývadlo. V případě dutých nádob bylo možné zaznamenat masové zastoupení kulovitých hrnců a hrnků, vedle nich se vyráběly rovněž kulovité džbány, chladicí džbánky s uzavřeným ústím, čtyřboké láhve, konvice, holby, poháry a dále číše, které spolu se soudky vytvářely soupravy na pití pálenky. Kromě toho se našly ukázky dalších výrobků, např. košíčků, svícňů, váziček a květináčů, nádržek na vodu (lavabo) a lékárnických nádob (albarello). Neobvyklý nález představovalo dětské nádobíčko z několika různých druhů nádob, dále zvoneček a korálek na navlékání. Kromě běžných kamnových kachlů z hrnčiny byly zhotovovány rovněž kachle fajánsové s malovanou výzdobou na reliéfně členěném povrchu, ojediněle byl zjištěn také příklad fajánsové dlaždice.

Při určování moravských center výroby fajánsí sehrály rozhodující roli opět archeologické výzkumy, jejichž výsledky byly konfrontovány s dostupnými písemnými zprávami. Nejvýznamnější a také nejstarší výroby fajánsí se nacházely ve Vacenovicích, Strachotíně a Tavíkovcích, menší dílny pracovaly v Ostrožské Nové Vsi (obr. 4) a Staré Břeclavi. Výroba fajánsí byla potvrzena v Kobylí, Pouzdřanech, Žádovicích, Podivíně (obr. 5) a Trstěnicích. Na základě písemných zpráv je možné o ní uvažovat v Alexovicích nebo Ladné a případně také Přibicích. Nebyla však

Obr. 5 – torzo fajánsové misky s květinovým dekorem z konce 16. století, nalezené kustodem prehistorické sbírky brněnského Františkova muzea Josefem Hladíkem v letech 1891–1892 v Podivíně. EÚ MZM, inv. č. KER 24.557. Foto Zuzana Kociánová

potvrzena v hrnčářských dílnách novokřtěnské usedlosti v Dambovicích nebo Šakvicích (Pajer 2010: 505–507). Ve strachotínském dvoře se předpokládá existence školicího střediska, odkud odcházeli jedinci zaučení pro výrobu fajánsů do dalších moravských usedlostí (Pajer 2001: 153).

Podle šlechtických inventářů představovaly na konci 16. století fajánsové nádoby s lesklou bílou polevou vyhledávané luxusní předměty, jejichž odběratelem byla nejvyšší společenská vrstva. Zachované doklady z nejstaršího období 1590–1620 nepochybně vznikaly v keramických dílnách při moravských novokřtěnských usedlostech.⁹ K tomu se váží jednotlivé zmínky v písemných pramenech. Např. z roku 1594 se zachoval záznam v cestovním deníku předního moravského šlechtice Ladislava Velena ze Žerotína, který navštívil novokřtěnce při vesnici Lanštorfu (dnes Ladná) a byl jimi obdarován dvěma páry nožů a bíle polévanými nádobami. V roce 1612 daroval Jan Dionýs ze Žerotína – majitel židlochovického panství, kde leželo několik novokřtěnských usedlostí, manželce markraběte Jana Jiřího Krnovského nože a nádoby, o nichž poznamenal, že jsou pracemi moravských křtěnců. Při cestě na Moravu v roce 1620 dostal „zimní“ král Fridrich Falcký darem nádoby od alexovických bratří (Hrubý: 1929: 216–224; Černohorský [1941]: 51–52).

Doklady sledované nejstarší výrobní fáze zahrnují fajánse výrazně renesančního charakteru a vysoké umělecké hodnoty. Zastoupené tvary jako tzv. šály, dále soudky nebo soupravy na umývání rukou vznikly většinou otiskem z hlíněných forem, v případech talířů, mis a kulovitých džbánů jde vesměs o výrobky točené na kruhu. Jejich nejstaršími reprezentanty se staly dva džbány z roku 1593, z nichž jeden nese vyobrazení hrnčářského kruhu *šprušláku*.¹⁰ Tvary nádob nezapírají příbuznost s italskou majolikou, zejména produkcí z Faenzy z druhé poloviny 16. století a jejími reliéfně členěnými tvary, inspirovanými kovovým nádobím. Novokřtěnské tvarosloví však vyznačuje jednoduchost a větší lapidárnost, což platí rovněž u používaného dekoru. Typickým výrobkem nejstaršího období se staly kulaté podnosy na nožce s prolamovanou stěnou, která je provedena na způsob pletiva z dovedně a často složitě komponovaných útvarů. Tyto výrobky zvané šály, jejichž tvary jakoby vycházely z pozdních bíle glazovaných výrobků italských mistrů z Faenzy, vyráběli habánští řemeslníci v různých variantách a jejich dna zdobili kromě erbů i malbou stylizovaných rostlinných motivů. K jiným rozšířeným výrobkům raného období náležely džbány různého typu a velikosti, zpočátku ponejví-

ce kulovitého tvaru s nízkým válcovým hrdlem, které byly zpravidla opatřovány cínovou montáží nohy a cínovým víkem. S rozvíjející se kulturou stolování se sortiment výrobků rozšiřoval o různé typy lahví a soudků, dále se objevila první albarella pro potřeby lékárníků (např. z lékárny mikulovského lékaře Georga Zobela datované rokem 1598 nebo torzo z doby kolem 1610 uložené v Moravském zemském muzeu v Brně).¹¹ Vedle bílé glazury se u památek sledovaného období ojediněle uplatnila i glazura světle modrá. Dekorativní výzdobu, provedenou ve čtyřech barvách vysokého žáru, představovaly často jen iniciály a letopočet s kaligraficky komponovaným ornamentem inspirovaným mimo jiné i výzdobou soudobých rukopisů a tisků (Mais 1961a). Jindy tvořily výzdobné prvky heraldické symboly, často redukované na nejnужnější tvary. Kromě nich se na ploše nádob objevovaly lineárně znázorněné květiny komponované jednotlivě do řádek, později i vlnokvových vlýsů, častěji do vertikálních, esovitě prohnutých kytic, umístěvaných v některých případech do amforovitých váz se dvěma uchy. Ty podobně jako rostlinné motivy – karafiáty, liliovité květy, tulipány, granátová jablka, náležely k dobově oblíbeným dekorativním prvkům, z nichž mnohé dokládají inspiraci v ornamentice persko-turecké oblasti. Zachovaný materiál vypovídá, že se při kresbě dekoru nejvíce užívala kobaltová barva, někdy ve dvou odstínech, kterou doplňovala hráškově zelená a žlutá, tmavofialové tóny se vyskytují na nejstarších výrobcích spíše sporadicky.

Střídmý charakter výzdoby novokřtěnských fajánsů přímo souvisel s věroukou bratří a přísnými ustanoveními, jimiž se řídil život novokřtěnské komunity. Řád pro keramickou výrobu vydaný roku 1612 v Podivíně např. zakazoval zpodobňování lidských nebo zvířecích figur a zhotovování nádob s žertovným tvarem boty nebo nohy, neboť by sváděly k nemírnému pití. Kromě toho obsahoval také zákaz stavění kamen katolickým kněží, kteří náleželi k nepřátelům obce, a rovněž odsouzení označování užívaných nádob jmény členů obce.

Jakým způsobem se moravská křtěnská obec seznámila s technologickým postupem fajánsové výroby, nebylo dosud spolehlivě zodpovězeno. Mezi jejími členy byli stoupenci lokálních novokřtěnských hnutí ze zemí a krajů, v nichž se fajáns vyráběla již před zavedením v moravském prostředí (Švýcarsko, Nizozemí, severní Itálie). V této souvislosti lze uvést, že právě v padesátých a šedesátých letech 16. století se na Moravu přistěhovala skupina novokřtěnců z oblasti Benátek. Protože ital-

ská inspirace je zjevná, připouštěli různí badatelé možnost přímého ovlivnění výroby fajánsí italskými uprchlíky (např. Černohorský 1931: 173; Vydrová 1973; Hrbková 1972: 9). Zdá se však, že toto poznání bylo zprostředkováno ještě jinými cestami. Badatelé, kteří se touto problematikou zabývali, naznačují, že přímý vztah chybí, protože uprchlická vlna časově předcházela nejstarší doložené výrobky (Pajer 2010: 508–509) a mezi novokřtěnskými keramiky se neobjevují italská jména (Bálint 2016: 141). Na moravském území se pravděpodobně pod vlivem *bianchi di Faenza* v rané novokřtěnské fajánsové produkci plně uplatnily italské tvary nádob (*tazza*, *crepina*, *albarello*) a rovněž princip střídme malířské výzdoby, který vyhovoval přísné věrouce bratří (srov. např. nálezy z Vacenovic). Ve střední Evropě měli novokřtěnci na výrobu fajánsí monopol a vzhledem k technickým a uměleckým kvalitám svých produktů vytvořili zejména v rané fázi své činnosti od konce 16. a v první polovině 17. století hodnoty srovnatelné se špičkovými soudobými uměleckořemeslnými výtvy, které reprezentovala italská renesanční majolika nebo delftská fajáns.

Jak již bylo řečeno, dramatický obrat v životě novokřtěnců nastal v důsledku porážky stavovských vojsk v bitvě na Bílé hoře v roce 1620. Po nuceném odchodu z Moravy a usazení se na území dnešního jihozápadního Slovenska začali budovat nové usedlosti a snažili se pokračovat v přerušené výrobní činnosti. O provozu keramických dílen v této oblasti se z předbělohorského období dochovalo málo svědectví. Dosud nebyly předloženy přesvědčivé důkazy, které by prokázaly zdejší fajánsovou výrobu před rokem 1622, a proto lze nejspíše její zavedení spojovat až s příchodem bratří uprchlých z Moravy (Pajer 2006: 147). Nejstarší historické zmínky o výrobě fajánsí se vztahují k Sobotišti, na jehož novokřtěnské výrobce se v roce 1628 obrátil s objednávkou významný moravský feudál Karel starší ze Žerotína (Hrubý 1936). Z časově blízkého období se dále zachovaly zprávy, z nichž lze usuzovat na zastoupení fajánsové výroby v Dehticích a Moravském Svätém Jánu. Zhotovování fajánsí se postupně rozvinulo ve Velkých Levárech, v Košolné, Chtelnici, Časté, Čachticích, v Dobré Vodě a ve Farkašíně (dnes Vlčkovce). Existenční problémy výrobců se patrně odrazily v zachovaném souboru keramiky z druhé čtvrtiny 17. století, z níž se dochovalo vůbec nejméně památkového materiálu. Vedle stávajících typů se nově objevily vysoké válcovité holby, žebrované džbánky melounovitého tvaru i láhve s úzkým hrdlem

a cínovým uzávěrem. Zároveň se vyráběly také kónicky rozšířené poháry a albarella. Kvalitativně nevyrovnaná produkce druhé čtvrtiny 17. věku zřejmě nasvědčovala skutečnosti, že se bratři museli vyrovnávat s novým prostředím a v neposlední řadě překonávat překážky při rozběhu keramické výroby v daných podmínkách (Kybalová – Novotná [1981]: 34). Některé doklady z let 1620–1650 vykazovaly zjevné technické nedostatky, zatímco zejména skupina kvalitních kulovitých džbánů z poloviny třicátých let prozrazovala svým bohatým dekorem a zářivými barvami, že vznikla v dílně, jež byla ušetřena existenčních nejistot (patrně v Sobotišti). (Obr. 6)

Období 1650–1685 znamenalo rozvoj činnosti fajánsových výroben. Dílny v konsolidovaných novokřtěnských usedlostech na dnešním jihozápadním Slovensku (Sobo-

Obr. 6 – fajánsový džbán zdobený rostlinným motivem z roku 1635. Pravděpodobně vyroben v Sobotišti. EÚ MZM, inv. č. KER 20454. Foto Zuzana Kociánová

tiště, Velké Leváry, Košolná), posilovaných příležitostně menšími skupinkami souvěrců z Nizozemí, Itálie či Německa, začaly produkovat rozmanitou škálu výrobků. Důležitými odběrateli fajánsí se vedle šlechty a církevních hodnostářů nově stávala střední třída – měšťané, cechovní mistři, řemeslníci. Vedle jídelních souborů pro sídla předních feudálních rodů (Dietrichsteinů – obr. č. 7, Liechtensteinů, Slavatů, pánů z Hradce aj.) se dochoval bohatý sortiment džbánů a mis, často opatřených vrocením. Hojně byly zhotovovány talíře nebo mísy s nápadně vyhloubeným dnem a širokým rovným okrajem (tzv. kardinálský klobouk) (obr. 8). Květinový dekor byl na přední straně dutých nádob nejčastěji komponován do spirálovitě svinutého rozvětveného stvolu a lemován modrými dvojkružkami. Od padesátých let 17. století začali zdejší řemeslníci užívat na džbáněch a mísách syté kobaltové glazury, na níž byl typický habánský dekor proveden bílou barvou a někdy doplněn ještě o žluté detaily (srov. džbánky s tzv. šupinovým dekorem). Na nádobách se začínají stále častěji uplatňovat řemeslnické emblémy. Od šedesátých let se pod vlivem uvolňování původních přísných zásad začaly v dekoru prosazovat také zoomorfnní prvky,¹² od osmdesátých let se dokonce setkáváme se zobrazením lidských figur.¹³ O zásadnějších vlivech aktuální nizozemské fajánsové produkce by bylo možné uvažovat teprve na sklonku šedesátých let 17. století, kdy se do

Sobotišťe vrátili dva bratři, jeden z nich profesí keramik, kteří byli vysláni k nizozemským souvěrcům s prosbou o finanční pomoc.

Historické události, jimiž procházela novokřtěnská komunita, poznamenaly rovněž produkci fajánsí. Zásadní zlom pro habánské společenství přinesl rok 1685. Již v předchozí době se objevily zprávy nasvědčující postupujícímu rozkladu společenství. V roce 1641 byla v Dechticích v reakci na řadu objevujících se nešvarů doplněna původní pravidla pro keramickou výrobu z roku 1612. Upravený řád odsuzoval řemeslníky, kteří přidávali do pece vlastní zboží pro osobní zisk nebo zadržovali peníze a neodváděli je včas do společné pokladny. Mladým vedoucím hrnčírům byla vytýkána hrubost a snaha honosně strojit své ženy, kterým dále nedovolovali, aby pracovaly pro obec, zejména aby předly. Přibližně ze stejné doby se dochovala jiná informace o nožících, kteří se odtrhli od obce a začali pracovat samostatně. Novokřtěnské společenství bylo vzápětí postiženo řadou tragických událostí. Roku 1655 zemřelo na epidemii ve Velkých Levárech 270 lidí a v roce 1663 byla většina novokřtěnských usedlostí na území dnešního Slovenska zcela zdevastována tureckým vojskem. Povodeň v roce 1672 kromě lidských životů zničila rovněž fajánsovou výrobu v Sobotišti, zatímco dechtickou dílnu vyplenily o deset let později opět turecké oddíly. V důsledku uve-

Obr. 7 – fajánsový žebrovaný podnos na nožce s dietrichstenským erbem z roku 1689. Do muzejní sbírky byl získán již v roce 1819. EÚ MZM, inv. č. KER20407. Foto Zuzana Kociánová

Obr. 8 – hluboký talíř s rostlinnými motivy z roku 1671. EÚ MZM, inv. č. KER 20484. Foto Zuzana Kociánová

dených událostí nakonec došlo ke zrušení společného vlastnictví a komunity ve Velkých Levárech, k čemuž se v následujícím roce připojila další sídla. Zánik společného vlastnictví a přísného kolektivního řádu vedl k postupné asimilaci s domácím obyvatelstvem. Docházelo k němu hromadnými přestupy ke katolictví, dále sňatky a zakládáním samostatných dílen domácích džbánkařů. Celkový vzhled, který vykazují fajánse ze sledovaného období, ovšem nadále zůstával konzervativní a čerpal z původní novokřtěnské tradice.

V době rozpadu komunit se objevily zprávy o odchodu jednotlivých řemeslníků do nových působišť a o šíření výroby fajánsí i do vzdálených lokalit. Z roku 1677 se zachovala smlouva, podle níž se novokřtěnský keramik z Velkých Levárů Benedikt Huber zavázal jako katolík vyrábět na schwarzenberském panství v jihočeské Hluboké bílé novokřtěnské nádobí. Není však známo, zda se výroba rozběhla, neboť v roce 1680 odtud i se svou ženou uprchl. Podle dochovaného svědectví působila v témže roce fajánsová dílna také na panství hraběte Antonína Františka Collalta v západomoravské Brtnici, v níž pracoval Efrehem Hueer, rovněž z Velkých Levárů. Její činnost dokumentují výrobky s collatovskými erby, z nichž nejmladší nese letopočet 1706. Následný zánik této produkce pravděpodobně souvisel s přesunem některých zdejších keramiků do pozdějších moravských výrobních center (Černohorský [1941]: 57–58).

Situaci, kdy řemeslníci z řad původních novokřtěnců hledali lepší pracovní a životní podmínky v místech, kde se uplatňovalo jejich zboží, názorně doložil zachovaný dopis Josefa Eckarta, „mistra novokřtěnského nádobí“, z uherské Skalice z roku 1687. Pisatel v něm prosí olomouckého biskupa Karla z Liechtensteinu, aby mu dovolil usadit se na jeho panství ve Vyškově nebo v Kroměříži, kde by rád vyráběl bílé stolní nádobí a také kamna (Černohorský [1941]: 61). Jak byla žádost vyřízena, není známo. Osvětluje však počátek stěhování řemeslníků z tehdejších Uher na Moravu a vznik nových dílen v konkurenčně příznivějším prostředí. K prvním moravským střediskům výroby fajánsí patřily Ždánice, kde byla archivními prameny v roce 1692 dosvědčena přítomnost džbánkaře Jakuba Penkerta, původem patrně z Velkých Levárů. Ze stejného místa přišel do Ždánic také Petr Pruk, který se po krátkém pobytu v Nových Hvězdlicích na Vyškovsku trvale usadil v Bučovicích. Keramici ze středisek na území dnešního jihozápadního Slovenska přicházeli do těchto moravských lokalit zřejmě již od osmdesátých let 17. století. Byli to buď

původem asimilovaní novokřtěnci, anebo lidé, kteří jako tovaryši prošli původními novokřtěnskými dílnami. Na Moravě se používal k jejich označení termín *džbánkař* (ze slovenského *džbánkar*) nebo *toufar*, což odkazovalo na německý výraz *Täufer*, popř. *Wiedertäufer*. V druhém desetiletí 18. století byla doložena výroba fajánsí v pozdějším nejvýznamnějším centru Vyškově, dále v nedalekých Nových Hvězdlicích a Bučovicích, v třicátých letech v Olomouci a ve Valašském Meziříčí, v druhé polovině 18. století v Prostějově a ve Šternberku, na konci 18. století ve Znojmě, Velké Bíteši a v Ivančicích. Na utváření vzhledu řemeslně zhotovovaných fajánsí však v druhé polovině 18. století kromě původní novokřtěnské tradice silně působila zejména módní uměleckořemeslná produkce, která vycházela především z manufaktury v Holíči (tehdejší Uhry), činné od roku 1743.

Zachované fajánse z let 1685–1700 dokládají, že typy plochého nádobí neprošly v uvedeném období výraznější tvarovou proměnou, zatímco džbán zeštíhllel a získal hruškovitou podobu. Malířský dekor byl poznamenán procesem pozvolné rustikalizace. Naznačené tendenci vycházely vstříc i nové způsoby výzdoby, např. mramorování, které se objevilo již dříve u hrncířských výrobků. Okraje části plochého nádobí zpravidla pokrýval kobaltový, plynule komponovaný ornament ze stylizovaných travin, vzájemně propletených listů, květů a větviček, do něhož byly někdy vkomponovány zvířecí postavy (obr. 9).

Obr. 9 – fajánsový talíř s pletencovým vzorem na okraji a vročením 1690. EÚ MZM, inv. č. KER 20483. Foto Zuzana Kociánová

Často býval přerušen zeleným věnečkem s letopočtem a iniciálami objednavatele. Dno nezřídka zdobily tradičně utvářené barevné kytice v podobném věnečku. Početnou skupinu v rámci zachovaných nádob vytvořily mísy a talíře z doby okolo roku 1700, jejichž bílý povrch pokrývala kobaltová malba drobných architektur, skupin stromků, plodů, květin, ptáků, hmyzu a ornamentů. Uvedený dekor představoval ohlas orientálních vlivů, jež se uplatňovaly v tehdejší evropském umění a jež našly vyjádření zejména ve výzdobě delftských fajánsí. Je pravděpodobné, že na zdomácnění uvedeného typu dekoru mohla mít bezprostřední vliv zmíněná cesta dvou bratří ze Sobotiště do Nizozemí v roce 1665.

Obr. 10 – fajánsový džbán s motivy z bajek a vročením 1700. Západní Slovensko. Původně sbírka Františka Kretze. EÚ MZM, inv. č. KER 20342

Pro první třetinu 18. století (označovanou obvykle jako posthabánské období) bylo charakteristické přetrvávání novokřtěnských tradic, patrné u produktů dílen jak na Moravě, tak na území dnešního Slovenska. Pro zachované předměty se staly příznačnými konzervativní, ze starších vzorů vycházející tvary a dekory. Jejich celkový charakter prozrazoval, že vznikaly v dílnách keramiků, kteří sice z novokřtěnských tradic vyšli, avšak pracovali již v duchovně a společensky odlišných podmínkách. V malířském dekoru přetrvávaly schematizované rostlinné motivy, provedené ve vysokožárných barvách, a celku malířské výzdoby nezřídka dominovaly řemeslnické emblémy. Stále se používalo typického novokřtěnského lineárního dekoru v modré barvě (zejména obloučkové vlysy, dvojkružky apod.). Postupně se však ujímaly nové dekorativní prvky převzaté z manufakturně vyráběné holandské či německé fajánse. Do škály dekorativních motivů pronikaly ozdobné útvary z palmet, boltcových závitů, shluků teček a dalších typických součástí ornamentiky 18. století. Výrobky tohoto období zdobily převážně kobaltové vzory s architekturami, figurálními, rostlinnými i geometrickými prvky. Vedle nich se postupně začala rozvíjet malba jednoduchých figurálních výjevů, dokumentující současný život a zachycující zemědělce či řemeslníky při práci.¹⁴ Podobně zvířecí motivy vyjadřovaly dobovou oblibu bajek (obr. 10). Intenzivní rekatolizace se zase odrazila v častém uplatnění křesťanské symboliky v podobě Beránka božího, kříže a zobrazení nástrojů Kristova umučení. Značný výskyt řemeslnických cechovních symbolů svědčil o tom, že převážnou část odběratelů fajánsí nyní tvořila bohatá vrstva spíše maloměstských a venkovských obyvatel. Naznačený soubor výrobků reprezentuje vývojový stupeň, který vystřídala etapa, v níž se konstituovala moravská a slovenská větev lidové fajánsové produkce a v níž obě postupem času získaly vlastní specifickou podobu. Ta se projevila některými odlišnostmi v typech a morfologii výrobků i jejich barevné stránce. Např. v případě dutých nádob se na Moravě hojně vyráběly holby, jež se na Slovensku vyskytovaly zřídka. Naopak k typickým slovenským výrobkům patřil kulovitý chladicí džbán s trubicovitým hrdlem nazývaný nejčastěji *čepák*, který se v moravském prostředí objevoval mnohem méně; rovněž zde nebyl vyráběn slovenský bedněný džbán zvaný *sova*. Na nejstarších produktech slovenských džbánkařů se mnohem výrazněji uplatňovala zelená a žlutá barva, která později dotvářela jejich

charakteristický vzhled. Tradice novokřtěnské keramické tvorby přeživaly v individuálně transformované podobě ještě hluboko do 19. století.

Při pohledu na stoleté působení novokřtěnské komunity na území Moravy lze konstatovat, že zanechala stopy v mnoha oblastech života. Nepochybně přispěla k hospodářskému povznesení jihomoravského regionu. Jediněčný typ místní kulturní krajiny vznikal právě v době zdejšího působení novokřtěnců, kteří na uvedeném procesu měli svůj nezanedbatelný podíl např. v souvislosti s rozvojem pěstování vinné révy (Rigasová 2010). Vliv novokřtěnců se výrazně odrazil rovněž v duchovní sféře. Jejich kulturní odkaz zahrnul podrobně vedené kroniky, které se staly významným zdrojem poznatků nejen pro dějiny novokřtěnské komunity a novokřtěnství, ale také pro historické dění v českých zemích. Dále k nesporným kulturním hodnotám patří novokřtěnská literární díla a duchovní písně stejně jako knihtisk a knižní kultura, pěstované v průběhu moravského pobytu huterských bratří

(Rothkegel 2010). Podnětné myšlenky rovněž obsahoval systém novokřtěnského školství, které kladlo značný důraz na výchovu a vzdělání jedinců. Novokřtěnci ve svých sídlech zavedli předškolní výchovu a všeobecnou školní povinnost, jejich mimořádně pokrokový školní řád (1568) by bylo možné považovat za předchůdce vzdělávacích metod Jana Amose Komenského (Hrbková 1972: 6–7; Vlčková 1988: 45–48; Rigasová 2010: 113). Huterskými bratry prosazovaný pacifismus a jejich vysoké etické krédo si uchovaly nadčasový význam. Vedle nehmotné sféry se nejvýraznějším kulturním odkazem novokřtěnců stala právě keramická výroba, jež byla charakteristickým projevem novokřtěnského společenství. Novokřtěnské fajánse se v keramickém oboru staly fenoménem, kterým se prostor střední a východní Evropy výrazně zapsal do světového vývoje keramické výroby. Na jejich základě později vyrostla pozoruhodná džbánkařská produkce, která představuje typickou a neodmyslitelnou součást lidové kultury Moravy a Slovenska.

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Moravské zemské muzeum (DKRVO, MK000094862).

POZNÁMKY:

1. Kroniky byly publikovány ve třech základních edicích: Josef Beck (ed.) 1883: *Die Geschichtsbücher der Wiedertäufer in Oesterreich–Ungarn, betreffend deren Schicksale in der Schweiz, ... und Süd–Russland in der Zeit von 1526 bis 1785*. Wien: Druck von Adolf Holzhausen; Rudolf Wolkan (ed.) 1923: *Geschicht–Buch der Hutterischen Brüder*. Wien: Fromme; Andreas J. Friedrich Zieglschmid 1943: *Die älteste Chronik der Hutterischen Brüder*. Philadelphia: Carl Schurz Memorial Foundation; týž 1947: *Das Klein–Geschichtsbuch der Hutterischen Brüder*. Philadelphia: Carl Schurz Memorial Foundation.
2. Výraz ‚habán‘ se poprvé objevil v slovenském prostředí na listině z roku 1667 a sloužil k označení bývalých novokřtěnců usazených na panství Adama Czobora (Kalesný 1981: 9). Je možné předpokládat, že je lidového původu a že se v běžné řeči užíval i v předěšlé době. Uvedené slovo se vyskytlo ještě v několika archivních záznamech z konce 17. století a také v 4. svazku encyklopedického díla Mateje Bela *Notitia Hungaricae Novae Historico Geographica* (1742). Běžně se používalo v následující době (srov. název práce Adama Langrafa o habánských střechách z roku 1772). Původ slova ‚habán‘ však dosud nebyl spolehlivě objasněn, nejčastěji bývá odvozován od výrazu Haushaben. Mezi potomky původních novokřtěnců byl vnímán jako hanlivý, a dokonce bylo zakázáno jeho užívání. Přívlastek habánský se ujal pro označení novokřtěnské keramiky, především fajánsí, a dosud se užívá v odborné literatuře (zejména v Maďarsku, na Slovensku aj.), ačkoli může být pro tento účel vnímán jako sporný. K danému problému viz Černohorský [1941]: 46; Hrbková 1972: 8; Rein 1984; Pajer 2006: 6–7.
3. Více srov. Pajer 2006: 19–40.
4. Dosud jediné známé vyobrazení, představující zároveň ikonografický pramen, reprezentuje dřevorez na titulním listu spisu Christoph Erharda *Gründliche kurtz verfaßte Historia von Münsterischen Wiedertäufern...*, vydaného v Mnichově 1589 (repro viz Vědecká knihovna v Olomouci, sign. 29335).
5. Významná kovárna s výrobou kovového zboží se nacházela např. v Příbiczích (Rigasová 2010: 111).
6. V jihočeském prostředí se objevilo množství novokřtěnců na různých místech (Pánek 1994: 246), zřejmě nebylo náhodou, že se po rozkladu komunity ve Velkých Levárech ocitnul jeden ze zdejších fajánsérů v schwarzenberských službách na zámku Hluboká (1677).
7. Novokřtěnci zažili dvě vlny pronásledování a perzekucí v letech 1535 a 1547 a utrpěli množství obětí (Pánek 1994: 246, 251).
8. Pomineme-li nejstarší amatérské sběry z konce 19. století z Podivína, zahájil etapu archeologických výzkumů svými vykopávkami na počátku třicátých let minulého století keramik, sběratel a laický badatel Heřman Landsfeld (1899–1984), který zkoumal pozů-

- statky novokřtěnských výroben na západním Slovensku (Sobotište, Košolná, Čachtice, Čhtelnica) a od čtyřicátých let i na Moravě (Ostrožská Nová Ves, Vacenovice, Podivín, Trstěnice). Ve svých aktivitách pokračoval ještě v padesátých (Dambořice, Tavíkovice) a šedesátých letech (Stará Břeclav). V průběhu druhé světové války provádělo průzkum v sídlech moravských novokřtěnců také Zemské muzeum v Brně a o desetiletí později brněnské Uměleckoprůmyslové muzeum, které se zaměřilo na lokalitu ve Vacenovicích. V nejnovější době se uskutečnila řada nových a revizních výzkumů v moravských lokalitách pod vedením Jiřího Pajera, který dospěl k mnoha zásadním zjištěním, jež podstatně rozšířily dosud známý obraz o životě huterské komunity a její keramické produkci (srov. Pajer 2010).
9. Katalog nejstarších dochovaných novokřtěnských fajánsí zpracoval J. Pajer (2011).
 10. Džbán s vyobrazením hrnčířského kruhu je uložen v pražském Uměleckoprůmyslovém muzeu (inv. č. 93729), druhý se nyní nachází v soukromé sbírce László Rétiho v Budapešti.
 11. Albarello z roku 1598 je uloženo v Regionálním muzeu v Mikulově (inv. č. 4599), druhý doklad z doby kolem roku 1610 je uchováván v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea (inv. č. KER 20257).
 12. Např. jelen na džbánu z roku 1662 z Městského múzea v Bratislavě (inv. č. U–2).
 13. Např. Adama a Evy na džbánu z Uměleckoprůmyslového muzea v Praze (inv. č. 56.772).
 14. Např. džbán s motivem oráče z roku 1714 v muzeu ve Vyškově (inv.č. 1516) nebo džbán s výjevem řezníka vedoucího býka na porážku z roku 1707 v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea (inv. č. KER 20510).

POUŽITÁ LITERATURA:

- Bálint, Emese 2016: Anabaptist Migration and the Diffusion of the Maiolica from Faenza to Central Europa. History and Technology. *An International Journal* 32, s. 131–150.
- Bálint, Emese 2015: Migration and Survival of the Hutterite Brethren in Central Europe. *Acta Ethnographica Hungarica* 60, č. 2, s. 267–285.
- Čelko, E[lemír] 1972: Život habánov a ich pôsobenie v zdravotníctve v XVI. a XVII. storočí. In: *Almanach* VII. Piešťany: Balneologické múzeum, s. 33–55.
- Černá, Vlasta 1949: Habáni v pověstech lanžhotského lidu. *Malovaný kraj* 4, č. 3, s. 26.
- Černohorský, Karel 1931: Dnešní stav otázky habánských fajánsí. *Zprávy Československé Keramické společnosti* 8, s. 165–177.
- Černohorský, Karel 1952: K počátkům fajansové výroby na území Československa. *Český lid* 39, s. 21–28.
- Černohorský, Karel [1941]: *Moravská lidová keramika*. Praha: J. Otto.
- Černohorský, Karel 1930: Počátky habánských fajánsí. *Věstník Zemského muzea v Opavě* 2, s. 103–104.
- Edgar, Emil 1958: Sláva habánských lékářů a zdravotníků. *Vlastivědný věstník moravský* 13, s. 162–164.
- Gregerová, Miroslava a kol. 2010: Petroarcheologie a petrochemie habánské keramiky. In: Gregerová, Miroslava: *Petroarcheologie keramiky v historické minulosti Moravy a Slezska*. Brno: Masarykova univerzita, s. 175–214.
- Holzach, Michael 1980: *Das vergessene Volk. Ein Jahr bei den deutschen Hutterern in Kanada*. Hamburg: Hoffmann und Campe Verlag.
- Hrbková, Růžena 1972: *Habáni na Moravě*. Olomouc: Vlastivědný ústav v Olomouci.
- Horvath, J. Eugene – Krisztinkovich, Maria H. 2005: *A History of Haban Ceramics. A Private View*. Vancouver BC, Canada: J.E. Horvath.
- Hrubý, František 1929: Nové příspěvky k dějinám moravských novokřtěnců. In: *Českou minulostí*. Praha: J. Laichter, s. 213–229.
- Hrubý, František 1936: *Na památku třístého výročí smrti Karla st. z Žerotína*. Brno: Zemská správa moravskoslezská.
- Kalesný, František 1981: *Habáni na Slovensku*. Bratislava: Tatran.
- Kalinová, Alena 2015: Nové poznatky o výzkumu novokřtěnské keramiky v letech 1940–1945 v Moravském zemském muzeu. *Folia ethnographica* 49, č. 2, s. 101–124.
- Kalinová, Alena – Fassbinder–Brückler, Brigitte – Brückler, Theodor 2004: *Täufer – Hutterer – Habaner. Geschichte, Siedlungen, Keramik in Südmähren, Westslowakei und Niederösterreich*. Hollabrunn: Berger Verlag Horn/Wien.
- Kudělková, Alena – Zeminová, Milena 1961: *Habánská fajáns v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze a Brně*. Praha: Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze, Moravská galerie v Brně.
- Kybalová, Jana 1995: Keramická sbírka Hugo Vavrečky. Praha: Kentaur / Polygrafia.
- Kybalová, Jana – Novotná, Jarmila [1981]: *Habánská fajáns 1590–1730*. Praha: Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze; Brno: Moravská galerie v Brně.
- Landgraf, Adam 1772: Beschreibung des Habaner Strohdaches, in welcher deselben sonderbare Nützlichkeit, sowohl in Ansehung des Feuers, als anderer Ungemächlichkeiten, die nöthigen Zugehörungen, und die Art der Verfertigung selbst genau angezeichnet. Pressburg: Franz Augustin Patzko.
- Landsfeld, Heřman 1950: *Lidové hrnčířství a džbánkařství. Besedy o řemesle džbánkařském, hrnčířském a kamnářském*. Praha: Orbis.
- Mais, Adolf 1961a: Literarisches und Graphisches auf Habaner Keramiken. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 15 (64), s. 149–194.
- Mais, Adolf 1961b: Die Wiedertäufer–Sagen. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 18 (67), s. 125–155.
- Pajer, Jiří 2001: *Novokřtěnské fajánse ze Strachotína*. Mikulov: Regionální muzeum v Mikulově.
- Pajer, Jiří 2006: *Studie o novokřtěncích*. Strážnice: Etnos. [Zde podrobný přehled literatury.]
- Pajer, Jiří 2010: Výroba novokřtěneckých fajánsí na Moravě. Souhrn podle nejnovějších archeologických výzkumů. In: Přichystalová, Renáta – Ungerman, Šimon (eds.): *Zaměřeno na středověk. Zdeňkovi Měřinskému k 60. narozeninám*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 496–510.
- Pajer, Jiří 2011: *Novokřtěnecké fajánse z Moravy 1593–1620*. Strážnice: Etnos.
- Pánek, Jaroslav 1994: Moravští novokřtěnci. (Společenské a politické postavení předbělohorských heretiků, sociálních reformátorů a pacifistů). *Český časopis historický* 92, s. 242–256.

- Pastieriková, Marta – Kalinová, Alena 2016: *Posthabánské keramické umenie*. Budapest: Novella Kiadó.
- Peschel-Wacha, Claudia: 2011: Umenie starých majstrov – bratský riad a habánska fajansa v inventári Rakúskeho národopisného múzea (Österreichisches Museum für Volkskunde) vo Viedni. In: *Habáni a habánska keramika. Zborník z medzinárodného odborného seminára, konaného 3. septembra 2011 v Modre*. Modra: Slovenské národné múzeum – Múzeum Ľudovíta Štúra v Modre, s. 79–95.
- Radványi, Diana – Réti, László [2011, 2016]. *Keramické umění habánů*. Budapest: Novella Kiadó.
- Rein, Kurt L, 1984: Zur Frage der „Habaner“, „Hutterer“ und ihrer Keramik. *Keramos* 1984, Heft 104, s. 39–44.
- Ridovics, Anna 2011: Uměleckohistorický a archeometrický výskum habánskej keramiky v štátných a súkromných zbierkach v Maďarsku. In: *Habáni a habánska keramika. Zborník z medzinárodného odborného seminára, konaného 3. septembra 2011 v Modre*. Modra: Slovenské národné múzeum – Múzeum Ľudovíta Štúra v Modre, s. 68–78.
- Ridovics, Anna – May, Zoltán – Bajnóczi, Bernadett – Tóth, Maria 2015: Examination of Haban Vessels with Uranium- Bearing Blue Glaze. *Acta Ethnographica Hungarica* 60 (2), s. 485–515.
- Rigasová, Milada 2010: Novokřtěnci a jejich odkaz v krajinně vinařské oblasti na hranici jižní Moravy a Weinviertlu. In: *RegioM. Sborník Regionálního muzea v Mikulově*. Mikulov: Regionální muzeum v Mikulově, s. 100–116.
- Rothkegel, Martin: Knižní kultura moravských novokřtěnců. Rukopisy a tisky knižních fondů huterských bratří v evropských knihovnách. In: *RegioM. Sborník Regionálního muzea v Mikulově*. Mikulov: Regionální muzeum v Mikulově, s. 40–63.
- Šebestová, Augusta 1947: *Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky*. Praha: F. Borový, s. 376–419.
- Šikulová, Vlasta 2004: Habánské umyvadlo Jana Jiřího Krnovského nalezené v Opavě. In: *Opava. Sborník k dějinám města*. Opava: Matice slezská, Zemský archiv v Opavě, s. 19–28.
- Teply, František 1930: O posledních novokřtěncích v jižních Čechách. *Časopis Společnosti přátel starožitností československých* 37, s. 95–102.
- Vlčková, Simona 1988: Novokřtěnské školství a jeho význam v kultuře předbělohorské Moravy. *Vlastivědný věstník moravský* 40, s. 45–54.
- Vydrová, Jiřina 1973: *Italská majolika v československých sbírkách*. [Katalog výstavy]. Praha: Uměleckoprůmyslové muzeum.
- Winkelbauer, Thomas 1994: Zur Bedeutung der Grenze zwischen den böhmischen Ländern und Österreich für Glaubensflüchtlinge vom 15. bis zum 17. Jahrhundert. Unsere Heimat. *Zeitschrift für Landeskunde von Niederösterreich* 65, s. 189–209.
- Zeman, Jarold Knox. 1966, 1967: Historical Topography of Moravian Anabaptism. In: *Mennonite Quarterly Review* 40, s. 266–278; 41, s. 40–77, 116–160.
- Zemek, Metoděj 1979: Pokrokové prvky jihomoravských habánů. *Jižní Morava* 15, s. 164–182.
- Zemek, Metoděj 1980: Habáni na jižní Moravě II /1561–1622/. *Jižní Morava* 16, s. 54–89.
- Zemek, Metoděj 1981: Sociální struktura habánů na jižní Moravě. *Jižní Morava* 17, s. 122–155.
- Zemek, Metoděj 1982: Habánské lokality podle původní habánské kroniky. I. část. *Jižní Morava* 18, s. 141–163.

Summary

Anabaptists in Moravia and their cultural legacy

In South Moravia, a sect of Anabaptists lived in the past, who were a product of the 16th-century reformation. The Anabaptists took a refuge in the Moravian environment that was tolerant of various religions, and they arrived in 1526 for the first time there. They lived in accordance with their principles in the farmsteads they founded in Moravia, and they practised a lot of crafts at an advanced level. Moravian lords admitted them helpfully at their domains. However, after 1622, the Anabaptists as non-Catholics were forced to leave their Moravian settlements. Most of them went to their brothers in today's southwestern Slovakia, where they continued their activities until the local Anabaptist communities fell apart. The one-hundred-year long activities of the Anabaptists indisputably contributed to the economic development of Moravia. The Anabaptists also left carefully written chronicles, literary works, spiritual songs and inspiring system of education behind them. However, it is the faience pottery that became the most tangible proof of their activity. Anabaptist faience expresses a level of handicraft at that time. The production of faience became a basis on which the production of peculiar folk pottery grew, which is an inherent part of folk culture in Moravia and Slovakia.

Key words: Reformation; Anabaptist; migration; South Moravia; handicraft; ceramics; faience.

„ODSUN“ NĚMCŮ V ČESKÉ VZPOMÍNKOVÉ KULTUŘE

Sandra Kreisslová (Katedra psychologie PEF ČZU v Praze)

Předkládaná studie se zabývá otázkou, jak se v české společnosti zachází s tématem poválečné nucené migrace německy hovořícího obyvatelstva. Působení Němců v českých zemích bylo řadu let vytěšňováno jak z „velké historie“, tak historického vědomí obyvatel. Teprve po pádu komunistického režimu v Československu se otevřel prostor pro rozpravu nad historií česko-německého soužití a jeho tragickým koncem po roce 1945, přičemž obě témata dodnes vyvolávají mnoho sporů a odlišných interpretací. Postupně se tak začala také v České republice formovat vzpomínková kultura reflektující dějiny a kulturu českých Němců.

Pojem „vzpomínková kultura“ zde chápu shodně s německým historikem Hansem G. Hockertsem (2002: 41) jako souhrnné označení pro veškeré možné projevy veřejného zacházení s minulostí nevědeckého charakteru. Dle autora tak vzpomínková kultura stojí v protikladu k historiografii a odlišuje se také od přímé zkušenosti pamětníků. „Českou vzpomínkovou kulturu“ považuji za konstrukt vytvářený ve vzájemné interakci různých sociálních skupin, které disponují specifickou kolektivní pamětí. Tyto skupiny mohou mít značně odlišné až protichůdné představy o minulosti, jejichž prosazování ve veřejném prostoru může vést ke sporům a konfliktům, jak se ukazuje také v případě vzpomínání na traumatickou událost „odsunu“.¹

V následujících řádcích se pokusím stručně postihnout vývoj a proměny oficiálních politických postojů k poválečné situaci v českých zemích. Současně budu sledovat různé formy veřejného připomínání a znovuožívání německé historie iniciované „zdola“, které následně blíže rozeberu na příkladu tzv. brněnského pochodu smrti. K tomuto účelu využívám poznatků ze zúčastněného pozorování ze dvou po sobě následujících ročníků *Poutě smíření* (2015, 2016) a z polostrukturovaných rozhovorů s iniciátory a účastníky této akce. Dále čerpám z oficiálních dokumentů vydaných různými zainteresovanými skupinami a z mediálních výstupů, které se událostem okolo „brněnského pochodu“ věnují.

Zamlčovaná německá minulost

Když před více než devadesáti lety francouzský sociolog Maurice Halbwachs (1925) poprvé formuloval svou

tezi o sociálně podmíněném vzpomínání, popsal současně také proces zapomínání.² Jestliže jsou dle Halbwachse obrazy minulosti v paměti určovány přítomným sociálním rámcem (*cadres sociaux*), znamená to zároveň, že v zapomnění upadají uplynulé události, které se o takový rámeček v přítomnosti opřít nemohou. Německá kulturoložka Aleida Assmannová považuje zapomínání za pevnou součást vzpomínání, neboť „vzpomínat lze pouze za předpokladu, že umíme také zapomínat, což činíme běžně a neúmyslně již odjakživa“ (Assmann 2006: 104). Paměť veškeré informace uchovávat nedokáže, ztráta vzpomínek a zkušeností tak z tohoto pohledu představuje přirozený proces. Paměť navíc reaguje vždy na potřeby přítomnosti a je také vždy úzce spjata s individuální a kolektivní identitou. Z těchto důvodů může docházet jak ke spontánnímu, tak k řízenému zapomínání, přičemž selekci či tabuizaci podléhají především události, které jsou zdrojem utrpení a pocitu viny.

V poválečném Československu se proto záhy etabloval velký národní narativ, jenž vycházel z apriorního rozdělení Němců jako viníků a Čechů jako obětí a vítězů. Poválečné nucené vysídlení zhruba tří milionů Němců z Československa se v tomto výkladu dějin ospravedlňovalo s odkazem na předešlé události spojené s obdobím tzv. sudetské krize v pohraničí na konci třicátých let 20. století a následnou německou okupací českých zemí. Mýtus o „spravedlivé odplatě“ byl nakonec zakotven také v československém zákonodárství tzv. amnestijním zákonem z roku 1946, který pachatele poválečného násilí na Němcích zprostil viny.³

Vytváření nové společnosti v pohraničí, spojené s příchodem poválečných osídlenců, tak bylo do značné míry postaveno na „antagonismu“ vůči všemu původně německému. S převzetím moci komunisty v únoru 1948 se tento ostrý protiněmecký diskurz pozvolna mírnil. Jednak stál poválečný nacionalismus v protikladu ke komunistickým režimem proklamovanému socialistickému internacionalismu, jednak se měla vzhledem k ideologii beztrždní společnosti zůstavší německá populace v Československu zrovnoprávnit a začlenit mezi „pracující lid“ (blíže viz Staněk 1993). V návaznosti na nastupující vzájemnou politickou, hospodářskou a kulturní spolupráci

s Německou demokratickou republikou (NDR) začala Komunistická strana Československa pěstovat dvojí propagandistický obraz Němců. Zatímco západní Němci se stali ztělesněním západního imperialismu a sudetoněmeckého revanšismu, východní Němci byli považováni za bratry ze spřáteleného východního bloku. Obdobně jako v NDR tamní Jednotná socialistická strana Německa prosazovala nekompromisní asimilaci tzv. přesídlenců a tabuizaci „odsunu“, neboť nemohla některé státy socialistického tábora postavit do role viníků, uplatňovala rovněž československá vláda v tomto ohledu strategii represivního zapominání (Assmann 2006: 105).

Vzpomínky na minulost německých obyvatel v tomto období ztratily svůj sociální rámec, jejich veřejná artikulace nebyla možná. Přími svědci předválečných a poválečných událostí o svých vzpomínkách mluvit nemohli (a v některých případech ani nechtěli, ať už z důvodu bolesti, nebo pocitu viny, který s sebou nesli), následující „socialistická“ generace se o životě Němců v českých zemích dozvíдалa jen stěží. Navíc bylo historické vědomí české společnosti zasaženo tendenčním výkladem dějin. Státem podporovaný legitimační diskurz však měl i své konkurenty. Otázka „odsunu“ Němců se krátce otevřela v obrodném období Pražského jara, následně pak v československých disidentských a exilových kruzích.⁴ Kritické úvahy o provedení poválečného transferu si však našly jen úzký okruh posluchačů, širší veřejnosti zůstaly skryty a česká kolektivní paměť tak nadále trpěla „sociální amnézií“ (Burke 2006: 63–64).

„Znovuobjevený odsun“ – komplikovaná cesta vyrovnávání se s traumatickou minulostí

Až proces demokratizace Československa umožnil zpracování také té stránky historie, která měla být zapomenuta. Téma nuceného vysídlení Němců otevřel záhy po listopadových událostech 1989 Václav Havel, který odsoudil „odsun“ jako nemorální čin, čímž šokoval značnou část veřejnosti. Zavedený schematicky pojatý obraz Němců se tehdy dočkal své proměny, dříve jasným pachatelům se náhle přisoudila role obětí, což mnoho lidí znepokojovalo. Prolomilo se tím několik desítek let trvající mlčení o relativně nedávné minulosti a rozvinuly vášnivé diskuze nad tím, jak se stíny vlastní moderní historie naložit.

S notnou dávkou zjednodušení lze říci, že v rámci historicko-politických debat v devadesátých letech 20. sto-

letí fungovaly a vzájemně si konkurovaly dva přístupy, které se formovaly již v prostředí předlistopadového disentu. Na jedné straně stála nekompromisní snaha o kritické vypořádání s poválečným řešením tzv. německé otázky a náprava křivd, které byly touto nucenou migrací způsobeny. Aktéři tohoto tábora však leckdy užívali slovních obrátů a informací vypůjčených z vyhnaneckého diskurzu⁵, a také proto působili na českou veřejnost až příliš radikálně. Na straně druhé se prosazovaly tendence hájit „české národní zájmy“ a flagelantský a moralizující způsob odmítat s odkazem na to, že „odsun“ byl odpovědí na „mnichovský diktát“, okupaci a nacistický teror. Jedním z plodů takto laděné interpretace dějin a politiky paměti se stala na počátku milénia vydaná „školní příručka“ *Rozumět dějinám* (2002), která vznikala na objednávku české vlády a měla přispět k homogenizaci české kolektivní paměti. Kontroverzní publikace v době zintenzivnění debaty o poválečném vysídlení a značné politizace tématu předložila oficiálně uznávaný výklad česko-německých vztahů, který v historickém příběhu znovu připomněl především vinu a odpovědnost Němců. Jediný „správný“ pohled na česko-německou minulost se pokusili podpořit také čeští zákonodárci přijetím kontroverzního *Zákona o zásluhách Edvarda Beneše*⁶ (blíže např. Arburg – Staněk 2010a: 220–247; Tomášek 2004: 129–154; Kopeček – Kunštát 2003: 293–318).

Politicky vysoce instrumentalizovaným tématem se stala především otázka tzv. Benešových dekretů, která do česko-německých relací dlouhé roky vnášela napětí. Potřeba řešit vzájemné spory a křivdy vyvěrající z minulosti se na mezinárodní úrovni projevila skrze dvě bilaterální smlouvy z let 1992 a 1997, které svým obsahem vybízely k uplatnění principu „tlusté čáry za minulostí“ a orientace do budoucnosti.⁷ Na domácí půdě probíhaly v této době diskuze o české poválečné historii poměrně vyhroceně a toto téma se z politického diskurzu nevytratilo ani po samotném přijetí *Česko-německé deklarace*, která si rovněž vysloužila mnoho kritických hlasů mj. také proto, že nevytvořila prostor pro hlubší reflexi minulosti a odsouvala vypořádání se s „odsunem“ (Šmídová 2010: 60). Především v souvislosti s výroky různých politických představitelů, kteří využívali minulosti jako zbraně v politických debatách ve snaze ovlivnit veřejné mínění, se problematika česko-německých vztahů z let 1938 až 1946 znovu a znovu vynořovala a sdělovací prostředky jí v tomto ohledu také věnovaly náležitou pozornost.

Odraz těchto „velkých národních“ diskuzí v mínění obyvatel České republiky je možné vysledovat z demoskopických dat, jež pravidelně předkládá Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM).⁸ Až do roku 2005 se k zachování platnosti prezidentských dekretů opakovaně přikláněly zhruba dvě třetiny obyvatel. Tento dlouhodobý názorový trend lze mj. přisoudit také probíhajícím přístupovým jednáním České republiky do Evropské unie, během nichž se debata kolem „Benešových dekretů“ opět vyostřila. Jablkem sváru se tehdy stala otázka, zda by vstup českého státu měl být podmíněn jejich zrušením. Ostré diskuze se odehrávaly jak na české, tak německé straně, poslanci Evropského parlamentu z bavorské Křesťansko-sociální unie dokonce hlasovali proti vstupu České republiky do unie. Reakce českých politických reprezentantů byly navíc ovlivněny parlamentními volbami v roce 2002, během kterých se více než kdy jindy ozývaly „národovecké“ hlasy. Původně česko-německé (rakouské) téma tak na půdě Evropského parlamentu přerostlo v multilaterální „problém“, jehož řešením se stal tzv. Froweinův posudek (blíže viz Domnitz 2007). Po vstupu České republiky do Evropské unie „zápas o dekrety“ poněkud utichl a v roce 2005 se vláda premiéra Jiřího Paroubka dokonce rozhodla ke vstřícnému gestu vůči německým antifašistům. Omluvou československým odpůrcům nacismu německého původu zaznamenal vládní postoj k poválečné historii přece jen jistou proměnu. Diferenciovanější pohled na skupinu československých Němců umožnil symbolickou nápravu křivd, která proběhla prostřednictvím oficiální rehabilitace německých antifašistů a finanční podpory doprovodného vládního projektu *Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu*.⁹

V následujících letech (2006–2013) se podle výzkumů CVVM prokázal snižující se počet obyvatel, kteří se přikláněli k zachování „Benešových dekretů“ (vyjádřilo se tak vždy přibližně 50 % dotazovaných). Současně stoupal také počet jejich odpůrců (v roce 2013 to bylo 14 %). Odlišný byl v tomto ohledu rok 2009, kdy se téma dekretů politicky instrumentalizovalo v souvislosti s ratifikací Lisabonské smlouvy. Tehdejší prezident Václav Klaus podmínil podpis smlouvy udělením výjimky z *Lisťiny základních práv EU* pro Českou republiku, aby tak zaručil neměnnost dekretů. Celá kauza byla mediálně sledována a odrazila se také v mínění obyvatel. Průzkumy v této době prokázaly návrat k postojům před rokem 2005 (65 % dotazovaných se vyslovilo pro platnost

dekretů, 8 % proti). Naposled se pak v České republice otázka dekretů znovu otevřela v předvolební kampani během prvních přímých voleb prezidenta republiky na přelomu let 2012/2013, stávající trend pozvolného snižování zastánců dekretů mezi obyvateli však tato diskuze významněji neovlivnila. Poznatky z posledního empirického šetření v roce 2013 rovněž ukázaly, že názorová diverzita panovala především z hlediska věkové struktury dotazovaných. Zatímco respondenti nad 60 let téměř ze dvou třetin s existencí dekretů souhlasili, ze zástupců mladších generací do 29 let byla téhož názoru necelá třetina a více než polovina mladých dotazovaných nejevila o tuto etapu česko-německých dějin zájem. Na straně druhé lze už od devadesátých let sledovat, že jsou to často právě mladí lidé, kteří diskuzi o česko-německém soužití se zájmem otevírají a hledají (své) německé kořeny (v) regionu. Díky časovému a emocionálnímu odstupu a socializaci v odlišných společenských podmínkách jsou schopni kritičtějšího pohledu a rozmělnují vyhraněné postoje k jinak kontroverzním tématům „odsunu“ a „Benešových dekretů“.

Zpřítomňování německé minulosti v současné České republice

Enormní zájem o paměť a vzpomínání jak odborné, tak širší veřejnosti zaznamenávají západní země od osmdesátých let 20. století. Nebývalá pozornost, které se těmto fenoménům dostává, je vysvětlována různě. V odborné literatuře je v první řadě zmiňována postupná ztráta generace zážitku (*Erlebnisgeneration*), pro niž byly události druhé světové války a holocaustu žitou zkušeností. Za další je to technologický vývoj, který umožnil snadné zaznamenávání a v podstatě neomezené ukládání vzpomínkového materiálu (srov. Echterhoff – Saar 2002: 13; Berek 2009: 11–12).

V České republice, obdobně jako i v dalších zemích bývalého východního bloku, zájem o svědectví pamětníků vzrostl v souvislosti s koncem studené války. Započalo „*tání zamrzlých vzpomínek*“ (Assmannová in Hojda 2008) a ke slovu se dostaly také skupiny, které byly v předchozích letech z „velkých dějin“ vyloučeny. Podat informaci o vlastní prožité historii se tak rozhodli i zástupci německé menšiny, kteří již v devadesátých letech zveřejnili knihu *Svědkové zamlčené minulosti* (1995) obsahující několik desítek autobiografických příběhů, které přibližovaly život českých Němců v poválečném

a komunistickém Československu (Kreisslová – Novotný 2015). Postupně vzniklo několik dalších výstavních a publikačních projektů založených na vzpomínkách a životních příbězích tohoto obyvatelstva (např. Lindner – Malecha 2013; Laurin – Nováková – Petrásková 2016), autoři německého či česko-německého původu vydávali též memoárovou literaturu (např. Piverka 2006; Škrábek 2016). Jednotlivci se pak v roli pamětníků účastní různých diskuzí a projektů zachycujících tzv. malé dějiny, jejichž pochopení může stále ještě běžet i skrze komunikativní paměť přímých svědků doby.

Do obdobných aktivit významně vstupují i další zainteresovaní aktéři, kteří usilují o novou interpretaci poválečné rozluky Čechů a Němců a veřejnou artikulaci po desetiletí konzervovaných historických traumat. Trend odkrývání minulosti se v současné době považuje za fenomén, jenž obecně souvisí s krizí modernity a postmoderním hledáním kořenů. V případě tzv. Sudet je však tento proces složitější. Narušením kontinuity sociálního vývoje nedobrovolnou migrací německých obyvatel došlo ke zpretrhání původních vazeb a současní obyvatelé musí paměť místa pracně „znovuobjevovat“. Nebude snad přehnané tvrdit, že tyto aktivity od devadesátých let 20. století zažívají „boom“. Dokládá to celá řada nově vzniklých občanských sdružení a iniciativ, které společně vytvářejí nestátně formovanou vzpomínkovou kulturu česko-německého soužití. Pomyslné prvenství na tomto poli drží pražské občanské sdružení Antikomplex, které v roce 1998 založila skupina mladých studentů inspirovaných dílem disidenta Petra Příhody.¹⁰ Velký ohlas zaznamenala zejména jejich dvojjazyčná putovní výstava *Zmizelé Sudety*, která je od roku 2002 prezentována jak v České republice, tak i za jejími hranicemi. Výstava prostřednictvím komparace dobových a současných fotografií zachycuje proměnu pohraničí českých zemí po roce 1945. Německá minulost tak mohla být poznávána skrze změny a jejich důsledky pro „sudetskou“ krajinu. Tato neútočná forma prezentace citlivé a mnohdy výbušné problematiky se pro část veřejnosti ukázala jako přijatelná.¹¹

Významnou roli v institucionalizaci kulturní paměti českých Němců má v budoucnu sehrávat muzeum v Ústí nad Labem. V roce 2006 založená vědecká a kulturně vzdělávací společnost Collegium Bohemicum již dlouhodobě usiluje o vznik první stálé expozice k dějinám a kultuře německy hovořícího obyvatelstva v českých zemích, která se v současné době nachází v závěrečné fázi reali-

zace (blíže viz Mouralová – Šícha 2012: 151–165). Tuto funkci v regionálním měřítku již z části zastávají některá muzea v pohraničí, která se formou stálých expozicí a krátkodobých výstav věnují např. lidové kultuře dřívějších obyvatel daných regionů. Přímou v postižených oblastech dále vzniklo a nadále vzniká mnoho občanských iniciativ¹², jejichž „znovuobjevování“ německé minulosti a kultury často probíhá skrze zapojení místních pamětníků, ale též vysídlených Němců, čímž získává transnacionální charakter. Po roce 1989 zesílil tzv. domovský turismus (*Heimattourismus*) bývalých německých obyvatel „Sudet“, kteří individuálně či organizovaně navštěvovali (a dodnes, byť již v omezenější míře stále navštěvují) svá rodiště. Nebylo ojedinělé, že němečtí rodáci byli zváni k různým aktům kolektivního vzpomínání (pamětní akce, poutě, výstavy) a jejich vzpomínková vyprávění či v archivech a muzeích uchovávaná kulturní paměť posloužila případným zájemcům při rekonstrukci předválečné minulosti různých pohraničních regionů a lokalit. Rovněž renovace drobných sakrálních památek, kostelů či německých hrobů probíhala v mnohých případech za spolupráce s německými partnery.

Němečtí vysídleni navštěvovali také místa, kde došlo k násilným perzekucím německého obyvatelstva během tzv. divokého odsunu (blíže viz Arburg – Staněk 2010b; Staněk 2005), aby si zde připomínali oběti těchto tragických událostí. Na povrch začaly vyplouvat temné stránky poválečné minulosti, které byly v České republice dlouhá léta zahaleny tichem. Rozpohyboval se tak proces, který A. Assmannová označuje jako dialogické vzpomínání (*dialogisches Erinnern*), během kterého se různá společenství vyrovnávají se dvěma odlišnými národními pohledy na sdílenou historickou minulost (Assmann 2013: 195–203). Tento proces není ani pro jednu zúčastněnou stranu bezbolestný, paměť obětí zde naráží na paměť pachatelů a rozbíjí zakořeněné struktury (ne)vzpomínání. Na přenášení těchto historických traumat do přítomnosti část veřejnosti reaguje mimořádně citlivě. Během debat a střetů se vynořují rozporuplné interpretace historie, dohady často panují nad počtem obětí a vlastním průběhem těchto tragických událostí. Odlišné strategie zacházení s minulostí – vzpomínat versus mlčet – se projevují např. „bojem o památníky“. Nesouhlas s výstavbou pietních míst v podobě pamětních desek, pomníků či křížů, jež vznikají na popud německých vysídlenců a lokálních aktivistů, je vyjadřován různě. V extrémních případech se

vzpomínkové objekty odstraňují, ničí nebo se staví pomníky protestní, jak bylo možné sledovat v případě výstavby Kříže smíření na Bukové hoře na Broumovsku nebo železného kříže na louce Budínka na Jihlavsku. Zřizování pamětních desek také často provází vyjednávání o sémantickém obsahu nápisů, který by byl akceptovatelný pro obě strany. Na postoloprtském kříži věnovanému obětem poválečné perzekuce proto nestojí nic o „německých obětech“ ani „masakru“, jak bylo původně zamýšleno ze strany německých aktérů. Nakonec se místní zastupitelstvo rozhodlo pro neutrálnější nápis, jehož znění je: „Všem nevinným obětem postoloprtských událostí z května a června 1945“. Na příkladu jedné z dalších tragických poválečných událostí, tzv. brněnském pochodu smrti, se nyní pokusím ukázat různé praktiky vzpomínání na traumatizující minulost, a přiblížit tak proces budování vzpomínkové kultury „odsunu“ v prostředí města Brna.

„Brněnský pochod smrti“ a vzpomínková kultura

Specifické místo v kulturní paměti bývalých i současných obyvatel Brna zaujímají události spojené s poválečným nuceným vysídlením více než dvaceti tisíc německy hovořících obyvatel z města Brna a jeho okolí. Během této vysídlovací akce, která se uskutečnila v noci z 30. na 31. května 1945, bylo německé obyvatelstvo, složené převážně z žen, dětí a starých lidí, směřováno v peším pochodu za asistence ozbrojeného doprovodu k rakouské hranici. V průběhu a na následky tohoto pochodu došlo k velkému počtu úmrtí v řadách vyháněných obyvatel a do kolektivní paměti vysídlených Němců se zapsal jako „brněnský pochod smrti“.

Po desetiletí tabuizace v době komunismu, kdy se o „brněnském pochodu“ diskutovalo pouze v exilu nebo v brněnském disidentském prostředí, můžeme od devadesátých let 20. století sledovat nebývalý nárůst zájmu o tuto událost jak ze strany politických, vědeckých a kulturních elit, tak ze strany širší veřejnosti především z řad mladé generace. Tento proces byl doprovázen tradováním různých mýtů a střetem různých často velmi odlišných a vzájemně se rozporujících reprezentací minulosti. Bez nadsázky lze v této souvislosti hovořit o „znovuoživení“ a volném pokračování příběhu „brněnského pochodu“, kdy k původní události z roku 1945 se vedle neutuchající diskuze o tom, „jak to bylo a co se přihodilo“ přidávají různé aktivity a počiny, jež samy o sobě představují zajímavou látku pro další badatelské zpracování.

Již v roce 1990 se k brněnskému vysídlení Němců objevily dva kritické články. V prvním čísle časopisu *Proglas* (1990: 69–80) vyšel článek *My a Němci. Brněnský pochod smrti*, který byl z větší části založen na vzpomínkových vyprávěních německých účastníků tohoto pochodu. Předestřel tak vysoce emočně zabarvený obraz plný násilí a brutality, kterému byli vyhnanci ze strany českého doprovodu během pochodu vystaveni. Druhým zásadním článkem byla „reportáž“ česko-německého publicisty a spisovatele Oty Filipa *Mlčící mrtví pod jeteřlinou Pohořelic*, která vyšla v příloze časopisu *Reportér* (1990). Na základě těchto textů – které však do značné míry kopírovaly výklad události vycházející z prostředí vysídleneckých organizací v Rakousku a Německu – byl přece jen oživen zájem o problematiku „brněnského pochodu“, která tak přestala být tabu (Kovařík 2005: 65).

Filipův článek byl ovšem významný také pro hledání a dokumentaci míst této poválečné perzekuce. Autor totiž ve své rekonstrukci událostí z konce května 1945 označil domnělé místo masového hrobu stovek brněnských Němců na okraji Pohořelic. Z iniciativy rakouského Černého kříže (nevládní organizace zabývající se péčí o hroby padlých vojáků a civilních obětí války) byl v těchto místech v roce 1992 vztyčen železný kříž, který se pro skupinu vysídlených brněnských Němců stal významným místem paměti, odkazujícím na oběti tohoto pochodu. Dalším pietním místem se stala zahrada augustiniánského kláštera na Mendlově náměstí, kde byl u příležitosti padesátého výročí „brněnského pochodu“ z iniciativy Bruny, vysídleneckého Domovského spolku Brňanů, odhalen pamětní kámen s dvojjazyčným nápisem připomínající neblahou událost. Ani toto místo nebylo náhodné, v okolí pomníku na Mendlově náměstí bylo seřadiště Němců před jejich vyvedením z města. Tyto památníky budou v dalších letech hrát aktivní roli také v procesu vyrovnávání se a zpracování traumatické minulosti ze strany současných obyvatel Brna.

Aktivity připomínající dříve tabuizovanou poválečnou minulost Brna však byly v prvních polistopadových letech většinou českou veřejností přijímány spíše se zdrženlivostí a rezervovaností (Kovařík 2005: 65). Příčiny tohoto postoje lze mj. hledat v poměrně vyostřených počátečních debatách, při nichž necitlivý jazyk kritiků poválečného násilí zůstával pro běžnou populaci nepřijatelný. Od devadesátých let se setkáváme také s „obranou reakcí“ reagující na otevírání kauzy poválečného

„odsunu“, kterou v Brně reprezentovali dva historikové – pamětníci, Vojtěch Žampach a Silvestr Nováček. Ve svých studiích, shodně vydaných v roce 1996, oba autoři odmítli snahu o revizi poválečného vysídlení brněnských Němců. Naopak tehdejší postup obhajují a ospravedlňují. Někteří oponenti ovšem poukázali na skutečnost, že oba historikové byli před rokem 1989 úzce spojeni s komunistickou ideologií, z čehož měl vycházet také jejich „politický“ postoj k této problematice, v němž jen v podstatě obhajují „národovecké“ tradice a vedou polemiku s kritikou poválečného „odsunu“.

Při uvedených prvopočátečních debatách sehrál významnou roli také již zmíněný krajanský spolek Bruna, který měl úzké napojení na jednu z institucí brněnské německé menšiny – Německý jazykový a kulturní spolek Brno. O propagaci události poválečného „brněnského pochodu“ se postaral prostřednictvím publikace *Němci ven! Die Deutschen raus!*, která vyšla v roce 1998 nejprve v Německu a o tři roky později také v České republice. Kniha představuje značně tendenční a jednostranné dílo, založené na selektivní sbírce svědectví německých pamětníků a doplněné o některé značně sporné interpretace vysvětlující pozadí popisovaných událostí. Vzbudila však poměrně značný ohlas, zejména u části mladé generace. Jistou přitažlivost si získala zvláště odhalením a popsáním mimořádné krutosti a násilí, stejně jako různými konspiračními úvahami nad politickou odpovědností za tyto události. Platí to také pro rozsáhlou předmluvu, které se ujal slovenský historik Ján Mlynárik (Dvořák 2010: 92; Kovařík 2005: 66–67).

Z výše uvedeného přehledu je patrné, že zejména v devadesátých letech 20. století byla společnost v názoru na poválečný „odsun“ v Brně značně rozdělena. Platí to také pro literární produkci z této doby. Při její bilanci můžeme konstatovat, že ani jeden z konkurenčních přístupů zabývající se touto tematikou si nedokázal uchovat potřebný odstup a nestrannost. Více než k vypořádávání se s danou událostí vedly tyto diskuze k polarizaci laické i odborné veřejnosti. Do rámce rozděleného pohledu na minulost patří i událost, která v letech 2000–2001 značně zasáhla do společenské debaty o nuceném vysídlení brněnských Němců. Byla to tzv. kauza omluvy za vyhnání, kterou v roce 2000 iniciovalo občanské sdružení Mládež pro interkulturní porozumění (MIP), složené převážně ze studentů brněnských vysokých škol. Právě v roce 55. výročí „brněnského pochodu“ uspořádalo

toto sdružení vzpomínkovou akci u pamětního kamene na Mendlově náměstí, kde se podle tiskové zprávy sešla necelá stovka lidí. Zatímco vzpomínkový akt proběhl bez výraznějšího mediálního zájmu, značnou diskuzi vyvolala výzva sdružení k tehdejšímu magistrátu města Brna, aby se tento orgán jako nástupce někdejšího Národního výboru, zodpovědného za tehdejší události, oficiálně omluvil za „odsun“ brněnských Němců. Iniciátory výzvy byli mladí lidé, jejichž věk nepřesáhl 23 let, podpory se jim však dostalo od některých předních akademických a kulturních osobností Brna, včetně několika tehdejších vrcholných politiků.¹³

Výzva MIP si získala poměrně značnou publicitu nejen v českém tisku, ale i za hranicemi, a to zejména v německých médiích. Jak však ukázal další vývoj, zůstala jen malou epizodou a nedošla svého původního uplatnění. Svoji vinu na tom ovšem neslo i samotné sdružení, které se místo seriózní diskuze snažilo o co největší medializaci kauzy. Značně se pak zdiskreditovalo, a to zvláště u akademické obce, reprodukcí některých konspiračních teorií a nesmyslných údajů i nekritickým převzetím interpretace, pojmového aparátu a terminologie pocházející z vyhnaneckého diskurzu. Takto postupovali zástupci sdružení nejen při psaní výzev určených radním, ale i v některých textech publikovaných v médiích. Tak např. v Literárních novinách v roce 2001 vyšel článek *Evakuace, nebo etnická čistka?*, kde jeho autoři Ondřej Liška a Martin Konečný píšou o „brutální etnické čistce“ a „kruté genocidní akci“, která způsobila smrt několika tisícům lidí. V podobném duchu se nesla také nejvýraznější aktivita sdružení ve věci poválečného vysídlení brněnských Němců, což byla organizace výstavy v Muzeu romské kultury v Brně (Dvořák 2010: 91).

Stejně rozpačité bylo v kauze „omluvy“ nakonec i vyjádření brněnské radnice. Radní nechtěli o této věci sami rozhodnout, nechali proto zřídit pracovní skupinu odborníků, která měla za úkol tyto události nejprve „objektivně“ posoudit a podat o nich zprávu. Magistrátní pracovní skupina byla vedená radním Jiřím Löwem a složená z různorodé společnosti historiků, archivářů nebo pamětníků, včetně zástupkyně Německého kulturního sdružení Dory Müller nebo člena předsednictva Svazu nuceně nasazených Jana Vojty. Komise se však ve své činnosti zmožila jen na krátkou zprávu¹⁴, která v podstatě setrvala na obdobných závěrech formulovaných již Žampachem v roce 1996 a nijak významněji se neodklonila

od tradičního pohledu na minulost. Namísto „omluvy“ se tak z oficiálních míst ozvalo „politování“ (blíže viz Kovařík 2005: 67). Přesto tento počín vyvolal ohlas v řadě českých médií a ze strany vysídlených Němců byl tento krok chápán za průlomový. Tehdejší předseda Sudetoněmeckého krajského sdružení Bernd Posselt dokonce prohlásil, že Sudetoněmecký den v roce 2005 by se mohl uskutečnit v Brně (MF DNES – Pavelková 2001). Samotné sdružení MIP ovšem stanovisko radnice považovalo za nedostačující a nepřijatelné, nedosahující ani úrovně vypořádání se s minulostí zakotvené v Českoněmecké deklaraci z roku 1997: *„Radnice měla po více než půl století šanci najít odvahu a nazvat tuto událost pravým jménem – etnickou čistkou a zasadit ji do kontextu tehdejších hrůz. O to více alarmující je skutečnost, že k vyhnání brněnských Němců došlo během tzv. divokého odsunu, který v rámci tzv. poválečných excesů odsoudila i česko-německá deklarace. Brněnští politici si nedovolili jít ani na již oficiálně hájenou hranici politického konsensu mezi našimi politiky.“*¹⁵

Zatímco brněnská radnice učinila jisté, byť pro MIP nedostatečné a pokrytecké gesto, někteří brněnští občané hned po zveřejnění výzvy netajili své rozčarování z takového jednání. Do redakce brněnského periodika *Rovnost* např. telefonovala rozhořčená čtenářka, která podrážděně komentovala fakt, že německé velvyslanectví mělo dát Masarykově univerzitě, kde většina členů sdružení MIP studuje, finanční dar z Humboldtovy nadace (Šenkýř 2005: 5). Tento postoj ukazuje na poměrně rozšířenou snahu označovat některé autory nebo aktivisty, jež jsou kritičtí k poválečnému „odsunu“ nebo více otevření k názorům vycházejících z prostředí vysídleneckých Němců, za tzv. stipendisty (Kopeček – Kunštát 2003: 294) zaplacené z německých peněz. Jinou stereotypní představu, kterou lze v této kauze dokumentovat, představuje názor, že tzv. aktivisté jsou příliš mladí a nezkušení, a snadněji tak podléhají některým vlivům. Do této platformy je možné zařadit i vyjádření jednoho z členů pracovní skupiny magistrátu, představitele Svazu nuceně nasazených Jana Vojtu, jenž se vyjádřil k výzvě, že *„aktivisté zřejmě nejsou seznámeni se všemi okolnostmi událostí“* (Komise shr máží fakta k odsunu Němců 2000: 4).

Nejostřejší kritika „omluvy“ pak zazněla ve *Vyjádření k Výzvě brněnské radnici při 55. výročí tzv. pochodu smrti*, kterou zveřejnila 15. února 2001 brněnská organizace Kruhu občanů ČR vyhnaných v roce 1938 z pohraničí.

Jejich argumentace se neobešla bez nánosu ideologie, zkratkovitého nálepkování a politické instrumentalizace minulosti. Byla založena především na setrvávání výkladu dějinných událostí jako souboru pouhých příčin a následků bez kritického odstupu a v tomto případě i s důrazem na obhajobu ohrožovaných „národních“ zájmů: *„Odsun Hitlerových stoupců a likvidátorů demokratického Československa byl součástí denacifikace, uložené i nám platným mezinárodním právem. Nešlo o etnickou čistku. Antifašisté byli z transferu vyjmuti. Československo obdrželo za spořádaný odsun mezinárodní poděkování od příslušné spojenecké komise. [...] Oživované mnichovanství bohužel i nemálo poznamenalo výzvu MIP. Nezkušeným pisatelům lze snad převzaté hrubé chyby překrucování historie vysvětlit. Pokud však uvedený historický a logický omyl opravdu podporují i někteří představitelé Masarykovy univerzity, je to od nich podle našeho názoru povážlivě neodpovědné a pro nás těžko pochopitelné, zarážející a obzvlášť bolestné. Čsl. občané, vyhnání po roce 1938 z pohraničí Československa se dosud od ‚Landsmanshaftů‘ omluvy nedočkali. [...] Z uvedených závažných důvodů pokládáme ustavičné, další a další řetězové omluvy za dysfunkční. Nepodporují demokratické česko-německé kooperace, ale konfrontace. Historický viník takto svou obět v podstatě stále jen ponižuje.“*¹⁶

Spor, během kterého zazněly různé verze minulosti zainteresovaných skupin a jejich názory, jak se k události „brněnského pochodu smrti“ postavit, nakonec utichl. „Kauza omluvy“ iniciovaná sdružením MIP v dalších letech nakonec vyzněla do ztracena a samotné sdružení přestalo být aktivní. Fenomén „brněnského pochodu“ však nepřestával zajímat další aktéry především z kulturní sféry. Na počátku milénia se tak poválečné události v Brně staly také námětem několika uměleckých aktivit. V roce 2005 vzniklo v rámci projektu Perzekuce.cz, mapujícího různé poválečné excesy spojené s nuceným vysídlením německého obyvatelstva, v pražském divadle Fabrika divadelní představení Miroslava Bambuška *Útěcha polní cesty*, inspirované událostmi „brněnského pochodu“. Přímo v Brně se pak 1. října 2005 v rámci uvedeného projektu uskutečnila prezentace materiálů publikovaných na téma pochodu nazvaná *Polemika o vyvedení Němců z Brna 30. 5. 1945*. Divadelníci z okruhu Bambuškova souboru v ní četli dobové texty i pozdější materiály k této látce, poté následovala diskuze s pamět-

níky a historiky. Akce konaná na hradě Špilberk přilákala však asi jen deset účastníků z řad širší veřejnosti.¹⁷

Uměleckou aktivitou, která se mnohem více zapsala do povědomí obyvatel (nejen Brna) a která se zároveň stala restartem zvýšeného zájmu o dějiny německé menšiny v Brně, byl román spisovatelky Kateřiny Tučkové *Vyhnání Gerty Schnirch*, vydaný v brněnském nakladatelství Host v roce 2009. Byť se téma poválečného nuceného vysídlení Němců v polistopadové próze neobjevilo poprvé,¹⁸ byl právě Tučkové román u čtenářské a odborné literární obce ceněn jako jeden z nejzdařilejších, což dokládá řada literárních ocenění. Vydání knihy, jež významně zpopularizovalo téma „brněnského pochodu“ u širší veřejnosti, však nebylo první aktivitou spisovatelky na poli přiblížení této problematiky. V době přípravy románu se Tučková rozhodla projít si stejnou cestu, jakou museli absolvovat vyhánění Němci z Brna, aby skrze vlastní prožitek mohla lépe pochopit okolnosti celé události. Společně s historikem Davidem Kovaříkem zrekonstruovali trasu pochodu, která vedla z brněnského Mendlova náměstí do Pohořelic k památníku zemřelých brněnských Němců a s několika přáteli tuto téměř třicetkilometrovou cestu podnikli během noci z 15. na 16. června 2007, Tučková navíc s kočárkem a těžkým batohem. Jejich noční pochod se stal předmětem do té doby nebývalého mediálního zájmu, autorka poskytla během cesty několik rozhovorů do novin i rozhlasu, celou cestu navíc dokumentovalo zpravodajství České televize, které pak o této akci natočilo reportáž zařazenou do hlavních televizních zpráv.¹⁹ Podobný mediální zájem přišel také bezprostředně po vydání samotného románu. Mladá brněnská spisovatelka tak dokázala téma „brněnského pochodu“ dostat do povědomí širší veřejnosti více, než se to podařilo všem historikům, novinářům nebo aktivistům v předchozím období. Podle předlohy její knihy vzniklo také stejnojmenné divadelní představení, publikace se stala inspirací k natočení filmového dokumentu *Also los Gerta* (2010).

Je třeba ovšem připomenout, že Tučková nebyla průkopnicí ve věci popularizace poválečných událostí a první, koho napadlo vydat se po cestě „brněnského pochodu“. Jen o pár týdnů dříve, než Tučková s přáteli podnikla mediálně sledovaný výlet do Pohořelic, uskutečnil tehdejší student germanistiky Jaroslav Ostrčilík první ročník pietní *Pouti smíření* z Brna na stejné místo. Cílem akce bylo připomenout neblahou událost a vyplnit tak informační deficit, který dle osobního mínění pořadatele akce v této

otázce ve veřejnosti stále ještě panoval. V dalších letech, pravděpodobně i s přičiněním ohlasu na obdobnou aktivitu Tučkové, začala být *Pout' smíření* postupně sledována ze strany médií a přibývalo také jejich účastníků. Od roku 2010 se ve spolupráci s tehdy ještě existujícím Fórem pro česko-rakouský dialog začal realizovat také doprovodný program s názvem *Společná minulost*, který obsahoval různé výstavy, autorská čtení a večery s pamětníky.²⁰

Další významný posun bylo možné zaznamenat v roce 2015 v souvislosti se 70. výročím konce druhé světové války. Iniciativy se tentokrát chopila skupina brněnských intelektuálů, studentů a umělců, kteří k výročí připravili řadu aktivit. Ty již našly významnou podporu také ze strany brněnské politické reprezentace, což byl výrazný posun oproti předchozím letům. Právě politická podpora, kterou zajistili především příslušníci nové generace brněnských radních a zastupitelů z hnutí Žít Brno, vytvořila prostor pro vznik městem vyhlášeného *Roku smíření*.

Středobodem různorodého kulturního programu *Roku smíření* se stal již tradiční pietní pochod, který však tentokrát vyšel opačným směrem, a to z Pohořelic do Brna, aby tak symbolicky evokoval návrat vymístěné etnické skupiny (Šmídová 2010: 59–87). Oproti jiným letům se zvýšil počet účastníků, největší skupinu tvořili mladší lidé především z řad studentů. Dalšími významnými aktéry se stali přímí svědci pochodu, kteří sice tvořili velmi malou skupinu, svými vzpomínkami však celé akci dodávali na autenticitě. Tradičně se účastnilo několik členů brněnské německé menšiny a přijížděli také nuceně vysídlení Němci, jejichž počet se rok od roku zvyšoval. Značná politizace této vzpomínkové akce vedla k tomu, že od roku 2015 se jí aktivně účastní rovněž politické elity – zástupci města Brna, diplomaté či reprezentanti spolků německé menšiny v České republice i vysídleneckých organizací v Německu a Rakousku. Tento zájem souvisel především s přijetím dokumentu *Deklarace smíření a společné budoucnosti* (2015), ve kterém brněnská radnice zformulovala nové stanovisko k „brněnskému pochodu smrti“ a vyjádřila „upřímnou lítost“ nad touto událostí. V některých domácích i zahraničních médiích byl tento akt vyrovnávání se s poválečnou minulostí interpretován jako „skutečná omluva“ města Brna za vysídlení zdejších Němců po druhé světové válce. Ze strany brněnské metropole jasně zaznělo, že multietnická historie města není již chápána jako „zátěž“ a že se město staví své traumatické minulosti čelem. Na základě tohoto vyjádření se zvláště v němec-

kých vysídleneckých kruzích začal vytvářet obraz Brna jakožto prvního a příkladného města, které je pozitivním dokladem současného česko-německého dialogu.²¹

V roce 2016 byla původní aktivita *Roku smíření* rozšířena o kulturní festival *Meeting Brno*, který by měl zahájit tradici pravidelných každoročních vzpomínkových akcí na různé historické události spojené s městem Brnem a měl by se dotýkat i aktuálních společenských témat. První ročník proto akcentoval otázku „ztráty a nalezení domova“, přičemž otázku nucených migrací z minulosti organizátoři propojili se současnou problematikou tzv. migrační krize. Obě akce získaly značnou publicitu i za hranicemi moravské metropole. Na brněnské aktivity se pokusilo navázat pražské sdružení Antikomplex společně s německou partnerskou organizací Ackermann-Gemeinde projektem *Smíření 2016*. Tento smířčí diskurz měl politické důsledky také na celostátní úrovni. Právě v roce 2016 se zúčastnil každoročního Sudetoněmeckého dne historicky první zástupce české vlády, ministr kultury Daniel Herman, který ve svém projevu odsoudil uplatnění kolektivní viny a vyslovil „politování“ nad poválečnými zločiny.²² Gesto smíření a kritické zhodnocování minulosti bylo možné zaznamenat i na sudetoněmecké straně. O rok předtím se Sudetoněmecké krajanské sdružení rozhodlo vypustit ze svých stanov „majetkové nároky“ vůči České republice a „práva na návrat do vlasti“. Čelní představitel této organizace Bernd Posselt již v roce 2010 „prosil o odpuštění“ v Lidicích (Nosálková 2010).

Lze konstatovat, že lidem z iniciativy *Roku smíření* a festivalu *Meeting Brno* se podařilo to, o co neúspěšně usilovalo již o patnáct let dříve sdružení MIP, tedy zpopularizovat téma poválečného „odsunu“, dostat jej do širší debaty a učinit z něj prostředek smířlivého česko-německého dialogu zpečetěné „upřímnější“ lítostí představitelů města, ze kterého byla po druhé světové válce za trýznivých podmínek nuceně vysídlena většina jeho německého obyvatelstva. Při srovnání obou iniciativ je zřejmé, že lidé kolem *Roku smíření* postupovali při prezentaci svých aktivit mnohem citlivěji a uvážlivěji. Dokázali tak oslovit širší veřejnost než tehdy poněkud „horlivější“ studenti z MIP. Významným rozdílem byla také zřejmá politická podpora současnému úsilí od některých představitelů brněnské radnice včetně primátora Petra Vokřála, které se tehdy aktivistům MIP nedostávalo.

Aktivity *Roku smíření* a festivalu *Meeting Brno* se ovšem staly rovněž terčem kritiky a odsouzení některých

politických a zájmových skupin. Halasným kritikem je např. komunistický zástupitel Jiří Hráček, který ač věkem vrstevník lidí kolem *Smíření*, vede ostrou kampaň proti těmto aktivitám a obviňuje své protivníky z „přepisování historie“ a „revanšismu“ (Hráček 2016). Proti dialogu s vysídlenými Němci a upomínání poválečného „odsunu“ nekompromisně vystupují – a to platí i v případě „brněnského pochodu“ – také zástupci Klubu českého pohraničí (KČP). Toto ultralevicové a nacionalistické uskupení sdružující především bývalé příslušníky československé pohraniční stráže usiluje o obranu tzv. českých zájmů v pohraničí. V rámci plnění svého úkolu se snaží zamezit „odnárodňování zejména mladé generace“ a ohrazuje se proti deformaci tradičního národního výkladu dějin (Stanovy KČP 2014).

Z tohoto pohledu se kultura vzpomínání na německou minulost v českém prostředí jeví jako dynamický proces plný konfliktů a zápolení o interpretaci dějin. Místa paměti věnovaná německým obětem se stávají zdrojem enormního společenského napětí, v němž si navzájem konkurují diskurzy válečného a raného poválečného bezpráví a dochází ke snahám o hierarchizaci utrpení. Ukazuje se tak, jak obtížné je připustit, že „*soucit s jedněmi nemusí jít na úkor soucitu s ostatními. A pokud jedna skupina získá uznání, nemusí ta druhá o uznání přijít*“ (Kraus 2015: 48). Na straně druhé zvýšený zájem, který je v současné době česko-německým vztahům přikládán, odráží stále naléhavou potřebu aktivně zpracovávat událost poválečného „odsunu“. Traumatická minulost, která se veřejně otevřela v porevolučním období, až na skromné výjimky však převážně řešena strategií „tlustých čar“ (Šmídová 2010: 60), se znovu ukázala jako aktuální. Narazili jsme tak na dvojí paradox: snahy o vyrovnání se s minulostí přicházejí v době mizení posledních pamětníků a je to převážně mladá generace, která – přestože nemůže pochopit historické události skrze vlastní prožitou zkušenost – je přesto, nebo právě proto schopna smířčích gest. Soudobé praktiky veřejného vzpomínání, jež jsme si přiblížili, jsou dokladem kulturněpaměťových změn, které se po listopadu 1989 v českých zemích odehrály. Proces pluralizace české kolektivní paměti, která se rozšiřuje o perspektivy dalších etnických skupin včetně paměti německy hovořícího obyvatelstva, se však neobešel bez konfliktů. Především zpřítomňování tragických událostí 20. století jsou dodnes zdrojem celospolečenského napětí, zároveň však slouží jako prostor k překonávání a vyrovnání se s traumatickou minulostí.

Článek vznikl za podpory grantu GA ČR č. 16-19041S „Mechanismy a strategie generační transmise rodinné paměti vybraných sociálních skupin“.

POZNÁMKY:

1. V rámci označení procesu nucené migrace Němců panuje nejednotný slovník, který odráží odlišnou interpretaci této historické události. Zatímco v německojazyčném prostředí zdomácněl pojem „vyhnání“ (*Vertreibung*), který odpovídá subjektivní zkušenosti vysídlených osob, na české straně se prosadil pojem „odsun“ (*Abschub*), kterým je vyjádřena „historická nutnost“ tohoto aktu (Hahnová 1999: 158–160). V tomto textu se proto přikláním k označení nucené vysídlení/migrace, oba předchozí pojmy uvádím v uvozovkách. V případě tzv. divokých odsunů používám označení vyhnání bez uvozovek.
2. Halbwachsovo pojetí kolektivní paměti je sociálně konstruktivistické. Z tohoto pohledu se jak individuální, tak kolektivní vzpomínky utváří skrze sociální interakce a komunikaci mezi jedinci. Tento koncept dále rozvádí manželé Assmannovi, kteří rozlišují komunikativní a kulturní formu kolektivní paměti. Zatímco v prvním případě se jedná o komunikativně předávanou minulost, která se váže na žitou historickou zkušenost svých nositelů, v případě kulturní paměti se generační vzpomínání přesahuje a směřuje až k mytickým počátkům. Jejím úkolem je transgenerační přenos vzpomínek prostřednictvím vnějších médií, jakými jsou texty, obrazy, monumenty či obřady (Assmann 2001: 46–53).
3. Zákon č. 115/1946 Sb. – Zákon o právnosti jednání souvisejících s bojem o znovunabytí svobody Čechů a Slováků.
4. Znamé se staly především *Tézy o vysídlení československých Nemců*, které v roce 1978 publikoval v pařížském exilovém časopisu *Svědectví* slovenský historik Jan Mlynárik. Tento text, který v disidentských kruzích vyvolal rozsáhlé diskuze a polemiky, je dodnes považován za jeden z prvních pokusů o prolomení tabuizované minulosti v podmínkách komunistické diktatury.
5. „Vyhnaneckým diskurzem“ je zde míněn veřejný diskurz Sudetoněmeckého krajského sdružení (*Sudetendeutsche Landsmannschaft*), které ovšem zdaleka nereprezentuje všechny německé vysídlence z Československa, nýbrž pouze organizovanou část této skupiny. Po roce 1989 lze sledovat zahájení aktivní zahraniční politiky tohoto sdružení, která do roku 2016 obsahovala také prosazování majetkových požadavků vůči České republice.
6. O platnosti Zákona č. 292/2004 Sb. o zásluhách Edvarda Beneše se vedou spory. Odmítl ho senát a nepodepsal ho ani tehdejší prezident Václav Klaus.
7. V roce 1992 byla přijata *Smlouva mezi Spolkovou republikou Německo a Českou a Slovenskou Federativní Republikou o dobrém sousedství a přátelské spolupráci* (tzv. Smlouva o přátelství), v roce 1997 *Česko-německá deklarace*, která vyústila ve vznik Česko-německého fondu budoucnosti (FB) a Česko-německého diskuzního fóra. FB od roku 1998 finančně podporuje projekty s česko-německou tematikou a realizuje tzv. sociální projekt pro odškodnění obětí nacismu.
8. Uvedená statistická data byla převzata z výzkumného šetření *Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR*. Dostupné z: <<http://cvvm.soc.cas.cz/mezinarodni-vztahy>> .
9. *Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu, kteří byli po skončení druhé světové války postiženi v souvislosti s opatřeními uplatňovanými v Československu proti tzv. nepřátelskému obyvatelstvu*. Projekt realizovalo Ministerstvo zahraničních věcí ČR, jeho řešiteli byly Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Národní archiv a Muzeum města Ústí nad Labem. Projekt provázela řada aktivit na poli publikačním, vzdělávacím a výstavním (blíže viz Kocian – Čermáková 2009).
10. V samizdatu šířená Příhodova kniha *Ztracené dějiny* (1991) obsahující kritické úvahy o stavu pohraničí, které doplňovaly fotografie od Josefa Platze, se stala jedním z prvotních impulsů pro vznik této organizace.
11. Z další produkce tohoto sdružení např. Matějka 2010 a Scholl-Schneider – Schneider – Spurný 2010.
12. Z realizovaných projektů lze jmenovat *Živou paměť Liberec – Reichenberg, Rakovnické Sudety, Žijící paměti aneb Hlasy pamětníků Slavonice Zlabings, Znovuobjevené Krušnohoří* a mnoho dalších.
13. Výzva MIP se nachází v osobním archivu autorky.
14. *Zpráva o dosavadní činnosti a závěrech pracovní komise*, nepublikovaný dokument. Zpráva se nachází v osobním archivu autorky.
15. *Důvody a důsledky výzvy*. Dokument se nachází v osobním archivu autorky.
16. Dokument se nachází v osobním archivu autorky.
17. Rozhovor s Davidem Kovaříkem vedený v Brně 14. 11. 2016.
18. Tématu nuceného vysídlení Němců se v české próze věnovala již řada autorek a autorů. Nejnověji např. Katalpa (2012) či Denemarková (2006).
19. Rozhovor s Davidem Kovaříkem vedený v Brně 14. 11. 2016.
20. Rozhovor s Jaroslavem Ostrčilíkem vedený v Praze 29. 8. 2016.
21. Rok smíření byl v Německu oceněn i na celostátní úrovni (taz 2016).
22. Lítost za poválečná příkoří sudetským Němcům vyjádřil již v roce 2013 při své návštěvě Bavorska i tehdejší premiér Petr Nečas.

LITERATURA A PRAMENY:

- Arburg, Adrian von – Staněk, Tomáš (eds.) 2010a: *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Češi a Němci do roku 1945*. Středokluky: SUSA.
- Arburg, Adrian von – Staněk, Tomáš (eds.) 2010b: *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Středokluky: SUSA.
- Assmann, Aleida 2006: *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: C. H. Beck.
- Assmann, Aleida 2013: *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur*. München: C. H. Beck Verlag.
- Assmann, Jan 2001: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor.

- Beneš, Zdeněk (ed.) 2002: *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Praha: Gallery.
- Berek, Matthias 2009: *Kollektives Gedächtnis und die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit*. Wiesbaden: VS Verlag.
- Burke, Peter 2006: *Variety kulturních dějin*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Denemarková, Radka 2009: *Peníze od Hitlera*. Brno: Host.
- Domnitz, Christian 2007: *Zápas o Benešovy dekrety před vstupem do Evropské unie. Diskuze v Evropském parlamentu a v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR v letech 2002–2003*. Praha: Dokořán.
- Dvořák, Tomáš 2010: Brno a německé obyvatelstvo v květnu roku 1945. Pokus o anatomii historické (ne)paměti. In: Arburg, Adrian von a kol.: *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Brno: Matice moravská.
- Echterhoff, Gerald – Saar, Martin 2002: Einleitung. Das Paradigma des kollektiven Gedächtnisses. In: Echterhoff, Gerald – Saar, Martin (eds.): *Kontexte und Kulturen des Erinnerns. Maurice Halbwachs und das Paradigma des kollektiven Gedächtnisses*. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft mbH.
- Filip, Ota 1990: Mlčící mrtví pod jetelinou Pohořelic. *Reportér* 20, č. 5, příloha.
- Hahnová, Eva 1999: *Sudetoněmecký problém. Obtížné loučení s minulostí*. Ústí nad Labem: Albis international.
- Halbwachs, Maurice 1925: *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Albin Michel.
- Hertl, Hanns – Pillwein, Erich – Schneider, Helmut – Ziegler, Karl Walter 2001 (eds.): *Němci ven! Die Deutschen raus! Brněnský pochod smrti 1945*. Praha: Dauphin.
- Hockerts, Hans, Günter 2002: Zugänge zur Zeitgeschichte. Primärerfahrung, Erinnerungskultur, Geschichtswissenschaft. In: Jarausch, Konrad H. – Sabrow, Martin (eds.): *Verletztes Gedächtnis. Erinnerungskultur und Zeitgeschichte im Konflikt*. Frankfurt am Main: Campus, s. 39–73.
- Katalpa, Jakuba 2012: *Němci*. Brno: Host.
- Kocian, Jiří – Čermáková, Barbora (eds.) 2009: *Němečtí odpůrci nacismu v Československu. Zpráva o výsledcích projektu Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu, kteří byli po skončení druhé světové války postiženi v souvislosti s opatřeními uplatňovanými v Československu proti tzv. nepřátelskému obyvatelstvu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Komise shromáždí fakta k odsunu Němců. 2000. *Rovnost* 10, č. 132, 7. 6., příloha Brněnský deník, s. 4.
- Kopeček, Michal – Kunštát, Miroslav 2003: Sudetoněmecká otázka v české akademické debatě po roce 1989. *Soudobé dějiny* 3, s. 293–318.
- Kovařík, David 2005: Brněnský pochod smrti 1945. Mýty a skutečnost. In: Fajmon, Hynek – Hlousková, Kateřina (eds.): *Konec soužití Čechů a Němců v Československu. Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 63–79.
- Kraus, Marita 2015: Hranice, migrace, domov. In: Fass, Peter – Krauss, Marita – Scholl-Schneider, Sarah (eds.): *Odchody a návraty. Vzpo-
mínková kultura a životní příběhy sudetských Němců v českých zemích a Bavorsku ve 20. století*. Praha: Antikomplex, s. 10–31.
- Kreisslová, Sandra – Novotný, Lukáš 2015: *Kulturní život německé menšiny v České republice*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta.
- Laurin, Petra – Nováková, Irena – Petrásková, Christa 2016: *Osudy Němců z Jizerských hor v letech 1945–1948*. Liberec: Nakladatelství Bor.
- Lindner, Johanna – Malecha, Corrina 2013: *Zůstali tu s námi. Příběhy českých Němců = Bei uns verblieben. Geschichten tschechischer Deutscher*. Praha: Antikomplex.
- Liška, Ondřej – Konečný, Martin 2001: Evakuace, nebo etnická čistka? *Literární noviny* 12, č. 22, 30. 5., s. 1, 4.
- Matějka, Ondřej (ed.) 2010: *Tragická místa paměti. Průvodce po historii jednoho regionu = Tragische Erinnerungsorte. Ein Führer durch die Geschichte einer Region: 1938–1945*. Praha: Antikomplex.
- Mouralová, Blanka – Šícha, Jan 2012: Das museum einer nahezu abwesenden Minderheit. In: Lozoviuk, Petr (ed.): *Visualisierte Minderheiten. Probleme und Möglichkeiten der musealen Präsentation von ethnischen bzw. nationalen Minderheiten*. Dresden: Thelem, s. 151–165.
- Mlynárik, Jan 1978: Tézy o vysídlení československých Němců. *Svědectví* 57, s. 105–122.
- My a Němci. Brněnský pochod smrti. 1990. *Proglas* 1, s. 69–80.
- Nováček, Silvester 1996: *Vystěhování Němců z Brna a odsun z jihomo-
ravského pohraničí. Drang nach Westen*. Říčany u Prahy: Orego.
- Piverka, Walter 2006: *Býti Němcem = Deutsch zu sein*. Středokluky: Zdeněk Susa.
- Příhoda, Petr 1991: *Ztracené dějiny*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Scholl-Schneider, Sarah – Schneider, Miroslav – Spurný, Matěj 2010: *Sudetské příběhy. Vyhnaní, starousedlíci, osídlenci*. Praha: Antikomplex.
- Staněk, Tomáš 1993: *Německá menšina v českých zemích 1948–1989*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Staněk, Tomáš 2005: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Šenkýř, Miloš 2000: Studentské sdružení stále trvá na omluvě. *Rovnost* 10, č. 140, 16. 6., příloha Brněnský deník, s. 5.
- Šmídová, Olga 2010: Pro nás lépe už bylo... Vymístění z velké historie a kolektivní paměť „českých Němců“. *Sociální studia* 1, s. 59–87.
- Škrábek, Josef 2006: *Včerejší strach. Jaké to bylo mezi Čechy a Němci? A jaké to bude...?* Praha: Vyšehrad.
- Svědkové zamlčené minulosti = Zeugen der verschwiegenen Vergangenheit*. 1995. Praha: Prago Media.
- Tomášek, Marcel 2004: Paradox vymístění. Příspěvek k posttotalitní reflexi vztahů se sudetskými Němci a polsko-židovských vztahů. *Sociální studia* 2, s. 129–154.
- Tučková, Kateřina 2009: *Vyhánění Gerty Schnirch*. Brno: Host.
- Žampach, Vojtěch 1996: Vysídlení německého obyvatelstva z Brna ve dnech 30. a 31. května 1945 a nouzový ubytovací tábor v Pohořelicích 1. 6. – 7. 7. 1945. In: *Jižní Morava. Vlastivědný sborník*. Sv. 35. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, s. 173–239.

LEKTRONICKÉ ZDROJE:

- Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM) Sociologického ústavu AV ČR [online] [cit. 15. 9. 2016]. Dostupné z: <<http://cvvm.soc.cas.cz/mezinarodni-vztahy>> .
- Deklarace smíření... 2015: „Deklarace smíření a společné budoucnosti.“ *Žít Brno* [online] 20. 5. 2015 [cit. 21. 9. 2016]. Dostupné z: <<http://www.zitbrno.cz/deklarace-smireni-a-spolecne-budoucnosti/>> .
- Hojda, Zdeněk 2008: „Datum narození je naše jediná historická výbava... Rozhovor s Aleidou Assmannovou o historické paměti, kolektivním zamlčování a politice.“ *Dějiny a současnost: kulturně historická revue 4* [online] [cit. 15. 9. 2016]. Dostupné z: <<http://dejiny.nln.cz/archiv/2008/4/datum-narozeni-je-nase-jedina-historicka-vybava->>> .
- Hráček, Jiří 2016: „Kdo ve skutečnosti přepisuje historii?“ *Parlamentní listy.cz* [online] 11. 5. [cit. 1. 11. 2016]. Dostupné z: <<http://www.parlamentnilisty.cz/profily/Jiri-Hracek-7643/clanek/Kdo-ve-skutecnosti-prepisuje-historii-69535>> .
- MF DNES – Pavelková, Andrea 2001: „Omluva za odsun vyvolává spekulace“. *iDnes.cz* [online] 4. 6. [cit. 21. 9. 2016]. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/omluva-za-odsun-vyvolava-spekulace-d6k-/domaci.aspx?c=A010604_184241_brno_zpravy_dmk> .
- Nosálková, Tereza 2010: „Posselt se uklonil v Lidicích. Prosíme o odpuštění, řekl.“ *Lidovky.cz* [online] [cit. 15. 9. 2016]. Dostupné z: <http://www.lidovky.cz/posselt-se-uklonil-v-lidicich-prosime-o-odpusteni-rekl-pgf-/zpravy-domov.aspx?c=A101117_152710_in_domov_mev> .
- (taz) 2016: „Německý prezident Gauck v projevu ocenil brněnský Rok smíření i primátora Petra Vokřála.“ *Brno.cz* [online] 5. 9. [cit. 25. 10. 2016]. Dostupné z: <<https://www.brno.cz/brno-aktualne/co-se-deje-v-brne/a/nemecky-prezident-gauck-v-projevu-ocenil-brnensky-rok-smireni-i-primatora-petra-vokrala/>> .
- Stanovy KČP 2014: „Stanovy Klubu českého pohraničí.“ *Klub českého pohraničí, z. s.* [online] 17. 8. 2014 [cit. 20. 9. 2016]. Dostupné z: <<http://www.klub-pohranici.cz/stanovy-kcp-z-s/>> .

Summary

„The displacement“ of Germans in Czech commemorative culture

The focus of the study is on the issue in what manner the Czech society treats the post-war forcible displacement of German-speaking inhabitants. After decades of taboo on the side of Communist regime, opportunities opened up after 1989 to revise the Czech-German coexistence, and gradually the commemorative culture of the “displacement” was formed. The text follows both official political attitudes to the German past, and the public reminding thereof as well as its presentification initiated “from below”. It turns out that especially the commemoration of tragic events related to forcible persecutions of Germans during the so-called wild resettlements becomes a source for the dispute between the different imagines of the past and the all-societal tension; at the same time, however, such acts of collective recollections serve as a means to overcome the traumatic past and be equal with it. The complicated process of facing up to the “displacement” of Germans is illustrated with a particular example of the public reminding of the so-called Brno death march.

Key words: Forcible displacement of Germans; commemorative culture; collective memory; facing up to the past; the Brno death march.

NECHTĚNÉ „TĚ PIC!“ POLITIKA PAMĚTI PŘEDSTAVITELŮ NUCENĚ VYSÍDLENÝCH BRNĚNSKÝCH NĚMČŮ NA POČÁTKU PADESÁTÝCH LET 20. STOLETÍ

Jana Nosková (Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.)

Naprostá většina německého obyvatelstva Brna byla donucena opustit toto město koncem května 1945 během tzv. brněnského pochodu smrti¹, který je řazen do období tzv. divokého odsunu, popřípadě v roce 1946 v rámci organizovaného „odsunu“. Ve Spolkové republice Německo založili nuceně vysídlení brněnští obyvatelé německého původu v roce 1948 spolek Bruna a od prosince téhož roku vydávali také časopis – *Brünner Heimatbote: Nachrichtenblatt der „Bruna“*. Ten je příkladem specifického publicistického druhu, tzv. Heimatpublizistik (publicistika o vlasti/domovině/domovu²), který se etabloval po druhé světové válce mezi nuceně vysídlenými v Německu. *Brünner Heimatbote* – jako většina tisku tohoto druhu – měl sloužit k „udržování myšlenky na domov, zpravování o domovu a udržování osobních kontaktů mezi vyhnanci“ (Neuhoff 1970: 155).⁴ Tyto noviny a časopisy byly většinou zaměřeny na určitý geografický region a měly se stát pojítkem všech obyvatel pocházejících z tohoto regionu. Tak tomu bylo a je i v případě *Brünner Heimatbote* – měl prezentovat skupinu nuceně vysídlených brněnských Němců navenek, upevňovat kolektivní identitu uvnitř skupiny a sloužit jako hráz zapomnění. *Brünner Heimatbote* a další zástupci tohoto publicistického druhu mohou být tedy viděny jako prostředky k zachycení a budování kolektivní paměti určité skupiny (Halbwachs 1967, 2009), odráží se v nich jak kulturní, tak komunikativní paměť (definovány dle Assmann 1988, 2001: 48–52).

Kolektivní paměť se vyvíjí a je vždy selektivní. Re prezentace, které jsou v ní obsaženy, jsou vytvářeny vyjednáváním. Do tohoto vyjednávání vstupují různé osoby a jako vítězné z něj většinou vycházejí interpretace těch, kteří mají moc je prosadit a kteří pomocí nich sledují určitou politiku paměti. Tu chápu jako politiku kontroly určité komunity realizovanou nastolením specifické interpretace minulosti (Maslowski 2013: 275). V následujícím textu ukážu tento proces vyjednávání na jednom empirickém příkladu z let 1952–1953, do kterého se zapojila řada představitelů skupiny nuceně

vysídlených německých obyvatel Brna. Jednalo se především o představitele spolku Bruna, z nichž někteří byli zároveň činní v Sudetoněmeckém landsmanšaftu⁵ (krajanském sdružení), tedy o aktéry, kteří se aktivně zapojili do poválečného politického dění v Německu.

V roce 1953 byla v příloze druhého dubnového čísla *Brünner Heimatbote* publikována píseň s názvem *Ich bin aus Brünn* (Jsem z Brna). Píseň byla označena jako „humoristický pochodový foxtrot“ („humoristischer Marsch-Fox“) a lze ji zařadit k dobové, tzv. šlágrové produkci. Hudbu složil Fritz Mareczek,⁶ hudební skladatel a dirigent pocházející z Brna, který začal svou hudební kariéru na konci třicátých let 20. století, text napsal Erich Tomschik,⁷ který je známý v období po druhé světové válce především vydáváním vlastivědných publikací. Píseň byla poprvé uvedena na zemském setkání nuceně vysídlených Brňanů ve Švábském Gmündu,⁸ které proběhlo 26.–27. července 1952 (*Brünner Landestreffen* 1952), a dosáhla tam velkého úspěchu. V *Brünner Heimatbote* byla zveřejněna výzva k objednávání výtisků písně čtenáři a vedoucími místních skupin spolku Bruna (viz „Ich bin aus Brünn“ 1952).

V listopadu 1952 redakce *Brünner Heimatbote* sice sdělila, že píseň ještě není možno distribuovat, protože nebyla zatím vytištěna z důvodu malého počtu objednávek (*Das Schlagerlied* 1952), ale v dubnu 1953 píseň vyšla. Její vydání v *Brünner Heimatbote* pak doprovodil nejen odkaz na uvedení při setkání ve Švábském Gmündu, ale také na vysílání v Jihoněmeckém rozhlasu (*Süd-deutscher Rundfunk*) na začátku února roku 1953. *Brünner Heimatbote* dále zpravoval o tom, že „především po uvedení v rozhlase nám bylo doručeno velké množství dotazů a objednávek na tuto píseň“ (viz letáček připojený k písni *Ich bin aus Brünn* 1953). Z toho důvodu byla píseň přiložena pro abonenty *Brünner Heimatbote* v druhém dubnovém čísle v roce 1953 zároveň se složenkou na 50 feniků, které měly sloužit na uhrazení nákladů na vydání, a s objednávkou na další výtisky u redakce. Kdo si píseň nechtěl ponechat, mohl ji zaslat zpět.

Text písně byl následující:

*Wenn i' nur den Mund aufmach', werden alle schwach,
weil's im Wörterbuch nicht steht, so wie mir der Schnabel geht:
Denn zum Vater sag' ich „De“ und zur Mutter sag' ich „Me“,
ja, ihr könnt mir alles glauben, weil ich mach' kan Schmech'.
Und zum Bruder sag' ich „Bric“ und zur Schwester sag' ich „Schwic“,
und zum Abschied meinem Freund statt Wiedersehn: „Tje pic“.*

Refrain:

Seht, daher Ihr alle wißt:

*Wo die Schwarza, wo die Zwitta, wo die Ponavka fließt,
steht der Spielberg mitten d'rin.*

*Wo die Schwarza, wo die Zwitta, wo die Ponavka fließt,
Dort ist meine Heimatstadt, dorten in der Gärten Pracht.*

*Wo die Schwarza, wo die Zwitta, wo die Ponavka fließt,
ist mein liebes, altes „Brünn“!*

*Meine Mutter (wirklich wahr) von der Neustift war.
Vater von der Grillowitz, Großmutter aus Kumrowitz:
und der Vater, der hat Kraut, in dem Garten angebaut
und die Mutter mit dem Stand'l war am Krautmarkt bekannt.
Und der Onkel vom Glacis, der kam zur Tarokpartie,
Einmal blieb er eine Weile, denn da saß er auf der „Zeile“!*

Refrain:

Seht, daher Ihr alle wißt ...

Píseň, která byla v *Brünner Heimatbote* otištěna s tím, aby udělala brněnským Němcům radost (Ich bin aus Brünn 1953), však vyvolala u některých z nich reakci zcela opačnou. Tři osoby sdělily písemně svůj názor vedení spolku Bruna v Mnichově, které jejich dopisy dále podstoupilo redakci *Brünner Heimatbote* a doplnilo je vlastním vyjádřením. Vedení mnichovského spolku Bruna (na rozdíl od stovek dopisů zmíněných v *Brünner Heimatbote*, které žádaly o zveřejnění písně) redakci doporučilo píseň skartovat a v žádném případě dále nešířit.

Korespondence zprostředkovávající negativní reakce na píseň *Ich bin aus Brünn* se zachovala v Bavorském státním archivu ve fondu spolku Bruna. Autory kritických dopisů byli významní představitelé předválečného a válečného brněnského německého národoveckého hnutí, kteří pokračovali v aktivní činnosti i po nuceném vysídlení ve Spolkové republice Německo, tentokrát v nejrůzněj-

Překlad do češtiny zní:

*Už jen když otevřu pusy, všichni změknou,
protože ve slovníku nestojí, když mluvím, jak mi zobák narost'.
Protože otci říkám „de“ a matce „me“,
Ano, můžete mi všechno věřit, nedělám žádné šmé.
A bratrovi říkám „bric“ a sestře říkám „švic“
a na rozloučení svému kamarádu místo na shledanou „tě pic“.*

Refrén:

Vidíte, proto všichni víte:

*Kde teče Svratka, kde Svitava, kde Ponávka,
stojí Špilberk uprostřed.*

*Kde teče Svratka, kde Svitava, kde Ponávka,
tam je moje rodné město, tam v kráse zahrad.*

*Kde teče Svratka, kde Svitava, kde Ponávka,
je mé milé, staré Brno!*

*Moje matka (opravdu) byla z Nových sadů,
otec z Křídlovické, babička z Komárova.
A otec, ten pěstoval v zahradě zelí,
a matka byla známá svým stánkem na Zelném trhu.
A strýc z Koliště, ten chodil na partičku taroku.
Jednou určitou chvíli zůstal [mimo], protože to seděl na Cejlu.*

Refrén:

Vidíte, proto všichni víte...

ších organizacích nuceně vysídlených – např. ve spolku Bruna, v Sudetoněmeckém landsmanšaftu, v Bund der Vertriebenen (Svaz vyhnanců): úředník a spisovatel Karl Norbert Mrasek⁹, středoškolský profesor Karl Sturm¹⁰ a národovecký pracovník a spoluzakladatel Sudetoněmeckého landsmanšaftu Reinhard Pozorny¹¹. S názorem posledně jmenovaného se ztotožnil i předseda mnichovské Bruny Franz Hilmer¹².

Kritické výtky všech tří zmíněných pisatelů se týkaly několika bodů. K. N. Mrasek byl názoru, že zpívání dané písně při slavnostních příležitostech je nehoráznost.¹³ Jako brněnský starousedlík „*nikdy neříkal své matce Me a otci De*“, výraz „*Tjepic*“ neznal vůbec – a podle něho takovou řečí nemohl mluvit nikdo jiný než několik „*grázlů*“ z Nových sadů. Co mu vadilo nejvíce, bylo, že němčina představená v písni je „*slovanská*“. Doslova píše: „*Zcela rozhodně se stavím proti tomu, že by takové poloslovan-*

Ich bin aus Brünn

Humoristischer Marsch-Fox

Musik: Fritz Mareczek

Text: Erich Tomschik

1. Wenn i' nur den Mund auf-mach', wer - den al - le schwach, weil's im Wör - ter -

6 buch nicht steht, so wie mir der Schna - bel geht: Denn zum Va - ter sag' ich "De" und zur

13 Mut - ter sag' ich "Me", ja, ihr könnt mir al - les glau - ben, weil ich mach' kan Schme'h'. Und zum

19 Bru - der sag' ich "Bric" und zur Schwe - ster sag' ich "Schwic" und zum Ab - schied mei - nem

24 *poco rit ...* Refrain **4**
Freund statt Wie - der - sehn: "Tje pic". Seht, da - her Ihr al - le wißt: _____

34 *Alle* *Solo*
— "Wo die Schwar - za, wo die Zwit - ta, wo die Po - nav - ka fließt," steht der Spiel - berg mit - ten

41 *Alle* *Solo*
d'rin. _____ "Wo die Schwar - za, wo die Zwit - ta, wo die Po - nav - ka fließt," dort _____

48 *Alle*
— ist mei - ne Hei - mat - stadt, dor - ten in der Gär - ten Pracht. "Wo die Schwar - za, wo die

56 *Solo*
Zwit - ta, wo die Po - nav - ka fließt," ist mein lie - bes, al - tes "Brünn"! _____

ské říhání [v originálu *Gerülpse*] mělo být typické pro těžce bojující brněnské Německo. Pokud si to sami o sobě myslíme, degradujeme se svévolně na příslušníky primitivního polocivilizovaného balkánského národa, za které nás místní [Němců z Německa, tedy nevysídlených Němců] nepoučenost pokládá bohužel až příliš často.“ Podle Mraseka zmíněná píseň dojmů o nízké úrovni nuceně vysídlených Němců nahrává. Nakonec dodává, že pokud už se tato píseň bude zpívat na veřejnosti, tak možná jen s druhou strofou, přičemž předpokládá, že snad nikdo neví, že „*Cejlem*“ je myšleno vězení. Zcela odmítá, že by nějaký příbuzný německých Brňanů kdy „seděl ve vězení“. Pokud Brňané toto sami o sobě zpívají, nelze se divit, že je německé domácí obyvatelstvo považuje za „lůzu“.

K. Sturm, který dopis Mraseka mnichovské Bruně zprostředkoval, se k němu připojil a přidal svůj nesouhlas se soudobými šlágry jako takovými: „I když se zdá být znakem textu moderního šlágru, aby byl co nejvíce dětinský/pošetilý a nevkusný, tak vidím jako velmi drzé, aby byl tento cynicko-dětinský (pošetilý) text označován za brněnskou *Heimatlyrik*.“¹⁴ K hudební stránce písně se K. Sturm vyjadřovat nechtěl, ale domníval se, že při skladatelských kvalitách F. Mareczka lze předpokládat, že se jedná o dílo zdařilé. Text „*krajana Tomschika*“, kterého neznal, nechtěl pohanit a připustil, že se takovým jazykem mohlo mluvit na Křídlovické, Nových sadech či v Komárově. Ale i on se stejně jako K. N. Mrasek domníval, že před starousedlými Němci se brněnští Němci nesmějí zesměšnit. Samotné zpívání písně nezakazoval. Apeloval však na to, aby byla zpívána pouze doma, ne na veřejnosti. Na konci svého dopisu doporučil zvýšení úrovně *Brünner Heimatbote*.

Asi nejdále ve své kritice (co se týká účinnosti a požadavků na vyřešení problému pomocí oficiálního zápisu zpívání písně) zašel R. Pozorný, který své dopisy nepsal jako soukromá osoba, ale jako představitel Sudetoněmeckého landsmanšaftu. Píseň podle něj znamenala těžké poškození vážnosti „našeho starého německého města Brna“.¹⁵ Také Pozorný mluvil o „*poločeském koptání*“ („*halbtschechische Gestammel*“). Podle něj tímto způsobem žádný Němec v Brně nemluvil, a navíc v německých kruzích nepanovaly ani poměry, které jsou v písňovém textu líčeny. Píseň podle něj představovala výsměch „naší příkladné německé *Volkstumsarbeit*“¹⁶, která se však proti podobným nehoráznostem

dokázala vždy bránit, a přinesla zlou propagandistickou újmu, a to ve prospěch kruhů, které se v Brně vždycky vysmívaly německé řeči. Z uvedeného R. Pozornému vyplynulo: „*Autor je Čech, neboť Němec nikdy svému otci v Brně neřikal Djede*“.¹⁷ Pokračoval tím, že autorovi nechce nic předhazovat, jen ho lituje, protože musel být jistě „*vyhnán nedopatřením*“. Také Pozorný se zásadně postavil proti zpívání tohoto „*nechutného nepodětku*“ („*üble Machwerk*“) při „*družných setkáváních*“ („*gesellige Zusammenkünfte*“) a žádal F. Hilmera, aby se postaral o to, aby v příštím *Brünner Heimatbote* bylo vytištěno prohlášení proti zpívání této písně a aby se v budoucnosti něco podobného neopakovalo – mj. proto, že byl kvůli této písni osloven řadou sudetských Němců, kteří si z něj dělali legraci. A to musí být trapné všem, „*kterí neměli strýce, který seděl na Cejlu, a u nichž nebylo zvykem zdravit kamaráda tě pic!*“.

Celá kauza skončila vyjádřením představitelů mnichovské oblastní pobočky Bruny (Kreisverband München) F. Hilmera a Raimunda Schlossera¹⁸, které zaslali redakci *Brünner Heimatbote* začátkem června 1953.¹⁹ V něm tyto dva představitelé Bruny redakci sdělili, že píseň vzbudila velké rozhořčení mezi „*krajany*“ a vyjádřili znepokojení nad nedostatečnou „*starostlivostí*“ („*Sorgfalt*“), která je věnována v redakci *Brünner Heimatbote* výběru textů určených k publikování. Zveřejněním písně došlo podle nich ke znevážení brněnského německví s jeho starou tradicí a vysokou kulturou. Zároveň odmítli výzvu, aby Brňané tuto píseň zpívali. A velmi naléhavě požádali, aby byly zbývající výtisky tohoto „*ordinárního šlágru*“ skartovány, případně ty již prodané vykoupeny zpět.

Co tedy uvedené pisatele v textu písně nejvíce pobouřilo? Nebylo to zmínění brněnské dominanty Špilberku, řek Svratky, Svitavy a Ponávky nebo Zelného trhu v textu písně. Nesouhlas a rozhořčení se týkaly dvou jiných témat, a to jazyka (českých výrazů) a zobrazení určitých životních poměrů, které se měly týkat německého obyvatelstva Brna. V následujícím textu se jim budu věnovat podrobněji. Zároveň nebudu uvažovat o tom, zda některá slova autor textu písně použil jednoduše pouze proto, aby dosáhl žádoucího rýmu nebo aby byl text dostatečně „úderný“, což je pro šlágr nezbytnost (Kotek – Poledňák 1997: 909). I když se tyto interpretace nabízejí, lze je podle mého názoru v tomto případě pominout, protože kritici, jejichž reakce mě zajímají, text tímto způsobem nevnímali.

Ne všechny výrazy, zmiňované jako „české“, se podařilo dohledat. Bohužel slova *de a me* se nevyskytují v žádném českém jazykovém slovníku (a ani v brněnském dialektu). Výrazy *bric* a *švica*, respektive správně *švica*, jsou jako součást argotu zachyceny již ve slovníčku plotňáčtiny (hantýrky) – mluvy brněnských „deklasovaných živelů“, lidí na okraji společnosti (zlodějíčků, pasáků, falešných karetních hráčů, povalečů, námezdních pracujících, popřípadě dělníků) – Otakara Nováčka (1929), ale také v současném *Slovníku nespisovné češtiny* (Hugo 2006).²⁰ Pozdrav *tě pic* je pak zastoupen v řadě českých jazykových slovníků – např. jako „*vulg. pozdrav*“ (Příruční slovník jazyka českého 1943), „*zhrub. kamarádký pozdrav*“ (Havránek 1989) či „*žertovný pozdrav na uvítanou*“ (Hugo 2006). Jeho původ je nejasný, důležitá je jeho stylistická příznakovost (nejedná se o stylisticky neutrální pozdrav typu „dobry den“, jeho význam se, jak je vidět z definic ve slovnících, posouvá, a to od negativně viděného, vulgárního k pozitivnímu, žertovnému). Přehled „českých“ slov využitých v písni by ještě mohl být doplněn výrazem *šmé*, které znamená podvod, trik, lež, balamucení, chlubení (Nováček 1929; Hugo 2006).

To, že žádný ze zmíněných výrazů (snad kromě pozdravu *tě pic*) není původně český, zde nehraje roli. Zároveň je samozřejmě úsměvné, že jako „české“ byly vyhodnoceny výrazy, které by nevznikly bez dlouhodobého společného soužití Čechů a Němců (případně Židů) v daném geografickém prostoru.²¹ Brněnská obecná čeština byla promíšena řadou germanismů a stejně tak tomu bylo i v brněnské obecné němčině. Plotňáčtinu, v níž se používala i slova *bric*, *švica*, *šmé*, charakterizoval Otakar Nováček jako jazyk „*internacionální*“, přičemž přínos německý podle něj „*tvoří sedmdesátiprocentní většinu*“ (Nováček 1929: 55).²²

Přesto se stalo těchto pět „českých“ slov podnětem ke kritice, v níž byl vytvářen silně protičeský obraz. Honba za čistotou a jednotností národního jazyka byla důsledkem pojetí národního jazyka jako zásadního znaku národa v době národního boje v 19. století. Do argumentace kritiků se zde tak promítá jazykový boj, který vedli Češi a Němci (např. vedle boje o školy) od 19. století. Použití „českých výrazů“ má pro kritiky navíc jasný příznak necivilizovanosti, nekulturnosti. Slova a věty charakterizující české obyvatelstvo, respektive slovanské obyvatelstvo použité Mrasekem či Pozorným v souvislosti s „českými výrazy“ v písni, by klidně mohly pocházet z textů němec-

kých národoveckých bojovníků či propagandistických materiálů z období nacionálního socialismu. Zároveň je to ale zajímavý důkaz o přetrvávání přesvědčení o němčině jako vyšším jazyku a češtině jako nižším jazyku, tedy o jazykové diglosii, která byla v českých zemích důsledkem standardizace státní administrativy a školství v době osvícenství a Bachova absolutismu, jež měla připravit společnost na použití němčiny jako standardního komunikačního jazyka státní správy (Ehlers – Nekula – Niedhammer – Scheuringer 2012: 4). Vedle etnické (národní) diferenciaci zmíněné výše je zde ale cítit i diferenciaci sociální. Němci v Brně (tedy ti vzdělaní, pocházející ze středních a vysokých společenských vrstev, bezúhonní) podle kritiků zřejmě používali správnou němčinu, „*poloslovanské řhání*“ bylo vyhrazeno „*grázlům*“ z Nových sadů.²³ Otázkou zůstává, jaká byla či měla být ta „správná němčina“. Spisovná němčina (*Hochdeutsch*) bez příměsí českých slov? Naprostá většina brněnských německých obyvatel totiž – jak uvádí Franz J. Beranek – hovořila obecnou němčinou, která byla v Brně chybně nazývána „Hochdeutsch“ a která přebrala do své slovní zásoby řadu českých výrazů (Beranek 1958: 142).²⁴

Soustředění se na nacionální argumentaci v oblasti jazyka zabránilo kritikům promýšlet text ještě z jiného úhlu pohledu. K. N. Mrasek hovoří o tom, že výraz „*Tjepic*“ nezná vůbec. Není proč mu nevěřit. Zároveň se dá ale předpokládat, že pomocí *tě pic* by se v první polovině 20. století v Brně nezdravili – i když by ho zřejmě znali – ani čeští zástupci sociální vrstvy, do které patřili Mrasek či Pozorný.²⁵ Tento pozdrav patří (nebo spíše patřil, dnes je užíván málo) do slovní zásoby určitých specifických skupin – nižších společenských vrstev, mládeže. Díky svému věku k němu mohl mít E. Tomschik blíže než zmínění kritici, kteří byli o generaci starší.

Co se týká sociálních poměrů, kritikům nevadily zmínky o pěstování zelí či stánku na Zelném trhu – to byly obrazy, které naopak byly v publikacích nuceně vysídlených Němců často zmiňovány a „pěstovány“. Brněňští „*Krauterer*“ (zelináři), „*neobyčejně hodní lidičky, pilní, pracovití a především dobří Němci, kteří svou národnost nosili v srdcích, nejenom na rtech*“ (Schick 1958: 132), kteří měli svá pole především na Křídlovické a Nových sadech, sloužili v publikacích jako zidealizovaný obraz „venkova“, který doplňoval městský kolorit a ozvláštňoval obraz města (více k tomu Nosková 2010). Zelný trh byl pak jedním z nejtýpichtějších a nejčastěji užívaných obrazů

charakterizujících Brno, a to včetně německých trhovkyň z předměstských obcí či obcí tzv. brněnského jazykového ostrova, u nichž nevalilo ani smlouvání, chytračení či napálení zákazníků (Nosková 2013: 240–242) a užívání dialektu (ten směli užívat „venkované“, ale ne již němečtí vzdělání obyvatelé Brna). Problematická tedy zůstala v této oblasti zmínka o vězení na Cejlu. A jak se zdá, kritici nepomysleli na to, že by mohl zmiňovaný strýc být na Cejlu vězněn například jako Němec v průběhu nebo až po skončení druhé světové války. Trestnice na Cejlu postavená v letech 1772–1778 a fungující jako vězení od roku 1784 sloužila totiž v období Protektorátu jako věznice pro odpůrce nacionálněsocialistického režimu (včetně těch německých), po skončení druhé světové války v ní naopak probíhala jednání mimořádného lidového soudu a byli zde souzeni a vězněni (a také popraveni) někteří brněnští vysocí nacionálněsocialističtí funkcionáři a kolaboranti. Protifašistický odpor či naopak aktivní podílení se na fungování nacionálněsocialistického režimu v Brně v době druhé světové války tedy zřejmě nebyly v roce 1953 součástí referenčního rámce zmíněných kritiků.

Obě zmíněná témata (jazyk a sociální poměry) vyvolala nevoli, neboť se s nimi spojené a v písni líčené skutečnosti neslučovaly s obrazem kulturně vyspělého německého obyvatelstva Brna, který úzce souvisel s pocitem kulturní nadřazenosti Němců nad českým obyvatelstvem. To není myšlenka, která by vznikla až po druhé světové válce, ale je přítomná od 19. století (Hahn – Hahn 2005: 342–343). Reakce na text písně jasně ukazují kontinuity z předválečné doby a z oblasti „Volkstumskampf“. Zároveň jsou však vyjádření kritiků nutná vidět i v souvislosti s pozicí nuceně vysídlených Němců v Německu, tj. v souvislosti s jejich nepřijetím ze strany domácího německého obyvatelstva²⁶ a ztrátou statusu řady z nich. Zda byli brněnští Němci opravdu vysmíváni kvůli jedné písni vysílané v Jihoněmeckém rozhlasu, jak tvrdili kritici textu písně, není možno prokázat. V každém případě ale toto prohlášení pomohlo jako argument při volání po jednotě celé skupiny. Text písně provokoval vytvářením obrazu, který byl odlišný od toho, jenž chtěli zprostředkovávat zmínění představitelé spolku Bruna a v případě R. Pozorného také Sudetoněmeckého landsmanšaftu, a který byl navíc bez jejich schválení šířen na veřejnosti pomocí médií (vysílání písně v rádiu, její vytištění v *Brünner Heimatbote*) a měl být i dále oficiálně šířen při setkávání brněnských Němců.

Ve sporu se projeví dvě odlišné představy o budování kulturní paměti skupiny nuceně vysídlených brněnských Němců. Zmínění kritici se považovali za specialisty, za „sociální elitu vědění“ dané skupiny (Assmann 2001: 52), která má jako jediná právo utvářet kulturní paměť. I když text písně *Ich bin aus Brünn* pracoval s obrazy, které do kulturní paměti brněnských Němců patřily (Špilberk, Zelný trh, „zelináři“), využil zároveň i jiné obrazy, které se hodily k dané formě šlágru a zároveň podle mého názoru odrážely také osobní zkušenost autora textu, který byl o generaci mladší než všichni zmínění kritici a v jejich kruhu ještě neetablovaný.

Bohužel nelze z pramenů zjistit, jak s kritickými dopisy naložila redakce *Brünner Heimatbote*, zda např. náklad nechala opravdu skartovat.²⁷ V *Brünner Heimatbote* se zmínky o písni objevují sporadicky i v pozdějších letech.²⁸ Již v roce 1954 ji neznámý dárcem věnoval do sbírek právě vznikající *Brünner Stube* – muzea brněnských Němců zřízeného v roce 1954 ve Švábském Gmündu (Spenden 1954). V roce 1956 píseň hráli a zpívali spolu s dalšími „písňemi o domově“ („heimatliche Lieder“) účastníci pravidelného místního setkání Bruny v Murnau („Bruna“, Kreisverband 1956). V roce 1986 ji na místním setkání Bruny v Norimberku-Fürthu distribuoval jako noty jeden z účastníků, ale protože nikdo píseň neznal, musel ji zazpívat sám sólo. Přesto pisatel zprávy nešetřil chválou: „Bylo to zkrátka super.“ (Bruna Nürnberg-Fürth 1986) Průlom, alespoň co do četnosti zmínek v *Brünner Heimatbote*, učinila píseň v roce 2009. Tehdy ji na slavnostním vystoupení u příležitosti setkání německých Brňanů v Brně zazpíval známý německý kabaretiér, herec a zpěvák Lutz Jahoda,²⁹ původem z Brna (AF 2009). *Brünner Heimatbote* se vrátil ve stejném roce článkem i k Fritzi Mareczkovi (Ein Brünner 2009), otisknul znovu text písně (Ich bin aus Brünn 2009) a informoval o tom, že text písně byl přečten na místním setkání Bruny v Remstarkreis (Bruna Remstarkreis 2009).

Jak se zdá, text písně už v 21. století nepředstavuje problém. Ani v padesátých letech 20. století však nelze předpokládat, že by autoři písně sledovali myšlenku „znevážení brněnského němectví“, jak to viděli její kritici. A jejich podílení se na autorství písně také neznamenalo, že by museli v rámci skupiny nuceně vysídlených brněnských Němců ukončit svou kariéru. F. Mareczek byl dále oslavován jako „náš brněnský skladatel“, E. Tomschik se podílel na vydávání publikací o Brně a tzv. brněnském

jazykovém ostrově – a oba nakonec byli vyznamenáni za svou činnost kulturní cenou spolku Bruna (stejně jako naprostá většina jejich kritiků z roku 1953).

Na druhé straně je zřejmé, že kritici písně, kteří se vyjádřili v této kauze a kteří byli čelnými reprezentanty mnichovského spolku Bruna, respektive Sudetoněmeckého landsmanšaftu vytvářeli na počátku padesátých let 20. století specifickou kulturu vzpomínky a prosazovali v rámci skupiny nuceně vysídlených německých obyvatel Brna určitou politiku paměti. V dochovaných reakcích je zajímavé sledovat nejen to, jak byl text písně čten, ale i to, jaký způsob četby textu dopřán nebyl. Argumentace v dopisu představitelů mnichovské Bruny redakci časopisu *Brünner Heimatbote* nakonec ukazuje velmi dobře, co bylo v roce 1953 pro tyto osoby nejdůležitější při vy-

tváření kulturní paměti skupiny brněnských Němců – šlo o vysokou kulturu a starou tradici,³⁰ přičemž byly v tomto období vyloučeny veškeré pozitivní zmínky o česko-německém soužití. I z tohoto důvodu byla píseň *Ich bin aus Brunn* tolik kritizována. A i proto (nejen) v padesátých letech 20. století reprezentovala nuceně vysídlené brněnské Němce oficiálně píseň *Brin ist nit hin* – „stará píseň z dob švédského obležení Brna“, která zřejmě odpovídala zmíněným dobovým požadavkům vysokých oficiálních představitelů spolku Bruna mnohem lépe a která byla pravidelně zpívána v rámci tzv. Schwedenfestu (Švédské slavnosti) – akce, jež by mohla být viděna jako konkurenční k setkání ve Švábském Gmündu a která byla pořádána nuceně vysídlenými brněnskými Němci v Mnichově.

Článek vznikl s podporou grantu GA ČR č. 16-19041S „Mechanismy a strategie generační transmise rodinné paměti vybraných sociálních skupin“.

POZNÁMKY:

1. Této historické události se věnovala řada historiků; kritické vyrovnání s dosavadní odbornou literaturou k danému tématu srov. především Kovařík 2005 a Dvořák 2010. Vzpomínky – očitá svědectví německého nuceně vysídleného obyvatelstva byla vydána tiskem – viz Hertl 2000, 2005.
2. V originálu je použito slovo *Heimat*, jehož význam se i v němčině během posledních více než dvou století proměňoval (a stejně tak se měnily i jeho konotace). Do češtiny se tento pojem překládá obtížně. Jako nejbližší překladové ekvivalenty se jeví slova vlast, domovina, domov. Každé z nich má však své nevýhody: ‚vlast‘ může být v češtině konotována národně, což v případě ‚Heimat‘ platit nemusí, ‚domovina‘ zní zastaralé a ‚domov‘ zase může sugerovat jeden určitý dům, byt, což také neodpovídá německému významu. K proměně významu slova *Heimat* v němčině srov. Köstlin 1996 a Bausinger 2001. Oba autoři upozorňují, že pojem *Heimat* je od 19. století v němčině konstrukt, který je reakcí na procesy modernizace a industrializace a který byl postupně nacionalizován a v období nacionálního socialismu instrumentalizován ve spojení s ideologií „Blut und Boden“.
3. V originálu *Heimatvertriebene* – v češtině zaužíváno jako ‚vyhnanci‘ nebo ‚vyhnanci z vlasti‘.
4. V prvních letech své existence tyto časopisy také většinou informovaly čtenáře o sociálních otázkách, poskytovaly praktické informace pomáhající nuceně vysídleným adaptovat se na nové podmínky.
5. Sudetendeutsche Landsmannschaft – organizace v Německu, sdružuje nuceně vysídlené obyvatele českých zemí německého původu, založena 1949 v Mnichově v Bavorsku, od 1950 pak s působností ve všech spolkových zemích SRN, je členem Bund der Vertriebenen (Svaz vyhnanců). Sama sebe označuje za reprezentativní organizaci sudetoněmecké skupiny. Vždy s úzkou vazbou na pravcovou politiku (především na stranu CSU – v Bavorsku dodnes). Politika této organizace byla protičesky zaměřená (v posledních letech dochází ke změnám).
6. Mareczek, Fritz (1910, Brno – 1984, Stuttgart), hudební skladatel, dirigent, studium hudby v Brně a ve Vídni, 1937 dirigování prvního symfonického koncertu, učitel hudební akademie v Brně, po návratu z válečného zajetí působení ve Stuttgartu (hudební činnost v rozhlase a s různými orchestry); komponování populární a filmové hudby; 1975 – nositel kulturní ceny (Kulturpreisträger) spolku Bruna (Pillwein – Schneider 2000: 136).
7. Tomschik, Erich (1920, Pohořelice – 1986, Markgröningen), komunální politik, vlastivědný pracovník, sochař a grafik, absolvent humanistického německého gymnázia v Brně, po vojenské službě a americkém zajetí působení v Markgröningenu (politická a kulturní činnost); publikování vlastivědných knih o Brně a tzv. brněnském jazykovém ostrově (např. Tomschik 1966, 1983, Felkl – Tomschik 1973), 1980 – nositel kulturní ceny (Kulturpreisträger) spolku Bruna (Pillwein – Schneider 2000: 227).
8. Brněnští Němci se po nuceném vysídlení pravidelně každý rok setkávali, většinou bylo jako místo setkání vybráno město v jižní části Německa (v Bavorsku, Bádensku-Württembersku), protože v této oblasti byla většina brněnských Němců usídlena. Město Schwäbisch Gmünd bylo navíc od roku 1953 oficiálně tzv. Patenstadt (město-patron) pro německé obyvatele Brna. „Patronát“ (doslova kmotrovství) nad jednotlivými městy ve východní a střední Evropě a jejich nuceně vysídlenými obyvateli převzala v padesátých letech 20. století řada měst ve Spolkové republice Německo. Jak podotýká Tobias Weger, jednalo se o jednostranné vyhlášení závazku ze strany německých měst, neboť města ze střední a východní Evropy v podobě, v jaké přijímala patronát, v dané době již územně neexistovala. Jednalo se o úspěch představitelů nuceně vysídlených obyvatel v německé vnitrostátní politice (Weger 2008: 477).
9. Mrasek, Karl Norbert (1892, Brno – 1985, Darmstadt), úředník a spisovatel, autor básní, povídek především s historickou tematikou, divadelní a výtvarný recenzent, 1928 oceněn Moravskou básnickou cenou (Mährischer Dichterpreis), 1967 – nositel kulturní

- ceny (Kulturpreis) spolku Bruna (Pillwein – Schneider 2000: 143). Mrasek se po nuceném vysídlení aktivně zapojil do činnosti Bruny, byl její předseda (Landesobmann) v Hessensku (viz několik zpráv v *Brünner Heimatbote*).
10. Sturm, Karl (1884, Pilníkov, okr. Trutnov – 1974, Mnichov), 1911–1945 profesor francouzštiny, němčiny, angličtiny a stenografie na brněnských středních školách (především Staatsrealgymnasium), 1941–1945 vedení pedagogicko-metodického studijního semináře určeného pro budoucí učitele v Brně, již v meziválečném období aktivní ‚Volkstumskämpfer‘, činnost v ochranných spolcích, především v Bund der Deutschen (Svaz Němců) – zde v letech 1919–1929 vedení skupiny Deutsche in Böhmen; 1945 nuceně vysídlení do Rakouska, 1951 přesídlení do Německa a aktivní činnost mezi nuceně vysídlenými – přednášková činnost (M. 1954, BRUNA München 1974).
 11. Pozorny, Reinhard (1908, Brno – 1993, Mnichov), publicista a vlastivědný pracovník, v meziválečné době tiskový referent ochranného spolku Deutscher Kulturverband (Německý kulturní svaz) v Praze, činný v Opavě a Plzni, publikování vlastivědných statí již před nucením vysídlením, ale hlavně po druhé světové válce v Německu; spoluzakladatel Sudetoněmeckého landsmanšaftu, vedoucí oddělení pro kulturu a péči o *Volkstum* (národní bytí), spolupracovník novin *Sudetendeutsche Zeitung*, 1970 – nositel kulturní ceny (Kulturpreis) spolku Bruna (Pillwein – Schneider 2000: 156–157). Tobias Weger dodává k osobnosti R. Pozorného další informace: člen Sudetoněmecké strany, NSDAP, důvěvník bezpečnostní služby (Sicherheitsdienst), 1938–1940 člen krajského vedení v Krnově, župní řečník pro otázky národního charakteru (Volkstumsfragen) a světónázorové školení, 1940–1941 župní vedoucí Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (NSV; Nacionálněsocialistická lidová sociální péče) v Liberci, vedoucí krajského oddělení propagandy v Plzni (Weger 2008: 619).
 12. Hilmer, Franz (1892, Břežany u Znojma – 1975, Mnichov), v meziválečném Brně ředitel a generální ředitel Ústředního svazu německých zemědělských družstev Moravy a Slezska a Slovenska (Zentralverband der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften Mähren-Schlesien und der Slowakei) a Ústředních pokladen Raiffeisen (Raiffeisen-Zentralkassen), zakladatel hospodářské školy ve Velkých Losinách; po propuštění z českého zajetí v roce 1946 činnost v Německu především v oblasti týkající se vyhnanců a utečenců, angažmá ve Svazu vyhnanců (Bund der Vertriebenen), nositel nejvyššího německého vyznamenání – Spolkového kříže za zásluhy první třídy (Bundesverdienstkreuz 1. Klasse) (Pillwein – Schneider 2000: 96). Publikační činnost F. Hilmera viz Müller 2015.
 13. Všechny následující citace v tomto odstavci pocházejí z dopisu K. N. Mraseka, který zaslal K. Sturmovi 15. dubna 1953 s prosbou o jeho zprostředkování spolku Bruna. BayHStA, SdA, BRUNA 2.
 14. Tato i další citace v tomto odstavci pocházejí z dopisu K. Sturma z 29. dubna 1953, který byl adresován spolku Bruna (Bruna, Landesmannschaftliche Vereinigung der Brüner u. Deutschmährer) v Mnichově. BayHStA, SdA, BRUNA 2.
 15. Všechny citace v tomto odstavci pocházejí z dopisu R. Pozorného zasláného 30. dubna 1954 [sic! – 1953] řediteli F. Hilmerovi. BayHStA, SdA, BRUNA 2.
 16. Výraz *Volkstumsarbeit* se překládá do češtiny těžko. Je to složenina slov *Arbeit* (práce) a *Volkstum*, přičemž druhé prošlo značným vývojem. Poprvé ho použil Friedrich Ludwig Jahn v roce 1810 jako německou verzi slova Nationalität, myšleno bylo to „specifické v bytí určitého národa“. V době nacionálního socialismu se však význam přesunul směrem k rasové teorii, slovo se stalo označením „toho specifického, co organicky vyrůstá z prapočátků krve“, rozhodujícím znakem pro přináležení k národu. Pojem *Volkstum* byl definován jako „*die auf Grund geschichtlich bedingter Schicksalverbundenheit und blutmäßiger Verwandtschaft entstandene Gemeinschaft von Kultur und Sprache*“, tedy pospolitost kultury a jazyka vzniklá na základě historicky podmíněné spjatosti osudem a příbuzenství krve (Schmitz-Berning 2007: 675–679). Slovo *Volkstum* bylo používáno také v řadě dalších složenin, včetně tzv. *Volkstumskampf* – boje o/za *Volkstum*.
 17. Toto slovo však v textu písně použito nebylo, nebo alespoň nebylo použito ve verzi, která byla publikována v *Brünner Heimatbote*.
 18. O R. Schlosserovi nebyly bohužel zjištěny žádné bližší informace. V *Brünner Heimatbote* je zmiňován několikrát v první polovině padesátých let 20. století, ale vždy jen v souvislosti se svou funkcí v mnichovské pobožce Bruny – byl jejím tajemníkem (Schriftführer).
 19. Všechny citace v tomto odstavci pocházejí z dopisu Landsmannschaftliche Vereinigung der Brüner und Deutschmährer „Bruna“ Kreisverband München redakci *Brünner Heimatbote* z 2. června 1953. BayHStA, SdA, BRUNA 2.
 20. Výraz *bric* je v současném Brně zapomenut, slovo *švica* se používá dodnes.
 21. *Bric* pochází buď z německého *Bruder*, nebo z jidiš od slova *beriss* – spojení, hebrejsky *b'rit* (Hugo 2006), *švica* z německého *Schwester* (Hugo 2006), *šmé* je odvozeno buď od vídeňského argotického slova *Schmäh* – podvůdek, trik, nebo z německého *schmähen* – hanět, tupit, či z jidiš *šmonces* – prázdné mluvení, nebo hebrejského *šemuot* – fáma, klepy (Hugo 2006).
 22. Stejně tak hodnotí tento jazyk i současní jazykovědci (Křčmová 1998: 91–92).
 23. Nové sady – ulice v brněnské katastrální části Brno-střed, název dostala podle bývalé samostatné předměstské osady Novosady / Nové sady, která byla připojena k Brnu v roce 1850 a nacházela se vedle další a ve stejném roce k Brnu připojené předměstské zemědělské osady Křídlovice (katastrální území Staré Brno). Dá se předpokládat, že mluvíci byli němečtí grázlové, když se mluví pouze o „poloslovanském“ vyjadřování. Nové sady nepatřily k zrovna typickým prostorům brněnských plotňáků, i když byly na polovině cesty mezi „plotňáckými centry“ u Hlavního nádraží a na Starém Brně (Nováček 1929: 16–23). O. Nováček považoval navíc plotnu za „českou záležitost“ (nelze říci, zda by tento Nováčkův názor mohl být ovlivněn určitým národním viděním světa). Zda existovali v Brně němečtí plotňáci, nevíme – možná i proto, že nenašli jako ti čeští svého obdivovatele a částečně zřejmě i „stvořitele“ v osobě O. Nováčka – více Nosková 2009: 274–275.
 24. To by mohlo ukazovat ještě na jiný druh diglosie, která by byla vlastní mluvčím hovořícím ne rozdílnými národními, ale jedním národním jazykem – diglosie spisovného a obecného jazyka. F. J. Beranek navíc uvádí dále ještě „*brněnský městský dialekt*“, kterým hovořili nejdéle starobrněnsť zelináři, který však v posledních letech téměř „*vymřel*“ (Beranek 1958: 141).
 25. Mrasek a Pozorny byli v pozici ředitelský rada (Direktionsrat), respektive ředitel (Direktor). Obi své dopisy Bruně signalovali pomocí těchto titulů, které jim příslušely v Československu, resp. v období Protektorátu, a zkratkou „a. D.“ (außer Dienst, tedy „mimo službu“).

26. K tomuto tématu existuje řada prací, např. Kossert 2011 či Lehmann 1991.
27. Otázku, zda by spor o píseň mohl být sporem mezi mnichovskou a schwäbisch-gmündskou pobočkou Bruny, tedy zda šlo o rozepří v rámci dvou oblastních elit v rámci spolku Bruna, nelze kvůli nedostatku pramenů zodpovědět.
28. Rešerše byla provedena pomocí fulltextového vyhledávání v naskenovaných ročnících *Brünner Heimatbote* dostupných v digitální knihovně Moravské zemské knihovny. Fulltextové vyhledávání není zcela bezchybné, tj. je možné, že nebyly vyhledány všechny výskyty týkající se dané písně.
29. Jahoda, Lutz (*1927, Brno), herec, zpěvák, spisovatel, hvězda televizního vysílání bývalé NDR, viz <<http://www.lutz-jahoda.de/index.php?id=35>>.
30. Dopis F. Hilmera a R. Schlossera redakci *Brünner Heimatbote*. BayHStA, SdA, BRUNA 2.

LITERATURA A PRAMENY:

- AF 2009: Die Brünner wieder in Brünn. *Brünner Heimatbote* 61, s. 104–107.
- Assmann, Jan 1988: Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität. In: Assmann, Jan – Hölscher, Tonio (eds.): *Kultur und Gedächtnis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, s. 9–19.
- Assmann, Jan 2001: *Kultura a paměť. Pismo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor.
- Bausinger, Hermann 2001: Heimat und Globalisierung. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 104, s. 121–135.
- Beraneck, Franz J. 1958: Die Mundart der Brünner deutschen Sprachinsel. In: *Eine Stadt als Vermächtnis. Das Buch vom deutschen Brünn*. Stuttgart: Bruna, s. 140–142.
- „Bruna“, Kreisverband Weilheim – Garmisch 1956. *Brünner Heimatbote* 8, s. 18.
- BRUNA München – Professor Karl Sturm 1974. *Brünner Heimatbote* 26, s. 239.
- Bruna Nürnberg-Fürth 1986. *Brünner Heimatbote* 38, s. 269.
- Bruna Remstarkreis 2009. *Brünner Heimatbote* 61, s. 183.
- Brünner Landestreffen in Schwäb. Gmünd 1952. *Brünner Heimatbote* 4, s. 359.
- Das Schlagerlied 1952. *Brünner Heimatbote* 4, s. 469.
- Dvořák, Tomáš 2010: Brno a německé obyvatelstvo v květnu 1945. Počus o anatomii historické (ne)paměti. In: Arburg, Adrian von – Dvořák, Tomáš – Kovařík, David et al.: *Německý mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: Prameny, země, kultura, s. 89–113.
- Ehlers, Klaas-Hinrich – Nekula, Marek – Niedhammer, Martina – Scheuringer, Hermann 2014: Sprache, Gesellschaft und Nation in Ostmitteleuropa: Zur Einführung. In: Ehlers, Klaas-Hinrich – Nekula, Marek – Niedhammer, Martina – Scheuringer, Hermann (eds.): *Sprache, Gesellschaft und Nation in Ostmitteleuropa. Institutionalisierung und Alltagspraxis*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, s. 1–12.
- Ein Brünner in Stuttgart 2009. *Brünner Heimatbote* 61, s. 149–152.
- Felkl, Hans – Tomschik, Erich (eds.) 1973: *Heimatsbuch der Brünner deutschen Sprachinsel. Durch einen Bildteil erweiterte Faksimilie-Ausgabe der beiden Heimatbüchlein der Brünner Sprachinsel aus den Jahren 1924 und 1925*. Erbach: Verband der Sprachinsellorte bei Brünn.
- Hahn, Eva – Hahn, Hans Henning 2005: Flucht und Vertreibung. In: François, Etienne et al. (eds.): *Deutsche Erinnerungsorte. Eine Auswahl*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, s. 332–350.
- Halbwachs, Maurice 1967: *Das kollektive Gedächtnis*. Stuttgart: Enke.
- Halbwachs, Maurice 2009: *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Havránek, Bohuslav 1989: *Slovník spisovného jazyka českého*. Díl 4, P-Q. Praha: Academia.
- Hertl, Hanns u. a. (eds.) 2000: *Der „Brünner Todesmarsch“ 1945. Die Verteilung und Mißhandlung der Deutschen aus Brünn. Eine Dokumentation*. Ludwigsburg: BHB Verlag GbR R. Stenzel & O. Bauer.
- Hertl, Hanns et al. (eds.) 2005²: *Němci ven! Die Deutschen raus! Brněnský pochod smrti 1945. Dokumentace*. Praha: Dauphin.
- Hugo, Jan 2006: *Slovník nespisovné češtiny. Argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost: historie a původ slov*. Praha: Maxdorf.
- „Ich bin aus Brünn“ 1952. *Brünner Heimatbote* 4, s. 358.
- Ich bin aus Brünn 1953. *Brünner Heimatbote* 5 (příloha k druhému dubnovému číslu).
- Ich bin aus Brünn 2009. *Brünner Heimatbote* 61, s. 112.
- Kossert, Andreas 2011: *Chladná vlast. Historie odsunutých Němců po roce 1945*. Brno: Host.
- Köstlin, Konrad 1996: „Heimat“ als Identitätsfabrik. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 99, s. 321–338.
- Kotek, Josef – Poledňák, Ivan 1997: Šlágr. In: *Slovník české hudební kultury*. Praha: Editio Supraphon, s. 909–910.
- Kovařík, David 2005: „Brněnský pochod smrti“. Mýty a skutečnost. In: Fajmon, Hynek – Hloušková, Kateřina (eds.): *Konec soužití Čechů a Němců v Československu. Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 63–79.
- Krčmová, Marie 1998: Nad jazykem města Brna. In: Kundera, Ludvík (ed.): *Duše Brna*. Brno: Vutium, s. 90–93.
- Lehmann, Albrecht 1991: *Im Fremden ungewollt zuhaus: Flüchtlinge und Vertriebene in Westdeutschland 1945–1990*. München: C. H. Beck.
- M. 1954: Professor Sturm ein Siebziger. *Brünner Heimatbote* 16, s. 388–389.
- Maslowski, Nicolas 2013: Politika paměti. Mezi minulostí a přítomností. *Slovak Journal of Political Sciences* 13, s. 274–288. Dostupné také z: <<http://docplayer.cz/454115-Politika-pameti-1-mez-minulosti-a-přítomnosti.html>>.
- Müller, Reinhard 2015: „Othmar Spann und der ‚Spannkreis‘. Franz Hilmer.“ *Archiv für die Geschichte der Soziologie in Österreich / Archive for the History of Sociology in Austria* [online] [cit. 20. 11. 2016]. Dostupné z: <http://agso.uni-graz.at/spannkreis/index.php?ref=biografien/h/hilmer_franz>.
- Neuhoff, Hans 1970: Die Presse der deutschen Vertriebenen Anfang 1970. *AWR-Bulletin* 8 (17), č. 3/4, s. 153–174.
- Nosková, Jana 2009: Der Brünner štátl. Ein Lebensstil im Spiegel von Interviews. In: Bohn, Thomas (ed.): *Von der „europäischen Stadt“*

- zur „sozialistischen Stadt“ und zurück? *Urbane Transformationen im östlichen Europa des 20. Jahrhunderts*. München: Oldenbourg, s. 273–292.
- Nosková, Jana 2010: „Brin ist nit hin!“ Bilder der „Heimat“ in der Publizistik der vertriebenen Brünner Deutschen Ende der 1940er und in den 1950er Jahren. *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde* 51, s. 7–43.
- Nosková, Jana 2013: Der Krautmarkt in Brünn. Ein regionaler Erinnerungsort im 20. und 21. Jahrhundert. In: Řezník, Miloš – Rosenbaum, Katja – Stübner, Jos (eds.): *Regionale Erinnerungsorte. Böhmisches Länder und Mitteldeutschland im europäischen Kontext*. Leipzig – Berlin: Kirchhof & Franke, s. 233–252.
- Nováček, Otakar 1929: *Brněnská plotna*. Brno: vl. nákl.
- Pillwein, Erich – Schneider, Helmut (eds.) 2000: *Lexikon bedeutender Brünner Deutscher 1800–2000*. Schwäbisch Gmünd: BHB-Verlag.
- Příruční slovník jazyka českého* 1943. Díl 4, část 1. P–Průsvitně. Praha: Státní nakladatelství.
- Schick, Poldi 1958: Bei den Brünner „Krauterern“. In: *Eine Stadt als Vermächtnis. Das Buch vom deutschen Brünn*. Stuttgart: Bruna, s. 130–132.
- Schmitz-Berning, Cornelia 2007²: *Vokabular des Nationalsozialismus*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Spenden für die „Brünner Stube“ 1954. *Brünner Heimatbote* 6, s. 580.
- Tomschik, Erich 1983: *Brünn im Wandel der Zeit. Das Deutschtum der Landeshauptstadt von Mähren und ihrer Sprachinsel*. Stuttgart: Bruna.
- Tomschik, Erich (ed.) 1966: *Mödriz. Werden, Wirken und Vermächtnis einer deutschen Marktgemeinde in Mähren*. Erbach: Ortsgemeinschaft Mödriz.
- Weger, Tobias 2008: *„Volkstumskampf“ ohne Ende? Sudetendeutsche Organisationen, 1945–1955*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Archivní prameny:

Bayerisches Hauptstaatsarchiv München (Bavorský hlavní státní archiv Mnichov) – BayHStA, SdA, BRUNA 2, Korrespondenz 1953.

Summary

The unwanted “Yo!”: The memory politics of the representatives of forcibly displaced Brno Germans at the outset of the 1950s

The case study deals with the politics of memory and the constructing of cultural memory within a group of forcibly displaced German inhabitants of Brno in Germany at the outset of the 1950s. The study works with basic empiric material, which is a hit (song) *Ich bin aus Brünn* [I am from Brno] published in *Brünner Heimatbote*, a magazine of this group of inhabitants, in 1953, and four letters sent to the club Bruna, and to editors of *Brünner Heimatbote*. Authors of those letters, important representatives of the group of forcibly displaced Brno inhabitants and representatives of official organizations of the “Sudeten Germans”, responded negatively to the song text, whereby their major reproaches related to the use of Czech words in the song text (e.g. the slang word ‘tě pic’ = yo) and the depiction of certain life conditions that were evaluated as being unsuitable and unrepresentative for the group of Brno Germans. The author of the study puts the analysis of empiric material (interpretations contained in it) into the context of the policy the organizations of “Sudeten Germans” applied in Germany after the Second World War. The study can be understood as a contribution to the research into the formation of identities of that group of inhabitants after 1945 and the role of their official organizations and journalism in this process.

Key words: Germans; Brno; politics of memory; cultural memory; forced migration; journalism; *Brünner Heimatbote*.

ZANIKLÝ SVĚT PODOMNÍCH OBCHODNÍKŮ V NÁŘEČNÍM POJMENOVÁNÍ

Milena Šípková (Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.)

Při zpracování *Slovníku nářečí českého jazyka*, který od roku 2011 vzniká v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Brně, se podařilo shromáždit poměrně obsáhlý jazykový materiál postihující nářeční pojmenování dnes již zaniklého světa podomních obchodníků. Materiál pochází z *Archivu lidového jazyka (ALJ)*¹, především z výsledků *korespondenční lexikální ankety* z padesátých let 20. století, během níž byly do obcí se základní školou zaslány anketní dotazníky s přibližně 1 000 otázkami; jedna z nich byla zaměřena právě na nářeční rozrůznění v pojmenování podomního obchodníka. Příspěvek obsahuje názvy podomních prodejců, kteří se zejména na přelomu 19. a 20. století v rámci středoevropského migračního prostoru pohybovali po českých, moravských a slezských vesnicích a jejichž (různě motivovaná) pojmenování nebyla se zánikem této specifické socioprofesionální skupiny zapomenuta; systematicky jsou zpracovávána ve *Slovníku nářečí českého jazyka* (dosud hesla A–C; <<http://sncj.ujc.cas.cz>>; tam v oddíle *O slovníku* a v pododdíle *Použitá literatura* i příslušná dialektologická literatura). Podomní obchod vlastně zahrnuje dvě kategorie: podomní prodej a podomní výkup; obě socioprofesionální skupiny (živnosti) proto probíráme společně. Z příspěvku jsme vyloučili nářeční výrazy pro kočující řemeslníky (dráteníky, brusiče/šlejfiře, sklenáře apod.); těm se budeme věnovat jindy. Do budoucna by jistě stálo za to analyzovat i tzv. Velký dotazník České národopisné společnosti č. 21, kde jsou některé otázky vztahovány k podomním obchodníkům a jejich názvům.

Zachycené lexémy lemmatizujeme tak, že je co nejvíce přizpůsobujeme spisovné grafice (lemmatizované lexémy jsou pro přehlednost sázeny tučně). Nářeční varianty lexémů a větné exemplifikace (sázeny netučně a kurzivou) uvádíme v zápisu nářečním; z praktických důvodů nezaznamenáváme některé specifické nářeční znaky, např. široké samohlásky *e*, *o* z centrálního úseku středomoravských (hanáckých) nářečí, redukované samohlásky; tzv. obalované *l* přepisujeme jako *u*. Nářeční exemplifikace jsou opatřeny lokalizací: buď názvem obce a zkratkou okresu (místní část je v závorce za zkratkou okresu), nebo okolím obce, např. Nové Syrovce

TR, Řenče PM (Libákovice), Kelečsko. Seznam zkratkou okresů uvádíme na konci příspěvku.

Příruční slovník jazyka českého (1935–1957) uvádí přidavné jméno *podomní (podomovní)* ve významu ‚obcházející dům od domu; provozovaný po domech‘. *Podomní obchod* je ‚prodej zboží provozovaný bez pevného stanoviště obchůzkou od obce k obci, dům od domu nebo na veřejných místech‘. (Definici jasně uváděly právní normy 19. století i zákon z první republiky.) K podomnímu prodeji bylo zapotřebí povolení, *podomní knížka*, tj. knížka vydávaná jako oprávnění k podomnímu obchodu, jak dokládá zmíněný slovník. *Podomník* je pak ‚muž obcházející po domech, žebrající po domech‘; k tomuto výrazu připojuje *Slovník spisovného jazyka českého (1989)* i expresivní deminutivum **podomníček*.

Problematikou socioprofesionální skupiny podomních obchodníků se zabývali různí autoři. Stručný, ale výstižný přehled podomních prodejců první poloviny 19. století zaznamenal Jan Tykač (1902: 370–375). Analýzu podomního obchodníka na Moravě v historických a socioekonomických souvislostech podal v odstupu více než sta let nejnověji Daniel Drápala (2015: 159–165, tam i další literatura včetně obrazových příloh), stejný autor zpracoval obsáhlý a u nás v novodobé literatuře dosud nekomplexnější přehled o podomních obchodnících (Drápala 2014: 309–377). Podomní obchod slezského Hlučínska v druhé polovině 19. a v první polovině 20. století (mj. v souvislostech místních, historických, právních, socioekonomických a kulturních, v literatuře a v dobovém tisku i v reflexích současných obyvatel Hlučínska) se snažila postihnout ve své magisterské práci Veronika Frňková (2014; tam i další literatura včetně obrazových příloh).

1. Obecná pojmenování

Pro činnost označovanou jako podomní obchod (zejména se střížním zbožím) se zpravidla užívalo obecné sloveso *hauzírovat* (z něm. *hausieren* ‚nabízet od domu k domu zboží k prodeji‘): *stačilo, aby tam hauzírovala dva tři dny a za ten čas vydělala víc než pan Honza za celý týden* (Hořká 1961: 76). Pouliční podomní obchod (*hauzír, hauzírka; chodila hauzirem* Lípa nad Orlicí RK) se v různé míře udržoval ještě v období první republiky

a místy i krátce po 2. světové válce. Předmětem obchodu bylo zpravidla drobné zboží, které bylo možno po cestě doplňovat, nebo naopak zboží charakteristické pro region (konkrétní lokalitu), v němž se dané výrobky podomácku vyráběly, pro většinou chudé oblasti, ve kterých byla hauzírka možností dalšího přivýdělků. Hauzírníky bývali rovněž židovští obchodníci.

Hauzírníci provozovali ve střední Evropě podomní obchod zejména se střížním (metrovým) zbožím, plátnem, vébou, sukmem; v našich zemích se se střížním zbožím (orkafem) hauzírovalo v Čechách, na Moravě i ve Slezsku: *hauzíruje z orkafem* (Blatnička HO). Obchodovalo se však i s dalšími komoditami, např. s kartáči: *Písaráci hauzíruj s kartáčema* (Šilperk, dnes Štítý na Zábřežsku), s kostmi, kůžemi: *Židí hauzírovali u nás s kostíma, s kúškama a ze fšeckém možném* (Slavkovsko-Bučovicko), s obilím nebo peřím (Dobříš PB, Hlučínsko), se sirkami (Kyšperek: „Prodej hotových sirek zabezpečovali v místě i po širokém okolí podomní obchodníci zvaní ‚hauzírníci‘. Sírky odnášeli z dílny v tlumocích, nabízeli je v jednotlivých domácnostech, poučovali o zacházení s těmito jedovatými a snadno zápalnými předměty. Do vzdálených míst sirky rozváželi podnikaví obchodníci na formanských vozech“ (Bartošová 2009: 11)) apod.

Pro člověka, který se živil podomním obchodem, se užívaly četné adaptace něm. substantiva *Hausierer*. Výchozí německá forma je zachována v hlučínském **hauzírer** (*hauzyrer*) a opavském **hausírer** (*hausyrer*). Německému východisku jsou velmi blízko též podoby **hauzír** (Turnovsko, *hauzir* Novopacko, Olomoucko s Holešovskem, Uherskobrodsko, Hlučínsko; *hauzyr* Frýdecko-Místeco) a **hausír** (Šternbersko, Hranicko; na Frýdecku-Místecu též v obměně *hausyr*) s variantami **hauzír** (Zábřežsko) a **hausír** (Chrudimsko); na jihočeském Sušicku a dále i na Uherskohradištsku byla zaznamenána deminutivní podoba **hauzírek**. Z Hlučínska je doložena varianta **hauzer** (z Brněnska a Vyškovska v hláskové podobě *hózer*, z Valašska *hauzér*), z Frýdecka-Místeca **hauser** (zapsáno též na Hlučínsku). Na Brněnsku byla zaznamenána varianta (ten) **hausíra** (*hausíra s cirka-sem*; cirkas ‚druh tkaniny‘).

Nejčastěji se setkáváme s již slovtvorně adaptovanými výrazy **hauzírník** (*hauzírník, hauzírník, hauzyrník*; severovýchodní, střední Čechy, Sušicko, severní a střední Morava s Hranickem, Valašskomeziříčsko a Hlučínsko): *hauzírníci nosili galanteriji, drobní sklo, porcelán*

(Nemyslovice MB) a **hausírník** (*hósírník, hausírník*; Čechy, střední Morava), na Hlučínsku **hauzerník** (*hauzerník*) i **hauserník** (*hauserník*). Na Zábřežsku a Olomoucku se uplatňuje podoba **hauzírák**, na Brněnsku **hausírák**. Valašskokloboucko charakterizuje forma **hauziléř** (Hlučínsko *hauzleř*), na Hlučínsku byla zapsána též podoba **hausleř a hauzlař** (Kozmice OP). Podomní obchodnice, zprav. s plátnem, byla **hauzírnice** (severovýchodní Čechy) nebo **hausírnice** (Náchodsko, Sušicko).

Obecněji znamenalo sloveso *hauzírovat* (*hauzovat*) ‚mít kočovné zaměstnání‘: *dráteňnik hózíroval vod jedné d'edíne ke drohé* (Malé Hradisko PV). Přeneseně se ho užívá ve významu ‚toulat se‘, popř. ‚chodit často na návštěvu‘: *to je taká haladrija, enom hauzíruje po d'edíne a zháňá klebeti* (Blatnička HO); *naše d'úče doma dlouho nevidrží, musí porát něgde hauzírovat* (Vysoké nad Jizerou SM), ale také ‚rámusit‘, ‚stále o něčem povídat‘, ‚hádat se‘, ‚hubovat‘, ‚kramařit‘: *ty mušyš furt s čymšyg hauzyrovač a aňi chfilku něposedžyš* (Hošťálkovice na Hlučínsku, administrativně: Ostrava OV (Hošťálkovice)).

K podomnímu obchodu byl zapotřebí průkaz podomního ochodníka, povolení, tzv. *hauzírpas*: *diž hauzírník nemňel hauzírpas, tag ho četník sebral* (Nemyslovice MB).

Zpravidla koupí dobytka zprostředkoval obchodník zvaný **handlíř** (adaptací z něm. *Händler*). Někdy se však tohoto výrazu používalo i pro podomního obchodníka/překupníka v obecném významu: *a do toho sedlaka dycky chodžyt na noc taky handleř z rozmaňityma pjeknyma vjecoma* (Štěpánkovice OP). Místy jsou tak výrazy **handlíř** (*handlíř, handléř, handleř*), častěji však **handlířka** (*handlířka, handléřka, handleřka*) užívány pro označení podomního obchodníka (Sušicko v jižních Čechách, Frenštátsko) nebo překupníka/překupnici vajec (Hodonínsko, Kelečsko: *handléřka z vejicama*), másla (Hodonínsko), všeho možného (Mistřice UH). František Bartoš (1906: 66) uvádí z Moravy dvouslovné pojmenování *dřevěný handlíř* pro obchodníka s dřívím.

2. Pojmenování podle lokálního původu obchodníků

Podomní prodejci se objevovali ve vesnici v průběhu celého roku (v závislosti na ročním období nebo dni v rámci týdne), a to víceméně pravidelně. Lidé je už znali, čekali na ně, neboť kromě zboží a služeb přinášeli i novinky ze světa a informace od známých. **Bosňák** (na Ostravsku *bosňak*) nebo **bosák** (na Frýdecku-Místecu

bosak) bylo označení pro některé jihoslovanské obchodníky, původně zejména z Bosny. Bosňák se pohyboval po Čechách, Moravě i Slezsku a nabízel převážně galanterní zboží jako špulky nití, podvazky, knoflíky, vložky do bot, vazelíny, ale i dýmky, holicí zrcátka, břitvy, různé typy nožů apod. Zboží nosil ve zvláštním koši posazeném na hlavě nebo zavěšeném na řemenech kolem krku: *bosňáci prodávali hole, fajfki, tabaťerki, chodili nejvíc v neděli* (Proseč pod Ještědem LB); *bosňáci prodávají gdeco, zrcátka, nože, šráki a fšeljiká jiní hlópostí* (Slavkovsko-Bučovicko); *bosacy prodávali hřebeňe, zrcatka, gummy, ledyco* (Frydek-Místek FM).

Jistě není bez zajímavosti, že v nářečí se označení *bosňák* (Nymburk NB), popř. *bosňác* (Semilsko) užívá též pro dvouruční nůž k mechanické úpravě povrchu dřeva, poříz, nebo (na střední Moravě) pro pečivo z chlebového těsta, dalamánek. Výraz *bosňák* byl zaznamenán rovněž ve frazeologii: *draží sa s tím jag bosňák*, 'předražuje' (Blatnička HO), podobně: *ten to zaceňí jag bosňák* (Blatnice pod Svatým Antonínkem HO). K podomnímu obchodníkovi – bosňákovi se vztahuje i přídavné jméno *bosňácký*, doložené např. ve spojeních *bosňácké gatě* (Blatnice pod Svatým Antonínkem HO) a odrážející součást oblečení (kroje), jež bylo pro tyto lidi charakteristické.

Z něm. *Krainer* 'Krajinec' (obyvatel Krajiny, to starší název Kraňska, zvl. za Rakouska-Uherska) pochází označení *grán* (na Jilemnicku *krán*); pojmenovával se tak podomující (to slangový novotvar k nedoloženému slovesu **podomovat*) prodejce jihoslovanského (zpravidla slovinského, ale i srbského, chorvatského) původu putující za Rakouska-Uherska a za první republiky střední Evropou, a to zejména po místech se špatným dopravním spojením (např. v Rožďalovicích NB tak označovali Slovinci – podomního prodavače pomerančů z konce 19. století). Výraz byl zaznamenán v Čechách (Náchodsko: *jen si pomis! Ten starej grán prej lech pádem*, 'vázně, beznadějně onemocněl', dále na Jičínsku, Královédvorskou, Humpolecku, Domažlicku, v okolí Blatné v regionu Podbrdská) a na západní Moravě: *kópil ste to břitvo od grána?* (Nové Syrovice TR); v padesátých letech 20. stol. bylo toto slovo již zcela na ústupu. Prodejci obchodovali s drobnými užitkovými předměty (zrcátka, peněženky, hřebínky, levné ozdůbky, datle a fíky v krabičkách, špičky, nožíky apod.); také oni nosili zboží v koši na hlavě nebo na popruzích přes šiji a ramena: *grán nosil zboží f koši na břiše* (Jilemnicko).

Z hlasitého vyvolávání těchto prodavačů pochází i spojení *na celej grán*, naplno': *pustil svou mašinu na celej grán* (Příbram PB). Typický (neupravený) vzhled prodejců se pak odráží v přirovnáních typu *má vlasí jako grán*, 'dlouhé, neostříhané' (Nové Syrovice TR).

Z něm. *Gottsheewer* 'obyvatel města Kočevje' (německý jazykový ostrov, něm. *Gottschee*, v krajské oblasti (dnešní Slovinsko), jejíž obyvatelstvo (spolu s obyvateli panství Reifnitz) obdrželo v roce 1492 jako první v habsburské monarchii privilegia k provozování podomního obchodu přímo od císaře Friedricha III. (Drápala 2015: 159)), vznikly v našich zemích adaptace názvů pro podomního obchodníka z tamější oblasti, putujícího po celé střední Evropě: *kočébr* (Písecko, *kočebr* Frenštátsko, *kočeber* Semilsko, Místecko), *kočebřák* (Přerovsko, na blízkém Hranicku pak *kočebrak*) a *kočevák* (Praha): *kočebři bejvali na poutích v Mišenci i jinde. Ten svůj krámk nosívali na silnim řemenu* (Paseky PI). Obchodník chodíval s (oválným) košíkem zavěšeným vpředu na popruhu kolem krku a nabízel drobné, zvláště galanterní nebo delikatesní zboží (ovoce, rybičky, na Frenštátsku také např. cukrovinky spojené s losem).

Podomní prodejce ze Slovenska a přilehlých oblastí byl *Slovák* (*Slovak*, *Slovok*, *Slovok* Frydek-Místek), popř. *Slovák braťko* (Novojičínsko) nebo *Slováček*: *chodili tu Slováci z myšýma pašama* (Kelč VS). Slovenští obchodníci prodávali drobné zboží, působili i jako podomní řemeslníci, např. sklenáři (Říčany u Prahy). Slovenky, nejčastěji označované jako *Slověny*, obchodovaly hlavně s galanterním zbožím nebo kořením: *sou tu Slovjeny z vyšejváňím* (Kelč VS).

Jak uvádí D. Drápala, „v lidovém prostředí se pro všechny tyto cizí, především z jihovýchodních oblastí Evropy pocházející obchodníky vžilo zobecňující označení *braťko*. Vzniklo z typického oslovení, jímž prodejci univerzálně navazovali kontakt v českojazyčném prostředí Moravy s potenciálním zákazníkem: *Kup si, braťko, kup si!* nebo *Braťko, lacino dám!*“ (Drápala 2015: 161, 162) Zdá se, že regionální působnost těchto osob byla vázána zejména na historickou Moravu (*bratěk, braťka, bratko, braťko*) a Slezsko (*bratko, bratka, bračka, bracko, bračko*); ze Slavkova u Brna je doložena forma *braťkař*. Výrazů se užívalo i jako žertovného pojmenování pro Slováky, kteří dříve chodili do Čech jako dráteníci (*bracka*, Karlovice SM), popř. pro obchodníky na poutích: *to zrcátko sem kópil vod braťka* (Nové Syrovice TR).

Se zcela jiným sortimentem zboží obchodovali **Bzenčané** (muži i ženy). Byli to prodavači zeleniny z Bzence a jeho okolí, regionu, pro který bylo pěstování zeleniny hlavním zdrojem obživy; jejich působnost však zpravidla nepřekročila východní Moravu a přilehlé úseky Moravy střední: *sú tu jacísi Bzenčané, prodávajú oharki* (Blatnička HO); *zelí od Bzenčanki kópení bilo modz dobrí* (Slavkovsko-Bučovicko). Na Slavkovsku-Bučovicku se setkáme i s označením **Břenčařka**: *tá Břenčařka má ale dobró hubu. Oharki musíž od ni kópit, aji dibiz nechtěl*. Pro úplnost dodejme, že se výrazem *bzenčanka* přeneseně označuje šátek otočený jen zběžně kolem hlavy a krku dozadu (např. Ostrožská Nová Ves UH).

Zpravidla s kuřaty, popř. vejci obchodovali zejména za první republiky po širokém okolí ženy i muži z Líšně, do roku 1944 samostatné obce blízko Brna. Pro mužské obchodníky se užíval výraz **Líšňák** (Židlochovicko, Hustopečsko; na Hustopečsku též *Lišňák*, na Hodonínsku *Lišňák*), pro obchodnice pak **Lišňačka** (Židlochovicko, Hustopečsko, na Vyškovsku *Lišňačka*, na Hodonínsku *Lišňačka*) a **Líšeňka** (na Prostějovsku *Lišeňka*).

3. Pojmenování podle druhu zboží

Neodmyslitelným podomním obchodníkem s téměř neomezenou teritoriální působností býval výkupce hadrů, tzv. **hadrník** (*hadrník, hadrník*; severovýchodní a střední Čechy, Sušicko, na Moravě zejména Židlochovicko, Slavkovsko-Bučovicko, Hodonínsko a Kelečsko) neboli **hadrář/hadrař** (Čechy, východnější úseky střední Moravy, v Blatničce na Hodonínsku v hláskové podobě *hadrář*), **hadrlák** (střední a východní Morava, na Litovelsku též *hadrlák*, na Opavsku *hadrlak*, ve Střelcích BO *hadrdlák*) a od nářeční podoby *hadra* (srov. ČJA 1, 168 hadr; <<http://cja.ujc.cas.cz>>) odvozený **handrlák** (severovýchodní Čechy, na Moravě Slavkovsko-Bučovicko, Kroměřížsko, Kyjovsko, Uherskohradištsko, Hodonínsko, Kelečsko; na Frenštátsku *hadrlak*, v Bolaticích na Opavsku též *handrlačka*, v okolí Brna též v hláskové podobě *handrdlák*, na Rychnovsku *handllák*). Z Moravských Budějovic TR je sporadicky doložen výraz **hadrníc**. Hadrníci, zpravidla příslušníci nejnižších vrstev společnosti, chodili obvykle s velkým rancem nebo pytlek na zádech, někdy jezdili s vozíkem nebo trakařem, skupovali (sbírali) staré šaty, hadry a ústřížky (nezřídka také kosti, sklo a králíčí kůže), spíše jen výjimečně nabízeli peníze, spíše hadry směňovali za levné potřeby do domácnosti, galanterní

zboží, popř. drogistický sortiment: *handrlák nosil dřivejce taki siru, dával ji za hadri* (Jičínsko); *k nám choďival hadrář. Zbíral hadri a za tí hadri nám dával kaňički do botek anebo jahli* (Paseky PI); *handrlák nedává za hadri peňize, ale enom pentle* (Slavkovsko-Bučovicko). Svůj příjezd ohlašovali hadráři hlasitým voláním (např. *hadre, kosti prodéte, peňize si skovéte* Prostějov PV; *před lety tu choďit hadrník, myslim, že to byl žyt, a volával: hadry, kosti, máte na proděj!* Kelečsko), popř. pískáním na píšťalku: *jag začál pískad hadrlák, hned zme začali snášed hadri* (Slavkovsko-Bučovicko). Zejména na Moravě a v severovýchodních Čechách byli známí handrláci z Kunovic; ty byly ještě na konci 19. stol. tímto obchodem široko daleko proslulé (Štěrba 1974: 10–11), hadráři však pocházeli také z dalších obcí na Uherskohradištsku, např. z Ořechova UH (Bystřina 1924: 181); byli oblíbení a podobně jako hauzírníci a jiní „podomníci“ bývali též dobrými vypravěči.

Hadrníkem/handrlákem/hadrářem (na Opavsku a Hlučínsku *hadrařem*)... byl také nazýván člověk v otrhaných šatech, nepořádně, nečistě oblečený: *co ře f tych staryh háboch choďiš po dědiře, ty handrláku handrlákofský* (Valašské Klobouky ZL); výrazy se často objevují v přirovnáních typu: *von taki tenkrát choďil jako hadrník, nedbale ustrojený* (Kladno KL); *choďi opšurgany jag handrlak, oblečený ve vetchých šatech* (Frýdlant nad Ostravicí FM). Podotkněme, že *Handrláci* byla přezdívka obyvatel Kunovic, srov. i posměšnou píseň: *F Kunovicích na Strhánci, sú tam samí handrláci* (Bystřina 1924: 160). Pro tuláka byl v Hošťálkovicích na Hlučínsku zaznamenán výraz **handral**.

Z Čech je sporadicky doložen výraz **culkař** označující vedle tkalce (v Čechách) i potulného prodavače culků, tj. odpadu, který zůstane po vypředení koudele (Tykač 1902: 374). Podle Kottova slovníku (1878–1893) se *Culkaři* přezdívalo i obyvatelům České Třebové, neboť byli chudí, a tak culky kupovali a spřádali.

Žádaným obchodním artiklem bylo plátno. Neobešla se bez něj žádná hospodyně, jemné plátno na prosívání mouky pak bývalo žádané zejména ve mlýnech; srov. Tykač 1902: 374: „Ze starých mlýnů očekávání bývali mnohdy plátenkáři ze Slovenska, kdež se plátenko na mouční pytlíky zhotovovalo.“ Obchodníci s plátnem, popř. s látkami pocházeli většinou ze severovýchodních Čech a z přilehlých oblastí Českomoravské vrchoviny (Broumovsko, Poličsko, Hlincecko), do českých, moravských a slezských krajů však směřovali i obchodníci ze

Slovenska: s rancem na zádech obcházeli vesnice a nabízeli (plátěné) zboží, přinášeli informace od známých, v chalupách často i přenocovali: *pláteňík a pláteňice prodávali podomne plátení vjeći* (Jičín JC); *pláteňík chodil po fsích s rancem* (Lípa nad Orlicí RK); *dříve sem taki chodili pláteňici aš s Krkonoš, třeba ze Studence, ale to už dneska dávno neňi* (Kladno); *kupovali sme ot pláteňice, co bila naši noclehářkou* (Nemyslovice MB).

S označením **pláteník** (*pláteňík, pláteňik*) a **pláteňice** se setkáme v Čechách, na Moravě i ve Slezsku: *chodívala u nás pláteňice, říkali o ní Domajžlice* (Nemyslovice MB); *pláteňice přicházeli do Plzně z Dobrušky* (Plzeň). Na Volyňsku a Vyškovsku byla zaznamenána slovotvorná varianta **plátenikář**. Na Tábořsku působil **pláteňák**; z Hradce Králové je doložena přechýlená podoba **plátěňačka** (z Tábořska *plateňačka*). Na Žamberksku nabízel své zboží **plátenkář** (na Opavsku *platenkař*, na Turnovsku *pláteňkář*). Na Litomyšlsku, v okolí Starého Rožmitálu PB, na Domažlicku a Písecku obchodoval **plátýnkář** (*plátínkář*, v severovýchodních Čechách a na Brněnsku *plátinkář*. *plátínkáři prodávali plátínko na prosívání mouki* (Litomyšl SY), *plátínkář mlnářský nosil herbávní plátínko jen do mlínů* (Mrákov DO)), na Telečsku a Třeštsku **plátýnkář**.

Pro obchodníci s plátnem se místy užívalo také dvojslovné pojmenování **plátěná bába** (Podkrkonoší, Hostivice PZ: *taki se jim říkalo handlířki nebo plátení bábi*).

Modrotisk, modrou bavlněnou tkaninu s bílým vzorem, k prodeji nabízela **modračka** (Rosice BO).

Zpravidla z nejchudších vrstev obyvatel pocházeli prodejci (a nezdědka rovněž výrobci) košťat, zvaní *metlaři* a *pometláři*; své zboží nosili na zádech nebo je vozili na trakaři. Názvy korespondují s nářečními pojmenováními prodávané komodity (srov. ČJA 1, 180 koště; <<http://cja.ujc.cas.cz>>); pojmenování *košťář, košťatář* a *koštišťář*, zaznamenané v Čechách pro domácí výrobce košťat, se v názvech pro podomního prodejce v našem materiálu nepromítly. Výraz **metlář/metlař** je zachycen zejména na střední a severovýchodní Moravě (hlásková obměna *metuár* pochází z oblasti Velké nad Veličkou HO, *metloř* z Frýdecka-Místčka): *aji s cizih dědin chodili k nám metláři* (Bučovice VY (Rašovice); *prf chodíval metlař z metlama a fčyl sy ih děláme sami z březového proutí* (Kelečsko); *sme chodžyli do Opavy a oňi už dycky – metlaři a metlarky idu* (Hradec nad Moravicí OP (Kajlovec)). Pojmenování **pometlář** je doloženo především

ze Šumperska, Brněnska, Židlochovicka a také z Jilemnicka. O tom, že to byli veselí chlapíci, svědčí mimo jiné přirovnání z Jankovic KM: *biť ožhraté jag metlář*. Podle charakteristické profese – výroby košťat – se např. obyvatelům Jalubí UH přezdívá *Metlaři* a obyvatelům obce Jilemnice s částí Jilem *Pometláři*; k přezdívám obyvatel podrobněji např. Bystřina (1924), Sobotka (1944). K vlivu jazykových, folklorních a sociologicko-etnografických činitelů na přezdívky viz Šrámek (1977: 28–54).

Zejména ze Slovácka, ale také ze Slovenska, popř. z jihoslovanských zemí, zvláště ze Srbska a z Chorvatska, přicházeli podomní obchodníci s drobným skleněným, zpravidla kuchyňským (ne příliš kvalitním) zbožím (nádobí, sklenice, lampy, vázy, košťáče), ale i s drobnou galanterií a rozličnými tretkami. Zboží (často z místních skláren) nosili zpravidla v objemném koši posazeném na hlavě nebo zavěšeném na řemeni přes ramena; koš si přidržovali sukovicí, kterou používali rovněž jako klepadlo na dveře. Názvy těchto podomních obchodníků jsou odvozeny od nářečních podob prodávaného zboží (*skleňice, skleňička, sklínka, sklínka, sklénka, sklenka, šklunka*; srov. ČJA 5, 430 sklenice; <<http://cja.ujc.cas.cz>>). Prodejce tak byl nejčastěji označován jako **sklínkař** (*sklínkař*, severovýchodní Čechy, střední Morava, dále Uherskobrodsko a Valašskokloboucko), zejména v severovýchodních a jihozápadních Čechách a na střední Moravě pak **sklínkář** (*sklínkář*): *asi štirikrát za rok k nám chodíval sklínkář* (Bohdašín RK); *na hlavje nosil tešej koš se fšelijakim zbožim, kerí za moc nestálo. A tak se s tím sklínkářem tag dlouho handlovalo, aš tu vjedz dal asi za štvrtinu cení, ale von ešče vidělal* (Paseky PI). Zpravidla v Čechách (Jilemnicko, Vysocko, Jaroměřsko, Pardubicko, Domažlicko), ale i na moravském Uherskobrodsku a slezském Opavsku se užívá označení **sklenkař** (na Hlučínsku *šklenkař*, na Hodonínsku a Uherskohradištsku *sklénkař*), v jihozápadních Čechách a na Hodonínsku **sklenkář**. Ze severovýchodních Čech jsou doloženy formy **sklunkař/sklunkář**. Na Domažlicku, Strakonicku, Hodonínsku a Valašskokloboucku prodával **skleničkář** (na Hořicku v Podkrkonoší *sklenčkar* – podoba odráží zánik samohlásky *i* ve slabice *ni*, v Blatničce na Hodonínsku *skleňičkar*). I u těchto prodejců našel jejich vzhled odraz v přirovnání: *sež zarustlé jak sklínkař* (Roučovany TR (Šemíkovice)).

Už od jara přijížděli do vesnice výrobci a prodejci dřevěného zboží: vařeček, lžic, kvedlaček, váleků na nudle, ale

také lopat, dřevěných hraček apod. Nazýváni byli zpravidla podle regionálního pojmenování nejtýpějšího zboží, jež prodávali (srov. ČJA 1, 149 vařečka; <<http://cja.ujc.cas.cz>>). Nejrozšířenějším výrazem byl **vařečkář** (Rychnovsko, střední Morava, Uherskohradištsko a Zlínsko; na Hlučínsku *vařečkař*, na Brněnsku, Litovelsku, Hustopečsku a Kroměřížsku *vařečkar*, na Prostějovsku *vařečkar* a *vařeškář*, na Uherskobrodsku *vareškár* a na Uherskohradištsku *vařeškar*): *vařečkáři chodili prodávad dicky v leže, co v zejmně v Novim Hrátku nadělali, prodávali vařečki, žice a lopati* (Lípa nad Orlicí RK), *vařečkáři k nám jezdřivali spřš modz z Valaska* (Slavkovsko-Bučovicko). Na Hustopečsku, Hodonínsku a Uherskohradištsku obchodoval **vařejkář** (na Slavkovsku-Bučovicku *vařekař*, na východní Moravě *vařajkář*, na Hodonínsku *vařajkař*, v okrese Veselí nad Moravou a na Vsetínsku *varajkář*). Na Bučovicku, Holešovsku a Vsetínsku působil **vařechar** (na Novojičínsku a Ostravsku *vařechar*, na Valaškokloboucku *vařachář*). Na Vsetínsku obcházel domy rovněž **vařalář**. Podomní obchodníci s dřevěným zbožím říkali **vařejkářka** (na Brněnsku *vařekařka*, na Uherskohradištsku *vařajkářka*) nebo **vařekářka** (respektive *vařekařka*, Ostravsko). Ostravsko zásobovala také **vařešářka** (Štramberk NJ *vařecharka*), Uherskobrodsko **vařeškarka**.

Nezbytným zbožím byly opálky a ošatky. Hospodním je nabízel **opálkář** (Uherskobrodsko, v okrese Brno-venkov *vopálkář*) a **ošatkář** (Tykač 1902: 370).

Kartáče (na boty, šaty, podlahu i hřebelcování koní) vyráběl a mnohdy také po okolí (navlečené na provázku a přehozené přes rameno) roznášel **kartáčník** (*kartáčník, kartáčnik*; Podještědí, Pacov PE, Přeštice PM, Zábřežsko, Brno-venkov, Kojetínsko), popř. **kartáčnice** (*kartáčníca* Slavkov u Brna VY).

Se štětkami obchodoval **štětkař** (v okolí Brna, na Přerovsku a Uherskohradištsku *ščetkař*, na Veselsku *ščetkář*). Z Místřic UH pochází rčení *sedř jak smutni ščetkař*.

Z části Moravy byly zaznamenány speciální názvy pro podomní obchodníky s papučemi: ty vyráběl a zpravidla na podzim prodával **papučář** (Zábřežsko, Brno-venkov, Bučovicko, Holešovsko, Hodonínsko, Zlínsko), na Bučovicku a Olomoucku **papučářka**. Není bez zajímavosti, že výrazu *papučář* se v nářečí sporadicky užívalo i k žertovnému označení pěšího vojína za Rakouska (Místřice UH). *Papučář* byla také přezdívka pro obyvatele Dětkovic na Prostějovsku, kde se pletly papuče. V Čechách se pro výrobce a podomního prodejce papučí, respektive bačkor

užíval výraz **bačkorář**: *bačkorář lepl ze starejh hader pro celř rodřini na zejmu bačkori* (Proseč od Ještědem LB).

K drobnému, snadno přemístitelnému zboží patřily různé tkaničky a šňůrky. Ty spolu s knoflíky, jehlami a nitěmi v okolí Brna prodával **tkaničkář** (*kaňičkář*) na Chodsku (**t)kalounkář**, na Šumpersku **šňůrkař** (na Olomoucku *šnurkař* a v Novém Jičíně NJ *šnorkař*), ve Velké nad Veličkou HO pak **šňůrkarka**.

Sirky po domech prodával **sirkář/sirkař** (severovýchodní Čechy; na Brněnsku *serkař* a *sérkař*): *šlejřři tu přespřavali a sirkři taki* (Úlibice JC).

Častým návštěvníkem vesnic býval prodejce (a nezřídka i výrobce) hliněného zboží (hrnců, hrnečků, talířků), zvaný zpravidla **hrncřř** (*hrncřř*; severovýchodní Čechy, Morava) nebo **hrnečkář** (Strakonicko, Břeclavsko).

Oblíbeným obchodníkem byl **křiváčkář**, výrobce a prodejce kapesních nožů (kudel), tzv. křiváků. Kromě nich prodával i nože kuchyňské, špičky a dýmky. Vyskytoval se v okrese Brno-venkov, na Slavkovsku-Bučovicku a Hodonínsku.

Starým řemeslem spojeným s podomním obchodem bylo řemeslo sítařské. **Sítaři**, nebo jak jim říkali místy – *řešetři* nebo *řičičři* – (názvy jsou odvozeny od nářečních pojmenování prodávaného produktu, srov. ČJA 3, 89 obilní síto a ČJA 1, 128 sítko (na mouku); <<http://cja.ujc.cas.cz>>), vyráběli (často na počkání), spravovali a po vesnicích prodávali síta/řičice/řeřeta. Na Kroměřížsku, Holešovsku a Uherskohradištsku chodil po domech **sitař** (na Kelečsku *sytař*, v Čechách na Náchodsku a Rychnovsku *sejtař*, na Brněnsku a Hodonínsku *sitař*, na Novojičínsku *siřař*, na Kyjovsku *siřar* a na Zábřežsku *setař*, popř. *sětkař*). Na Moravě působil **řičičřř** (*řičičřř*) (na Brněnsku, Slavkovsku-Bučovicku, Kyjovsku a Uherskobrodsku *řičičřř*, na Kyjovsku *řičičřř*, na Hodonínsku *řičičřř*, v okolí Velké nad Veličkou HO *řičičřř*, na Uherskobrodsku *riečičřř* a ve Slezsku *řyčřcar*, z Čech je sporadicky doložena podoba *řitřičřř*). A v okolí Blatné v jihozápadních Čechách obchodoval **řeřetřř**.

Nepostradatelným artiklem bývala kolomaz, univerzální mazadlo, potřebné zejména na mazání (dřevěných) náprav vozů. Vznikala původně jako doplňkový produkt při pálení jehličnatého dřeva v milřřřch, zejména kořenů a pařezů obsahujřřch hodně smoly a oleje. S hlasitým vyvoláváním ji po zemřřch středni Evropy na vozřřku rozvřřželi potulni **kolomaznicřř**; spolu s kolomazřř vozili v soudku rovněž olej, jřřmž se ztuřřlá kolomaz ředila. Vy-

roba kolomazi byla závislá na dvou okolnostech: přístupnosti k lacinému dříví (proto jsou výrazy pro kolomazníka doloženy zejména z lesnatých oblastí Čech a Moravy) a užívání dřevěných vozů; s výrobou železných náprav začalo (na konci 19. stol.) upadat i kolomaznictví.

Pro výrobce kolomazi i jejího prodejce se užívalo pojmenování **kolomazník** (*kolomazník, kolomazník, kolomazník*); setkáme se s ním zejména v severovýchodních a jihozápadních Čechách, na Moravě pak např. na Slavkovsku-Bučovicku a Hodonínsku: *kolomazník rozvážel po venkovje kolomas, taki prodával žlutí mazadlo na boti* (Vysoké nad Jizerou SM); *kolomazník je ten, co páli, ale i ten, co rozvážel po fsich kolomas a vikřikoval kolomas! Kolomas!* (Lípa nad Orlicí RK); *kolomazník vozil kolomas na vozi* (Mrákov DO). A pro zajímavost dodejme, že se přeneseně výrazem *kolomazník* označoval člověk, který křičí, křikloun (*kolomazník* Dačice JH (Budeč)).

Kolomazníka charakterizovaly dvě vlastnosti: (a) hlasitý projev, jímž ohlašoval svůj příjezd, (b) nevábny, špinavý vzhled. Obě našly odraz v přirovnání: *huba mu jela jako kolomazníkovji* (Českobudějovicko); *je huválené, husmolené jak kolomazník* (Nové Syrovice TR). Protože kolomazníci, podobně jako většina ostatních „podomníků“, byli veselí hoši a část utržených peněz propili v hostinci, jistě nepřekvapí přirovnání z Blatničky HO: *došél nasmolení jak kolomazník ,notně opilý‘*.

Smolu, popř. kolomaz prodával **smolař** (Kyjovsko, Hodonínsko) nebo **smolář** (Novojičínsko).

Zpravidla z východní Moravy pak pocházeli **olejkáři** (*olejkaři, volejkáři*), prodavači různých druhů mazadel, olejů, a to i tzv. zázračných; nezřídka působili rovněž jako lidoví léčitelé: *volejkářů bévalo spíš plná d'edína* (Slavkovsko-Bučovicko); *jalořcoví olejek nosívali do našeho kraje olejkáři s Kopaňic, léčívalo se jím boleňi břicha* (Mistřice UH). Z vlkošského nářečí na Hodonínsku je doloženo přirovnání: *máš fjtřtúšek jag olejkářka ,špinavý‘*. Olejkáři působili rovněž po celých Čechách; *Volejkáři* byla také přezdívka obyvatel obce Železnice na Jičínsku.

Ke specifickým podomním prodejcům patřil **koptař** **koptář** (Vysocko, Jilemnicko, Dobruška): *koptaři chodili dům vod domu a prodávali kopt. Bili umouňeňi vot toho a ešfe dnes se říká d'řtetí: d' se umejt, seš jako koptař* (Vysoké nad Jizerou SM); Tykač (1902: 374) uvádí i podobu **koptikář**. Podle pamětnických vzpomínek přiváželi své zboží (hmotu černé barvy pro výrobce tuše, knihtiskařské barvy nebo barvy na látky, používanou též

jako leštadlo na boty) v malých dřevěných soudečcích na kárce asi dvakrát do roka.

Typickou osobou byl **vápeník** (*vápeňík, vápeňík*; Čechy, Morava), na Hodonínsku též **vápeňák**, s hlasitým voláním rozvážející na voze nehašené vápno; kdo potřeboval, šel k vozu a vápeník mu vápno navázil: *to já si ešfe pamatuju. Voňi jim říkali vápeňíci, voňi jezďili po vesňicech, přespřič na korbje mňeli prkno, na řom váhu a prodávali vápno* (Přeštice PM); *vápeňíci rozváželi vápno na vozech s plachtou* (Chýnov TA); *jak se ozval vápeňík na d'edňe, už zme bježeli s putinkama nebo s pitlama pro vápno* (Slavkovsko-Bučovicko).

Častými návštěvníky domů bývali prodavači kvasnic, **kvasničáři/kvasničkáři** a **kvasničářky/kvasničkářky**, zvané též **kvasnicové/kvasničkové/kvasné/kvasňové báby**. Byli známí po celých Čechách, na Moravě pak zejména na Jihlavsku, Třeštsku a Olomoucku. V putýnce roznášeli z pivovarů tekuté pivovarské kvasnice (z tzv. svrchního piva), přinášeli však i jiné potřeby do kuchyně: *kvasničkářka s nákupem vajec a másla donášela i kvasňice s pivovára* (Mrákov DO); *jinda chodila po chalupach taki kvasňicová bába, nosila kvasňice, mňela je f putňe* Přeštice PM; *chodila k nám kvasná bába, prodávala kvasňice* Žinkovy PM. Dvouslovné pojmenování *kvasničková bába* je doloženo z Vysocka a Volyňska, *kvasňová bába* z Náchodska, *kvasňicová bába* z Orlicko-ústecka a Písecka, *kvasňicová baba* z Olomoucka a *bába kvasňička* z Domažlicka. Kvasnice se používaly nejen k přípravě jídla; přikládaly se na bolavá místa a všeobecně se jim přisuzovala léčivá moc. Z okolí Prahy (Hostivice, Brandýs nad Labem) je pro prodavače pivovarských kvasnic doložen výraz **drožd'ář**.

Obchodník s octem byl **octař/octář** (*voctař/voctář*); podle Tykače (1902: 371) byli octaři Slovinci. Výraz byl zachycen v severovýchodních Čechách: *voctaři chodili, to snad z Rumunska, mluvili tak slováckí* (Úlibice JC), na Vyškovsku a Kroměřížsku.

S máslem obchodoval **máslař** nebo **máslařka**, na Novopacku **máslice**: *máslaři museli míd' hauzírpas* (Vysoké nad Jizerou SM). V Troubelicích OC vykupoval a prodával máslo **putrák**. Pojmenování odrážejí nářeční názvy vykupovaného/prodáváného zboží (srov. ČJA 1, 112, máslo; <<http://cja.ujc.cas.cz>>).

Podomní obchodnice prodávající cukroví, popř. jeho jeden druh, byla označována jako **cukrová bába**: *cukrová bába roznáší a prodává cukroví* (Jičín JC); v Žaroši-

cích na kopečku bili samí cukroví babi (Slavkov u Brna VY). Z Hořic v okrese Jičín je doloženo spojení *bába trubičková*; označuje obchodníci s hořickými trubičkami. Pro obchodníka s vyhlášenými hořickými trubičkami se na Jičínsku užívalo označení *hoříčák*.

S houskami obchodovala *housková bába*: *housková bába chodila ze Sedlčan do Vojkova a prodávala taki kvasnice* (Vojkov BN (Bezmrí)).

Pro pěstitele a podomního prodejce cibule se užívalo označení *cibulář* (Sedlčansko; na Prostějovsku a Boskovicku *cebolář*).

Prodejce kmínu byl *kmínař* (Nepomuk PM, Valašsko-kloboucko, Uherskobrodsko), různá semena (na výsadbu) a koření prodával *seminkář* (Tykač 1902: 372; na Jilemnicku *seminkář*).

Do vesnic však vedle obchodníků-prodejců přijížděli i obchodníci, kteří zboží především vykupovali (zpravidla za účelem dalšího prodeje).

Specifickými (podomními) obchodníky (nebo spíše překupníky) pak byli nákupčí drůbeže, zejména hus a kuřat. Do regionů, které se vyznačovaly chovem hus (v Čechách např. oblast Blat, na Moravě Šebrov BK), přijížděli zpravidla na podzim, od hospodyň skupovali husy a prodávali je dál, popř. je pěšky hnali do měst (z Blat často až do Prahy). Pro obchodníky s husami se užívaly výrazy *husák* (Liberecko, Chodsko, Plzeňsko, Písecko), *husar* (Příbramsko, Hodonínsko) a *husař* (Rychnovsko, Kutnohorský, Kyjovsko): *přidou za řákij týden husáci, ti dají víc /za husy než hokyně/* (Chodsko); *jinda tu husáci skupili po celej fsi husi a hnali je potom ve velkim hejnu do Přeštic* (Žerovice PM); *ti husaři hořili ti husi třeba až za Prahu do Libuše* (Vavřinec KH (Žišov)). Stojí za povšimnutí, že výrazem *husák* se v nářečí označoval také pasák hus, houser nebo koš na housata.

Vedle husáků chodili po vesnicích též *kuřenčáři* a *kuřenčářky*, obchodníci skupující drůbež, zejména kuřata; působili na Slavkovsku-Bučovicku (*chodíjō po d'ed'ne kuřenčářki z Líšne*), Břeclavsku, Kyjovsku, Hodonínsku a Uherskohradištsku. Nezřídka jimi matky strašily děti: *zebere ťa kuřenčář, jag nedondež dóm* (Blatnice pod Svatým Antonínkem HO). Se slepicemi pak obchodovali *slepíčáři* (Uherskohradištsko, Kelečsko); na Kelečsku tak byli označováni naopak i zloději slepic.

Obchodník s vejci, překupník vajec byl známý jako *vajčář* (Hustopečsko) nebo *vajčař* (Holešovsko, Uherskohradištsko) a *vajcař*: *to je nespíš vajcař z Líšne*

(Slavkovsko-Bučovicko). Z přechýlených forem rodu ženského je doložena *vejčařka* (Semilsko), *vajčářka* (Uherskobrodsko) a *vajčarka* (Uherskohradištsko), na Kelečsku *vajičářka*. V okolí Žamberka UO bylo zapsáno dvojslovné pojmenování *vejcová bába* (z Chodska *vijcová bába*: *vijcová bába kupuje vot seleg vijce*).

Mléko zpravidla brzy ráno vykupoval *mlíčař* nebo *mlíčařka* (Brno BO, Blanensko, Litovelsko, Holešovsko), na východní Moravě *mlékař* a *mlékařka*.

Obchodník skupující po domech peří byl nazýván *peřák*: *sem chodil takovej peřák, voňi mu říkali Plačt'ivej žid nebo Plačt'ák* (Řenče PM (Libákovice)); *peřák si dnes vibírá jen prachoví peří* (Terešov RO); ze Slavkovska-Bučovicka je doložena podoba se zdloženou samohláskou e před ř. *peřák*. K zeměpisnému rozšíření fundujících základů srov. ČJA 5-186 a) peří; <<http://cja.ujc.cas.cz>>. Jen pro pořádek dodejme, že výraz *peřák* označuje v nářečí také (baňatý) koš, v němž se peří skladovalo (Lípa n. Orlicí RK; v Hošťálkovicích na Hlučínsku v podobě *peřak*). Na Židlochovicku vykupoval peří *péřař*.

Neodmyslitelnými návštěvníky vesnice bývali podomní obchodníci, kteří po vesnicích skupovali nezpracované kůže (kožky, kůžky, kůžičky). Zejména v Čechách k nim patřil *kůžkař* a *kůžičkář* (v Proseči pod Ještědem LB *kužičkář*): *kůškař chodil po vesnici a volal kúúže – kúúže, a gdo mňel doma kúže, rát je prodal* (Červený Kostelec NA); *kolikpak platíjō kůškaři fčil za jednu zajičič kúšku?* (Slavkovsko-Bučovicko); *k nám taki chodíval kúžičkář. Zbíral králíčič kúže, ale platíval za ňe jen pár halířů* (Paseky PI), *gdiš kúžičkář křikne: Kúže!, fšichňi psi se roštekají* (Nemyslovice MB). Z moravských vesnic je známý *kožař* (Uherskohradištsko, Vsetínsko) a *kožkař* (Morava a Slezsko, na Hodonínsku též *koškar*). Hlasitý projev těchto obchodníků našel odraz v přirovnání *rve jak koškar*, velmi křičí (Velká nad Veličkou HO).

4. Pojmenování podle nádoby na přenášení zboží

Mezi představitele podomních obchodníků náleželi také *košaři* a *krosnáři* (na Holešovsku podle nářečního pojmenování krosny *škrošnaři*). Nazývali se tak podle nádoby, v níž přenášeli svoje zboží. *Košař* byl zpravidla drobný řemeslník, výrobce košíků, ošatek nebo košťat z (vrbového) proutí (např. v Mrákově DO). Místy se tak však pojmenovával obchodník, který obcházel hospodářství a nakupoval vejce, máslo, tvaroh a jiné potraviny a prodával je ve městech na trhu (Vavřinec KH (Žišov)),

nebo obchodník s drůbeží, zvěří, máslem, tvarohem, vejci (Rožďalovice JC). Označován byl podle toho, že své zboží nosil v proutěném koši. Podobný motiv najdeme u označení **krosnář** (Nemyslovice MB). Na Železnobrodsku tak byl zván podomní obchodník z Držkova JN, na Sedlecku hokynář. Výraz *krosnáři* užívali na Novobydžovsku pro Slováky prodávající plátěnky, v okolí Prahy, na Soběslavsku a Kaplicku pro potulné sklenáře.

5. Pojmenování podle množství zboží

Od slova *krapka* ‚troška, malé množství‘ je odvozen výraz **krapkař**. Označuje člověka, který má nějakého zboží (např. másla, vajec apod.) jen „krapku“: *krapkaře s tím hnet' trckajú do mňesta* (Mistřice UH).

Závěr

Každá z uvedených skupin názvů pro podomní prodejce má svá specifika: největší územní rozsah vykazují pojmenování obecná (*hauzírník*, *handlíř*), nejpočetněji je zastoupena skupina podle druhu prodávaneho/vykupovaného zboží, kam patří např. *hadrník*, *pláteník*, *metlař*, *vařečkář*, ale i *křiváčkář*, *koptař* nebo *kvasnicová bába*, popř. *husák*, *vajčář* nebo *peřák*. S měnícím se geopolitickým uspořádáním Evropy ztratily některé výrazy pro dnešního uživatele srozumitelnost: význam slov *grán*, *kočebrák* dnes už zpravidla identifikujeme pouze s pomocí slovníku. Svérázný a charakteristický projev podomních prodejců z přelomu 19. a 20. století

také nejednou našel odraz ve frazeologii (*huba mu jela jako kolomazníkovi; sež zarustlé jak sklinkař*). Zvláštní kapitolu tvoří odraz v motivaci příjmení. Tomu se zde nevěnujeme.

Konec první republiky však přivodil pestrému světu podomních prodejců útlum; lidé z agrárních a chudých oblastí si začali hledat obživu v jiných odvětvích, obyvatelé vesnic si zvykli kupovat zboží v kamenných obchodech (konzumech: „*fčel je skoro f každé d'edíne konzum*“, uvádí Karel Trnečka v rukopise *Nářečí protivanovské* z roku 1933). S postupující industrializací a elektrifikací přebírali funkci drobných „podomníků“ nejrůznější agenti, obchodní zástupci a jednatelé, kteří rozváželi a nabízeli již zcela jiný sortiment zboží: vysavače, rozhlasové přijímače, šicí stroje, kuchyňské šlehače, ale i látky, losy a nejrůznější typy pojištění. Rozmanitost názvů se vytratila, v nářečích byl takový obchodní cestující / podomní obchodník zpravidla označován obecně jako **agent** (v Plzni PM *ágent*, na Frýdecku-Místecku *agynt*, v Sušici KT *akent*): *stavil se fčera u vás ten ágent vot mašin?* (Smrk TR), *fčil je tech agentú z losama a ze šicíma strojama plná d'edína* (Slavkovsko-Bučovicko), *přyšel k nám agend od asekuracý* (Kelečsko) nebo **cesták** (Čechy i Morava): *je to cest'ág ze šicíma strojama nebo š čem?* (Slavkovsko-Bučovicko), *cest'ácy jezďivali do Kelče z Hraňic kočárem a fčyl málogdy kerej přyjede* (Kelečsko). Svět podomních obchodníků a s ním souvisících mnohdy pozoruhodných vztahů se nám tak pozvolna uzavřel.

Studie vznikla s podporou grantu GA ČR č. 16-04648S „Odraz života našich předků v mizejících slovech“.

ZKRATKY OKRESŮ:

BK Blansko, BN Benešov, BO Brno-venkov, DO Domažlice, FM Frýdek-Místek, HO Hodonín, JC Jičín, JH Jindřichův Hradec, KH Kutná Hora, KM Kroměříž, LB Liberec, MB Mladá Boleslav, NA Náchod, NB Nymburk, NJ Nový Jičín, OL Olomouc, OP Opava, OV Ostrava, PB Příbram,

PE Pelhřimov, PI Písek, PM Plzeň, PV Prostějov, RO Rokycany, RK Rychnov nad Kněžnou, SM Semily, ST Strakonice, SU Šumperk, SY Svitavy, TA Tábor, TR Třebíč, TU Trutnov, UH Uherské Hradiště, UO Ústí nad Orlicí, VS Vsetín, VY Vyškov, ZL Zlín

POZNÁMKY:

1. ALJ je budován od roku 1952; shromažďuje materiál vyexcerpovaný z dialektologických prací. Soustřeďuje excerpta z tištěných, rukopisných a elektronických nářečních monografií a slovníků, z disertačních, diplomových a seminárních prací, z časopiseckých článků a studií (uveřejňovaných především v *Českém lidu* a v *Náš řeči*), dále z terminologických dotazníků, z dotazníků pro terénní

výzkum českých nářečí (jak materiál zpracovaný v *Českém jazykovém atlase*, dále ČJA, tak materiál dosud nepublikovaný), ze sběrů nářečního lexika prováděných odbornými pracovníky dialektologického oddělení (doplňkové terénní výzkumy) a dopisovateli. Nejstarší doklady pocházejí z poloviny 19. století.

LITERATURA:

- Bartoš, František 1906: *Dialektický slovník moravský*. Praha: Česká Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Bartošová, Martina 2009: *Sirkařství v Kyšperku a okolí*. Bakalářská práce. Praha: Karlova univerzita.
- Bystřina, Otakar 1924: *Jak se naši škádlivají*. Prostějov: J. F. Buček.
- Český jazykový atlas 1–5, *Dodatky*. 1992–2011. Praha: Academia.
- Drápala, Daniel 2014: *Venkovský obchod Moravy a Slezska. Socio-ekonomické sondy*. Brno: CDK.
- Drápala, Daniel 2015: Podomní profese. In: Doušek, Roman – Drápala, Daniel (eds.): *Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě*. Brno: Masarykova univerzita, s. 159–165.
- Frňková, Veronika 2014: *Podomní obchodníci z Hlučínska v 19. a 1. polovině 20. století. Regionální případová studie*. Magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita.
- Hofká, Ludmila 1961: *Hanysové*. Ostrava: Krajské nakladatelství.
- Janotka, Miroslav – Linhart, Karel 1987: *Řemesla našich předků*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Kott, František Štěpán 1878–1893: *Česko-německý slovník zvláště grammatičko-fraseologický*. Praha.
- Machek, Václav 2015: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Lidových novin.
- Příruční slovník jazyka českého 1935–1957*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- Sobotka, Primus 1944. *Kratochvilné historie měst a míst zemí Koruny české*. Praha: Volvox Globator.
- Štěrbá, Slávek 1974: Kunovští handrláci. *Malovaný kraj* 10, č. 3, s. 10–11.
- Slovník spisovného jazyka českého*. 1989. Praha: Academia.
- Šrámek, Rudolf 1977: Problematika studia přezdívek obcí (na materiálu z Moravy a Slezska). *Národopisné aktuality* 1, s. 29–53.
- Tykač, Jan 1902: Kočující obchodníci. *Český lid* 11, s. 370–375.
- Vermouzek, Rostislav 1990: Husaři. *Národopisné aktuality* 1, s. 40–43.

ELEKTRONICKÉ DOKUMENTY:

- „Český jazykový atlas 1–5.“ *Ústav pro jazyk český AV ČR* [online] [cit. 15. 10. 2016]. Dostupné z: <<http://cja.ujc.cas.cz>>.
- „Slovník nářečí českého jazyka, A–C.“ *Ústav pro jazyk český AV ČR* [online] [cit. 15. 10. 2016]. Dostupné z: <<http://sncj.ujc.cas.cz>>.
- „Cizí obchodníci a živnostníci v Líšni – nářadí a hospodářské potřeby.“ *Portál vlisni.cz* [online] [cit. 15. 10. 2016]. Dostupné z: <<http://vlisni.cz/cizi-obchodnici-zivnostnici-lisni-naradi-hospodarske-potreby>>.
- „Sklenáři a dráteníci, podomní prodejci, brusiči, vápeníci, řezníci, kůžkaři, hadráláci, mlíčařky.“ *Střelice u Brna, oficiální web obce* [online] [cit. 15. 10. 2016]. Dostupné z: <<http://www.streliceubrna.cz/historicke-postavicky/d-1240/p1=1226>>.

Summary

The vanished world of peddlers in dialect denominations

When compiling the *Dictionary of Czech Dialects*, which has been arising at the Department of Dialectology of the Institute of the Czech Language of the CAS, v. v. i., in Brno since 2011, extensive linguistic material concerning vernacular names of the vanished world of peddlers was gathered. It comes from the Archive of Folk Speech founded in 1952 and the collecting of material excerpted from published, handwritten as well as electronic dialect sources, mainly from the all-national correspondence lexical survey carried out in the 1950s. Based on the example of names sorted into 5 semantic groups (1. common names, 2. names reflecting the local origin of peddlers, 3. names reflecting the kind of goods, 4. names reflecting the type of vessel (hamper, basket), and 5. names indicating the amount of goods), the author presents the denominations of peddlers from the turn of the 20th century, both in their dialect diversity and geographic projection. Each group has its specific feature. The change in the geopolitical arrangement of Europe, e.g., shows that some of the terms from the second group (*grán, kočebřák*) can currently be identified only with the help of the dictionary. The end of the First Republic, however, brought an end to the colourful world of the peddlers and hawkers; together with the evolving industrialization and electrification the peddlers were replaced by “travelling agents” selling already different type of products (vacuum cleaners, sewing machines etc.).

Key words: Peddler; retail dealer; Dictionary of Czech Dialects; Archive of Folk Speech; correspondence lexical survey; dialectology.

NÁŘEČNÍ LEXIKUM NA VÝCHODNÍ MORAVĚ A KARPATSKÁ SALAŠNICKÁ KOLONIZACE

Hana Goláňová (Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.)

Karpatská salašnická kolonizace a její stopy na východní Moravě a ve Slezsku

Mezi výběžky celých Karpat, Dunajem a severní částí Balkánského poloostrova potvrdily výzkumy etnografů, historiků, lingvistů a dalších badatelů existenci karpatské salašnické kultury, jejíž stopy nacházíme v oblasti hmotné kultury¹ a z lingvistického hlediska v tomto areálu shledáváme svébytné rysy lexikálně-sémantické. Tzv. valašská karpatská kolonizace, jakožto nekoordinovaný a nikým neřízený proces, probíhala v časovém rozmezí od 13. do 16. století. Posunem obyvatelstva z Rumunska do Východních Karpat, poté do Karpat Západních a Severních se šířily nové technologické znalosti, právní normy a nový způsob života.² Do horských oblastí východní Moravy a na Těšínsko se migranti dostávali v průběhu 15. a 16. století. Záznamy o nově příchozích obyvatelích nacházíme většinou ve výpovědi svědků v různých sporech z panství hukvaldského, těšínského, rožnovského, vsetínského nebo broumovského.³ Příchod nových pastevců ovcí a koz na naše území však nemůžeme spojit s rumunským etnikem⁴ – nově příchozí byli většinou celé rodiny slovenského, ukrajinského nebo polského původu⁵ (v oblasti Těšínska). Současně s valašskou karpatskou kolonizací probíhala od 16. do 18. století i tzv. pasekářská kolonizace.⁶ Příchod nových pastevců potvrzuje i existence tzv. valašského práva (Štika 2007: 131) na východní Moravě a v těšínském Slezsku i doklady o existenci valašských vojvodů. Etnograf Jaroslav Štika uvádí, že byly valašskou karpatskou kolonizací na východní Moravě a ve Slezsku zasaženy následující lokality a jejich okolí: Těšín, Jablunkov, Komorní Lhotka, Vyšší Lhoty, Kozlovice, Vigantice, Rožnov, Hovězí, Brumov (obr. č. 1). Z výše uvedených sídel vidíme, že valašská karpatská kolonizace zabírala na východě a severovýchodě dnešní České republiky podstatně větší území, než je dnešní Valašsko. Ke konstituování etnografického regionu Valašsko dochází především v druhé polovině 19. století.⁷ Postupně se proměňoval i význam slova *valach*⁸ (je to výraz mnohoznačný nejen u nás, ale i v jiných zemích). J. Štika (2007: 93) uvádí následující vysvětlení: „*Název Valach*⁹ už potom nebyl synonymem pro rumun-

skou národnost (její přímý vliv dokládáme už jen v Zakarpatské Ukrajině, v Haliči a na východním Slovensku), ale označením pro chovatele ovcí a koz salašnickým způsobem, pro horské i podhorské hospodáře, kteří přijali ‚valašský‘ způsob života.“

Slovní zásoba spojená s karpatskou salašnickou kulturou a Karpatský jazykový atlas

Výzkumem lexikálních jednotek spojených s karpatskou salašnickou kulturou se zabývali lingvisté a další badatelé od konce 19. století až do současnosti. Svými polemikami¹⁰ a rozbořem lexika se snažili objasnit charakter valašské karpatské kolonizace. Etymologický rozbor východomoravské slovní zásoby ukazoval na nerumunský původ kolonistů a přiměl tak historiky i etnografy k tomu, aby se znovu zabývali salašnickou kolonizací v této oblasti. My se v této stati nebudeme pokoušet o novou etymologickou analýzu karpatského lexika a revidovat počty slov rumunského původu,¹¹ o to se v minulosti pokusili jiní, ale zaměříme se na slovní zásobu karpatské salašnické kultury z pohledu dnešní lexikologie a tak, jak ji dnes předkládá *Karpatský jazykový atlas (Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas, KJA)*¹² a další lingvistické materiálové zdroje.

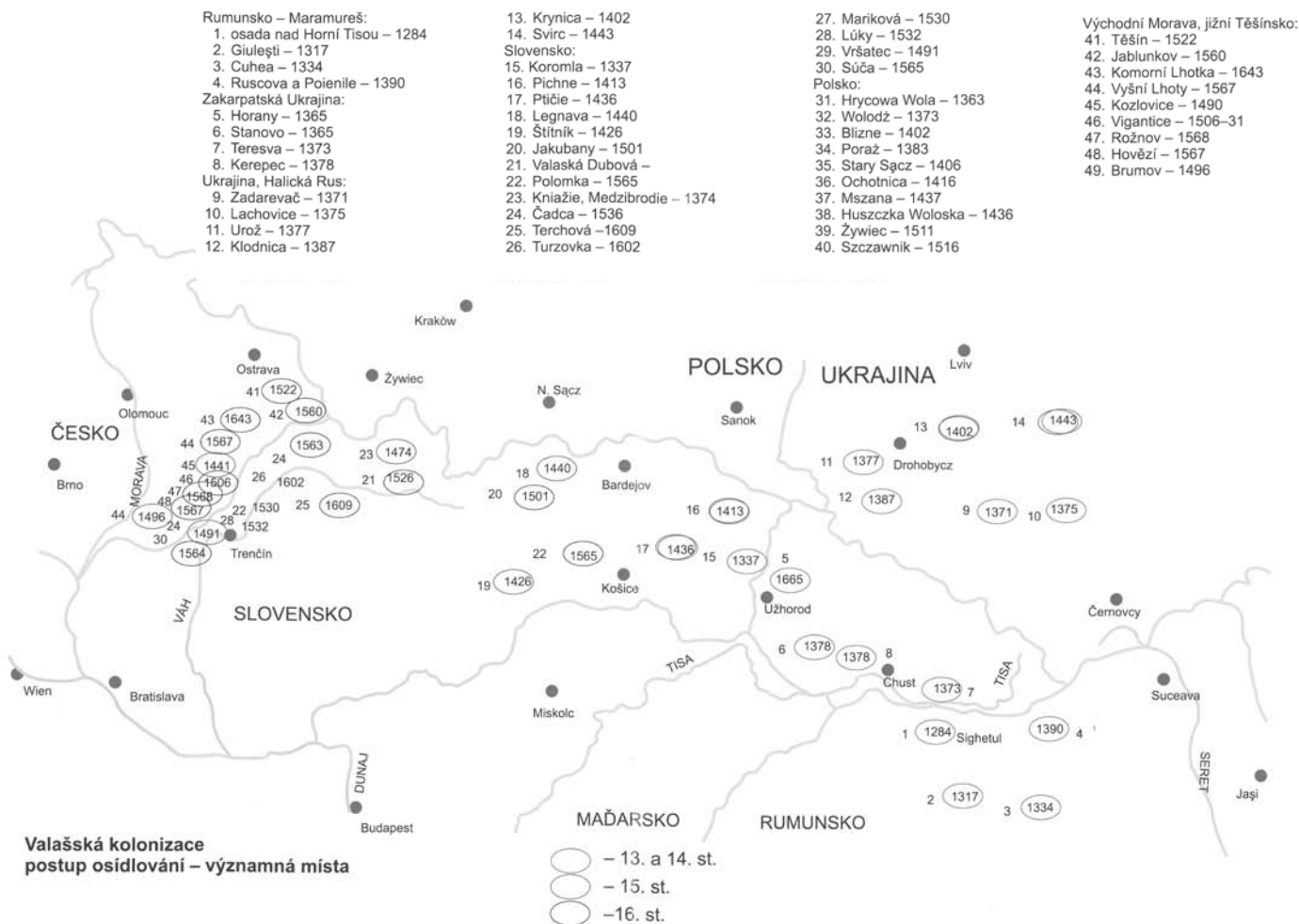
V minulém století kladli dialektologové důraz na zpracování nářečního materiálu především pomocí jazykovězeměpisné metody, díky níž vznikaly jazykové atlasy nejen národní, ale i nadnárodní. Na základě mezioborových bádání a cíleného nářečního výzkumu vytvořil mezinárodní tým lingvistů v letech 1987–2003 KJA. V sedmi svazcích jsou zachyceny a zkoumány lexikálně-sémantické jazykové jevy vztahující se především k salašnické kultuře v karpatsko-balkánském areálu. V tomto prostoru se vyskytují jazyky slovanské i neslovanské, avšak díky určité kulturní jednotě můžeme nacházet i jisté jazykové propojení. Lingvisté hovoří o existenci tzv. **karpatismu**,¹³ ale chápání těchto lexikálních jednotek bývá různé. Obecně je lze definovat jako výrazy spojené s karpatskou salašnickou kulturou, jež se shodují po stránce lexikálně-sémantické. V KJA jsou však zkoumána pojmenování pro reálie vztahující se nejen k pastevectví

a salašnictví v tomto areálu, ale k venkovskému způsobu života a hospodaření vůbec.

Z východomoravských dialektologů se nejvíce věnoval karpatismům A. Vašek, jenž se také podílel na vzniku KJA, byl členem jeho pracovního týmu a byl explorátorem v českých obcích. Členem pracovního týmu KJA a mezinárodní redakční rady se stal z českých lingvistů ještě Rudolf Šrámek.

Sběr nářečního materiálu pro KJA probíhal v 210 lokalitách a jazykový výzkum byl řízen podle jednotného dotazníku obsahujícího 785 položek. Do výzkumu byly zahrnuty lokality z Česka, Polska, Slovenska, Maďarska,

Ukrajiny, Moldávie, Chorvatska, Bosny a Hercegoviny, Černé Hory, Srbska, Kosova a Makedonie. Rumunský nářeční materiál vycházel ze starších atlasů rumunského jazyka, bulharští lingvisté se do projektu zapojili pouze na jeho počátku (do roku 1982), takže na mapách KJA výsledky zobrazeny nejsou.¹⁴ Výzkum pro KJA probíhal v České republice v sedmi obcích, a to v Bystřici (dříve Bystřice nad Olší, okres Frýdek-Místek; na mapách KJA č. 21), Čeladné (Frýdek-Místek, č. 22), Dolní Bečvě (Vsetín, č. 23), Rusavě (Kroměříž, č. 24), Halenkově (Vsetín, č. 25), Halenkovicích (Zlín, č. 26) a Brumově-Bylnici (Zlín, č. 27). Když srovnáme výběr obcí s českými lokalitami,

Obr. č. 1: Štika (2007), mapa Valašská kolonizace – postup osídlování – významná místa

keré ve své monografii uvádí J. Štika (obr. č. 1), shodují se jen v jedné, a to v Brumově-Bylnici. Nářeční materiál zachycený v KJA odráží jazykovou situaci v sedmdesátých až osmdesátých letech 20. století, výjimku tvoří rumunská data pocházející ze starších nářečních sběrů.

Ke zkoumání byly vybrány obce s původním usazeným obyvatelstvem, kde se ještě v době výzkumu udržovalo jako jeden ze způsobů obživy pastevectví a zpracování mléka. Výzkum karpatského lexika probíhal dvěma způsoby, buď bylo k určité reálii přiřazováno lexikální pojmenování, nebo explorátoři kladli dotazy na významy příslušných výrazů. Dotazník (*Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas: voprosnik* 1981) byl rozdělen do patnácti tematických okruhů.¹⁵ V první a zároveň nejrozsáhlejší skupině se zkoumal všeobecný každodenní život (1–306). O skupině výrazů z tohoto okruhu – *brynza*,¹⁶ *oščepek*, *žynčyca*, *čýr*, *dom'ikát*, *kyselica* – se zmiňujeme níže, dále sem patří také např. *kuča*, *šyndel*, *cárek*. Do druhého okruhu byly zahrnuty dotazy na výrazy ze sémantické skupiny víra, obyčej, obřady (307–319), např. *bosorka*, *stryga*. Třetí část obsahuje dotazy na výrazy pro hudební nástroje (320–328), např. *fujara*, *gajdy*. Čtvrtá skupina je zaměřena na dotazy pro lexikální pojmenování částí lidského těla, např. *gemba*, *hrča*, a různé nemoci (329–358). V páté oblasti byli respondenti dotazováni na výrazy ze sémantického okruhu člověk, např. *ogar*, *šohaj*, a na názvy činností (359–385). Do šestého okruhu bylo zařazeno rostlinstvo (386–443), vyskytují se zde např. nářeční výrazy *čet'ina/četyna*, *krkoška*, *hafera*, *zemňák/zem'ák*, sedmá oblast zahrnovala zemědělství (444–484), např. *ostréfka*, *kučovat'*, *gazda*. Osmá tematická skupina byla věnována zejména lidové metrologii (485–499), jsou zde lexikální jednotky jako je např. *ko-rec*, ale i *aldamáš*. Devátá skupina zahrnovala dotazy na výrazy pro pracovní nářadí, např. *pantok*, na obory tkalcovství a včelařství, např. *klát* (500–513). V desáté části se vyskytovaly dotazy pro lexikální pojmenování z oblasti lesnictví a zpracování dřeva (514–523), např. *benhák*, *svora*. Jedenáctý okruh byl zaměřen na živočišstvo (524–569), byly zde zachyceny lexémy *bedrunka*, *cap*, *brávek*, *valach/Valach* ad. Dvanáctá skupina reálií obsahovala dotazy na výrazivo z rozsáhlého okruhu týkajícího se pastevectví a chovu dobytka (570–718), např. *vakeša*, *birka*, *krdel*, *bača*. Třináctá část byla zaměřena na přírodu a terén (719–771), tady byly zařazeny např. výrazy *kotár*, *grúň*, *zápač*, *grapa*, *brdo*. Ve čtrnácté sku-

pině se pak zkoumaly přírodní jevy (772–781), např. jsou zde nářeční slova *fujav'ica*, *metelica*. Poslední, patnáctá část byla doplňková (782–785).

Zeměpisné rozšíření jazykových jevů je na mapách KJA zpracováno metodou symbolického zobrazení, tedy pomocí plošných symbolů.¹⁷ Mapy jsou v KJA dvojího druhu, lexikální (zachycení pojmenování určité reálie v prostoru) a sémantické (zachycení významu lexikální jednotky v prostoru) – viz obr. č. 2 a 3. Mapy doplňuje komentář k výskytům jazykových jevů v jednotlivých bodech výzkumu uváděný v ruštině, protože koordinační centrum prací na KJA bylo v Moskvě (Institut slavistiky a balkanistiky, nynější RAN v Moskvě).

Lexikologická analýza karpatismů vztahujících se k mléčným produktům

Nářeční výrazivo shromážděné v KJA má poměrně široký tematický záběr, jak je patrné z výše zmiňovaného lexikálního dotazníku. Komplexnější přístup k volbě témat zvolili tvůrci atlasu kvůli tomu, aby bylo možné zkoumat lexikum v širším kulturním kontextu. V následující části nebudeme podrobovat základní analýze všechny karpatismy, o nichž píše lingvisté i badatelé z jiných oborů, ale zaměříme se pouze na malou podskupinu nářečního lexika, která se vztahuje k výrobkům a pokrmům z ovčího, popřípadě kozího nebo smíšeného mléka. Provedeme podrobnější rozbor výrazů *brynza*, *oščepek*, *žynčyca*, *čýr*, *dom'ikát* a *kyselica*.¹⁸

Všechny tyto lexikální jednotky jsou zpracovány v KJA, ale nenajdeme je v *Českém jazykovém atlasu* (ČJA), protože jsou příliš speciálně zaměřeny. Výrazy *brynza*, *oščepek*, *žynčyca* a *kyselice* jsou zachyceny i ve výkladových slovnících češtiny a některé z nich se budou vyskytovat i v novém všeobecném výkladovém slovníku současné češtiny.¹⁹ Pravděpodobně všechny výrazy z uvedené podskupiny slov budou zařazeny do *Slovníku nářečí českého jazyka* (SNČJ), jehož část A–C je již pro veřejnost přístupná na internetu (<http://snj.ujc.cas.cz/>). Uvedené lexikální jednotky se také nacházejí či budou nacházet ve *Slovníku slovenských nářečí* (SSN I, II) a některé z nich se vyskytují i v českých regionálních nářečních slovnících. Z českých regionálních nářečních slovníků srovnáváme jazykový materiál s *Nářečním slovníkem jihozápadního Vsetínska* (NSJV, zatím má pouze podobu nepublikované disertační práce), se *Slovníkem valašského nářečí* (SVN, 2012, CD) od Silvestra Kazmíře²⁰ a s *Ná-*

řečním slovníkem luhačovického Zálesí (NSLZ, 2010) od Josefa Kolaříka. Z oblasti etnografie jsme k této tematice vybrali dva doplňkové zdroje – monografii Ludvíka Kunze *Rolnický chov ovcí a koz* (2005), která má víceméně podobu etnografického slovníku, a publikaci Jaroslava Štíky *Lidová strava na Valašsku* (1997).

Nejprve se podívejme na výrazy pro speciální sýry, nacházející se nejen v dialektech východní Moravy.

brynza

Na základě údajů z KJA (III: 108, 110; položky 261, 262) byl výraz *brynza* zjištěn v různých hláskových podobách ve všech českých lokalitách – v Bystřici (dříve Bystřice nad Olší, 21²¹) je uváděn jako *bryndza*, *brynza*, jako *bryndza* byl zaznamenán v Čeladné (22), ve valašských obcích Dolní Bečva (23), Rusava (24), Halenkov (25) a Brumov-Bylnice (27) má podobu *brynza* a v Halenkovcích (26) je slovo vyslovováno jako *brinza*. Ve všech českých obcích byl popsán ve významu ‚speciálně připravený, solený ovčí tvaroh‘. V uvedeném významu se tento výraz vyskytuje v odpovídajících hláskových podobách i na Slovensku, v Polsku, Maďarsku, na Ukrajině, v Rumunsku a v Moldávii. Tato lexikální jednotka má různé místní sémantické diference, všechny významy však spojuje fakt, že se jedná o výrobek z ovčího mléka v podobě sýra či tvarohu. V KJA bylo ještě zkoumáno pojmenování pro čerstvý ovčí tvaroh nebo sýr, ze kterého se potom vyrábí *brynza* (III: 112; položka 263). V českých lokalitách bývá tato reálie označována jako *hrutka* (např. 23), *grutka* (21) nebo *sladký sýr* (např. 24), *mladý sýr* (např. 25), *ofčý tvaroch* (22) nebo *ofčý sýr* (např. 26), ojediněle také jako *bryndza* (21).

Kunz (2005: 260) u hesla *hrutka* uvádí: „*bochník čerstvého sladkého sýra, získaného z jednoho podojení stáda ovcí*“. V případě této reálie hovoří ještě o *hrudkovém*, *mladém* nebo *sladkém sýru* (2005: 265). Slovo *brynza* se podle něj na Horním Vsacku užívalo hlavně v obchodním styku, pro místní obyvatele to byl spíše *peprný* nebo *drobený sýr* (2005: 265, 266). Kunz (2005: 267) zmiňuje z oblasti Valašska ještě sýr *záškorňík/záškorňica* (2005: 267) – „*sladký hrudkovitý sýr nakrájený na dva prsty silné, po obou stranách osolené. Uzením v podstřeší koliby se zbarvil do žluta a vytvořila se na něm tenoučká kůrčička (škára – kůžička)*.“ Štika zase píše (1997: 27), že dětem byl určen *rak*, což byl výraz pro chuchvalec sýra, který se srazil při vaření *žynčyce*.

Heslo *brynza* je také zpracováno v SNČJ i ve slovenském SSN. V SSN (I: 173) má hláskovou podobu *bryndza* (*brendza*) a je definováno jako ‚výrobek z ovčího sýra‘. Z regionálních nářečních slovníků východní Moravy se vyskytuje pouze v SVN ve formách *brynza*, *bryndza* ve významu ‚uležený ovčí sýr‘. Kazmír má v SVN k heslu také poznamenáno: „*sýr, na Brumovsku pouze roztrouhaný, smíšený se solí a uleželý*“. Ve SNČJ je heslo zveřejněno v následujícím znění:

brynza I f. (*brinza, brynza, brimza, bryndza, brynza*) vm, slez tvarohovitý uzralý ovčí sýr: *na Karlovicích sa též dělávala brynza* Vsetín VS (Rokytnice); *gdyby bylo trochu brynze, aji bych sy dať řečť* Rožnov pod Radhoštěm VS; *řtedy byvalo ve Štramберку hojňe ovec, dělala se brymza a žynčyca a ta se dávala nemocnym* Štramperk NJ; *brynza ze šnytlokym je strašňe fajno* Třinec FM; *brinza* Blatnička HO; *brimza* Blatnice pod Svatým Antonínkem HO, Místřice UH; *bryndza* Valašsko, Frenštátsko; *faska brynzy* Příbor NJ; ▲ *dones ti fasku brinzi na koledu* Místřice UH – část vánoční koledy
PSJČ; SSJČ

oščepek

V KJA (III: 42; položka 214) byl v českých lokalitách Dolní Bečva (23) a Brumov-Bylnice (27) zachycen nářeční výraz *oščepek* ve významu ‚uzený sýr‘. Je tomu tak zřejmě díky tomu, že se tyto obce nacházejí blízko slovenských hranic. Tento výraz se v různých hláskových variantách nachází na Slovensku, dále v Polsku, na Ukrajině a v Bosně a Hercegovině a v Srbsku. Na Slovensku a v Polsku se vyskytuje ve významech, v nichž se vždy jedná o druh sýra, a to ‚uzený sýr‘, dále ‚formované malé sýry z pařeného sýra (u nás známé jako korbáčik)‘ a ve významu ‚ovčí sýr‘. Na Ukrajině se vyskytuje ve významech, které označují pečivo – ‚chléb z ovesné mouky‘ a ‚koláč nebo placka‘, kromě toho tady tento lexém znamená také ‚kousek něčeho‘. V Bosně a Hercegovině a v Srbsku tato lexikální jednotka značí ‚pirožek‘.

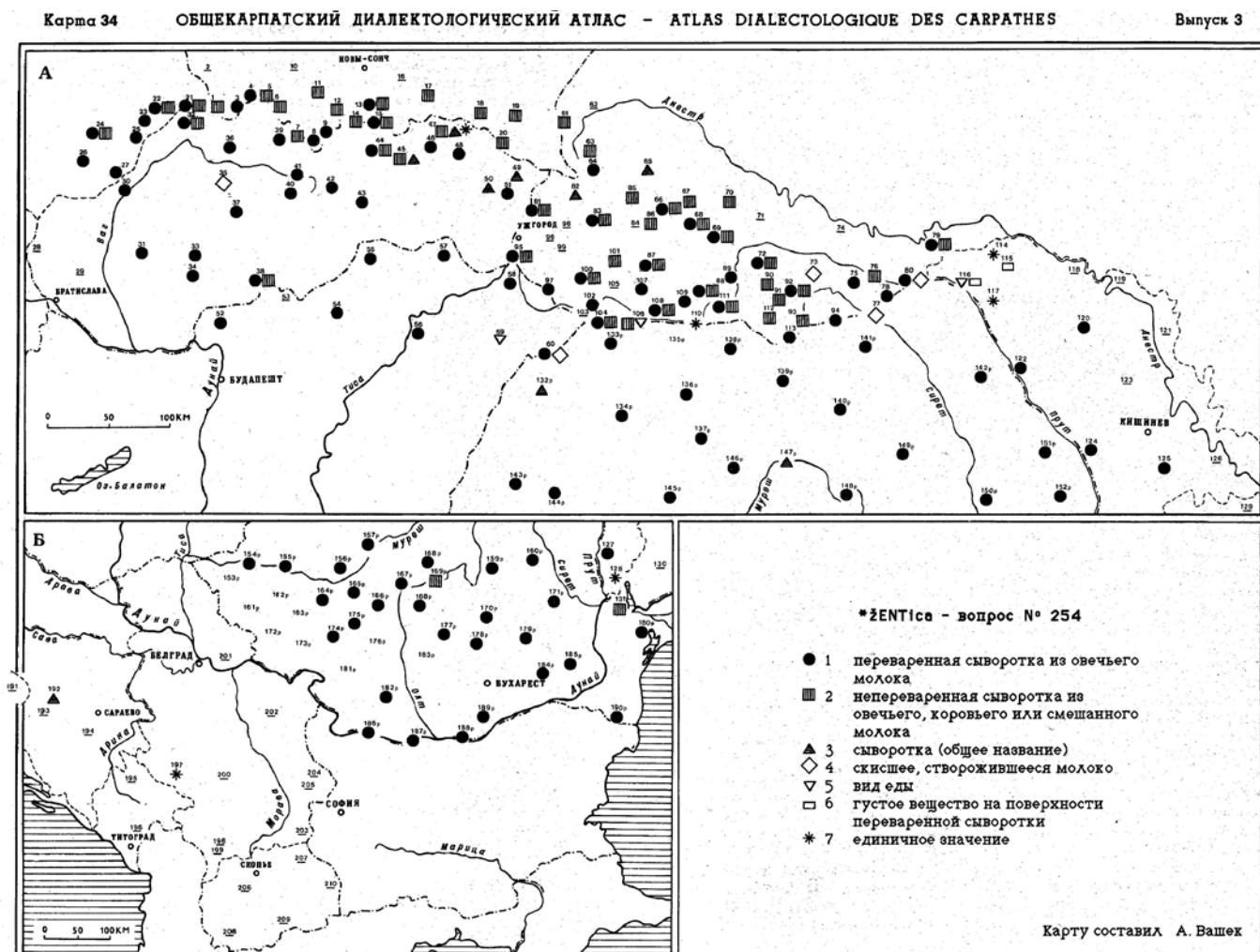
V uvedených etnografických publikacích tento výraz nenalezneme. V SNČJ zatím výraz zpracován nebyl, ale v budoucnu na základě nářečního materiálu z *Archivu lidového jazyka*²² pravděpodobně zařazen bude. Heslo *oštiepok* (také *oštiepka*, *oškiepka*) se nachází ve slovenském nářečním slovníku SSN (II: 666) ve významech ‚uzený ovčí sýr‘ nebo ‚nakrájené sušené ovoce‘. V českých regionálních nářečních slovnících, které užíváme jako konfrontační materiál, se lexém *oščepek* nevyskytuje.

Následuje analýza lexikální jednotky pro nápoj ze syrovátky ovčího mléka rozšířeného v karpatsko-balkánském areálu.

žынчыца

Výraz *žынчыца* byl v KJA (III: 94; položka 254) zachycen ve všech českých lokalitách a má různou hláskovou podobu – v Bystřici (nad Olší, 21) je to *žinč'ica*, v Čeladné (22) a Halenkovicích (26) *žinčica*, ve valašských obcích Dolní Bečva (23), Rusava (24), Halenkov (25) a Bru-mov-Bylnica (27) má formu *žынчыца*. Ve všech českých

lokality se užívá ve významu ‚převařená syrovátka z ovčího mléka‘, v lokalitách 21, 22 a 24 je tento výraz spojen i s významem ‚nepřevařená syrovátka ze smíšeného mléka‘. Lexém *žынчыца* se v různých významech a odpovídajících hláskových podobách nachází v celém karpatsko-balkánském areálu, tj. na Slovensku, v Polsku, v Maďarsku, na Ukrajině, v Rumunsku, Moldávii, v Bosně a Hercegovině a ojediněle i v Srbsku. Kromě základního významu ‚převařená syrovátka z ovčího mléka‘ se v České republice, Polsku, na Slovensku, Maďarsku, na Ukrajině, v Rumunsku a v Moldávii vyskytuje i ve významu

Obr. č. 2: výraz *žынчыца* zachycený na mapě KJA (III: 94; položka 254)

„nepřevařená syrovátka ze smíšeného mléka“. Lokálnější rozšíření mají významy, jako jsou „syrovátka obecně“ s výskytem např. na Slovensku, Ukrajině, v Rumunsku, Bosně a Hercegovině, a „kyselé mléko“, nacházející se např. na Ukrajině a v Rumunsku. Další významy uváděné lexikální jednotky – „hustá látka na povrchu převařené syrovátky“ a „druh jídla“ – najdeme např. v Moldávii (obr. č. 2). Výraz *žynčyca* byl v KJA ještě zkoumán ve významu „nepřevařená syrovátka ze smíšeného mléka“ (KJA III: 164, položka 248) a takové reálii se v českých lokalitách říkalo kromě lexémů *ž'inč'ica* (21), *žinčica* (22), *žynčyca* (24) i např. *kapauka* (21), *kapátka* (23), *podmiščanka* (22), *syrovátka* (25) nebo *otkapky* (27).

Kunz (2005: 263) má u hesla *kapátka* poznamenáno, že se jedná o syrovátku odkapávající z hroudy syra tuhnoucího v *hrudačce*. *Žynčycy* ve významu „převařená syrovátka z ovčího mléka“ rozděluje na sladkou a kyselou (2005: 263); „*kyselá žinčice – vznikne ze žinčice sladké chladnutím a ustáním. Má ostrou, lahodnou chuť a jako potravina je sytá.*“ *Žynčyca* mívá podle něj na Valašsku ještě další názvy: *zvářnica* nebo posměšně *brzdáalka* a *vrždáalka*, protože působí *vrždění* – nadýmání. Kunz dále píše, že se *žynčycy* odedávna připisoval léčebný účinek (2005: 263): „*Už v 18. století přicházeli nemocní lidé všech stavů na salaše, aby se jí léčili.*“ Podle Štíky (1997: 89) patřila též na Valašsku *žynčyca* mezi nápoje, které byly osvěžující během horkého léta.

Heslo *žynčyca* zatím v českém nářečním slovníku SNČJ a slovenském nářečním slovníku SSN zpracováno nebylo, ale předpokládáme, že v budoucnu bude. Z regionálních nářečních slovníků je výraz uveden v NSJV a v SVN. Kazmír v SVN u tohoto hesla zapsal: „*syrovátka z ovčího mléka převařená, bez tuku (,urdy)*“.

V poslední skupině slov pokračujeme analýzou nářečních pojmenování pro teplé pokrmy, zejména z mléka, jež se vyskytují v dialektech východní Moravy a jinde v oblasti Karpat.

čýr

Na základě údajů z KJA (III: 50; položka 219) můžeme říci, že se výraz *čýr* vyskytuje téměř v celém karpatsko-balkánském areálu. Z českých lokalit byl však zaznamenán pouze v jedné ze zkoumaných obcí, a to v Halenkově (25) ve významu „kousky těsta vařené ve vodě nebo v mléce“. Podle KJA se ještě v lokalitě Bystřice (21) objevuje nářeční slovo – *š'č'yrka* – ve významu „pšeničná

kaše s mlékem“. V tomto areálu se vyskytuje v různých hláskových obměnách a má bohaté sémantické pole. Můžeme ho najít v České republice, v Polsku, na Slovensku, na Ukrajině, v Rumunsku, v Moldávii, v Bosně a Hercegovině, Černé Hoře a v Srbsku. Nebudeme vyjmenovávat všechny významy této lexikální jednotky, většinou se jedná o druh pokrmu. Na Slovensku, v Polsku a na Ukrajině se nachází ve významu „polévka zahuštěná kukuřičnou, pšeničnou nebo ovesnou moukou“, na Slovensku, na Ukrajině a hlavně v Rumunsku nebo v Moldávii se vyskytuje ve významu „kukuřičná kaše“. Na Ukrajině se objevuje také jako „špatně připravené jídlo“ nebo „krmivo z mouky pro vepře“. Sémanticky se odlišuje význam „hřib na stromě“, jenž je rozšířen rovněž na Ukrajině. V Bosně a Hercegovině, Černé Hoře a v Srbsku má toto slovo také zcela odlišnou sémantickou náplň – „vřed“.

L. Kunz výraz *čýr* neuvádí, ale Štika (1997: 60) popisuje, jak připravovali pokrm zvaný *čýr* v Novém Hrozenkově: „*V Hrozenkově znali i kyslý čír: do vody se dal rozvařit kousek pepřné brynzky, a když voda vřela, naházelo se do ní drobení a nakonec se vše zalilo kyselým mlékem. Na větších gruntech zalávali kyslý čír kyselou smetanou a jídlo pojmenovali podle nejbohatšího sedláka ve vsi orsácký čír.*“

Heslo *čýr* je rovněž zpracováno v českém SNČJ i ve slovenském SSN. V SSN (I: 264) má slovo (*čír i čier*) polysémní strukturu a uvádí se ve významech: 1. kašovitě jídlo, 2. zahuštěná mléčná nebo brynzová polévka s noky, 3. zavářka do polévky, 4. rozvařené lepkavé jídlo. Z regionálních nářečních slovníků východní Moravy se vyskytuje v SVN. Kazmír tento výraz uvádí ve významu „*zátěrky vařené v mléce*“ a zaznamenává také *čýr kyslý, orsácký a zasmažený*. Ve SNČJ má heslo na základě nářečních dokladů tuto podobu:

čír m. (*čír, čýr*)

druh pokrmu **a** kousky těsta vařené ve vodě nebo v mléce: *čýr* Halenkov VS; **■** *kyslý čýr* Nový Hrozenkov VS – s rozvařenou brynzou a kyselým mlékem; *orsácký čýr* Nový Hrozenkov VS – s kyselou smetanou; *zasmažený čýr* Valašsko – s jíškou **b ■** kaše: *otrubový čír* Starý Hrozenkov UH

dom'ikát

Výraz *dom'ikát* se podle KJA (III: 52; položka 222) vyskytuje v českých lokalitách ve významu „polévka z ovčího syra“ a má následující rozšíření a podobu: v Čeladné (22) má hláskovou formu *domikat* nebo *domlíkat*, ve valaš-

ských obcích Dolní Bečva (23), Halenkov (25) a Brumov-Bylnice (27) je zaznamenán jako *dom'ikát*. Kromě České republiky je tato lexikální jednotka v příslušných hláskových obměnách doložena také na Slovensku, a to ve stejném významu, v jakém byla zjištěna v českých obcích, a dále ve významu ‚polévka z brynzy a chleba‘, popřípadě ojediněle jako jiné druhy polévek a jídla. Výraz je rozšířen v celém Rumunsku ve významu ‚drobit chléb‘ v různých nářečních formách, např. o *dum'nik* (132p), a ojediněle se nachází v lokálních významech ještě v Moldávii.

Kunz (2005) ve své publikaci o *dom'ikátu* nemluví, zato Štika píše (197: 64): „*Valašskou specialitou, neznámou nikde jinde na Moravě, byl domikát, polévka z peprné ovčí brynzy. Domikát je znám v celých Karpatech a lze se oprávněně domnívat, že znalost tohoto pokrmu se na Valašsku rozšířila spolu s valašskou kolonizací.*“ Na základě údajů z KJA a toho, co bylo výše uvedeno, mu musíme oponovat tím, že tento výraz není rozšířen v celém karpatsko-balkánském areálu. A ve významu ‚polévka z ovčího sýra‘ byl zjištěn pouze v českých obcích a na Slovensku. Polévka zvaná *dom'ikát* měla při přípravě místní obměny a Štika ve své monografii (1997: 148) předkládá čtyři způsoby, jak *dom'ikát* uvařit.

Heslo *dom'ikát* zatím ve slovníku SNČJ zpracováno nebylo, ale bude do nářečního slovníku zařazeno. Ve slovenském nářečním slovníku SSN (I: 304) se nachází jako *demikát* (*d'emikát, domikát*), a to ve významech ‚druh polévky (kmínové, chlebové, brynzové, sýrové ap.)‘ nebo jiný ‚druh jídla‘ – a) bramborová kaše se sýrem a brynzou, b) trhance s bramborami. Z regionálních českých nářečních slovníků se vyskytuje jen NSJV a v SVN. Kazmír v SVN zaznamenal výraz ve významech: „1. *chléb s brynzou a česnekem zalitý vroucí vodou*, 2. *polévka zapražená sýrem*, 3. *na Rožnovsku brynza rozvařená ve vodě, do níž se přidá trochu mléka nebo smetany (přikusují se k ní brambory vařené zvlášť ve slupce)*“. V NSJV má toto heslo následující podobu:

domikát, donikát, -a, m.

druh polévky z uležené brynzy n. sýra, příp. tvarohu: náš stařky sy vařývát domikát

ALJ (domikát); BŠ (domikát) KJA III (domikát – s. 52)

kyselica

Podle KJA (III: 74; položka 239) byl výraz *kyselica* zachycen z českých lokalit v hláskové podobě *kyselica* ve valašských obcích Dolní Bečva (23), Rusava (24),

Halenkov (25) a Brumov-Bylnice (27), ve variantě *kiseli-ca* pak v Halenkovicích (26). Ve všech českých obcích se nachází ve významu ‚polévka z kyselého zelí zahuštěná mlékem nebo smetanou‘. Na Slovensku je výskytů zaznamenáno poměrně málo (obr. č. 3), přestože je toto heslo ve slovenském nářečním slovníku mnohovýznamové, viz dále. Bohatou sémantickou strukturu má uvedený výraz i v KJA (obr. č. 3). Na základě informací z KJA se na Slovensku vždycky jedná o jídlo a na východním Slovensku to má být též ‚polévka z ovesného odvaru‘, v tomto významu se vyskytuje i na Ukrajině. Na Ukrajině je uváděná lexikální jednotka zaznamenaná v různých významech, a pokud jde o druhy polévek, tak tento výraz můžeme najít ještě v podvýznamech ‚polévka ze syrovátky zapražená kukuřičnou moukou‘, dále ‚polévka z ovesné, žitné nebo kukuřičné mouky a řepy‘, také ‚polévka z ovoce zapražená moukou‘ nebo ‚polévka z brambor nebo fazolí zapražená smetanou a pšeničnou moukou‘. Na Ukrajině, v Moldávii nebo v Srbsku se tento výraz vyskytuje ještě v dalším hlavním významu, a to je ‚kompot z čerstvého nebo suchého ovoce‘. Na Ukrajině nebo v Moldávii se nachází např. i ve významu ‚druh povidel‘. Na Ukrajině, v Rumunsku a v Srbsku to může být označení pro ‚kvas z ovesné, žitné, pšeničné nebo kukuřičné mouky‘. V jižním Rumunsku byl zaznamenán význam ‚ovocná sedlina, která zůstane při vypálení vodky z různých druhů ovoce‘. V Srbsku má tato lexikální jednotka ještě další specifické významy, označuje také např. bylinu ‚šťovík kyselý‘ (obr. č. 3).

Kunz (2005: 264) hovoří o *kyselici* u hesla podmáslí ovčí – „*pije se čerstvé, chlazené a vaří se z něho výtečná polévka zvaná kyselica.*“ Štika (1997: 61) má o této regionální valašské polévce jeden důležitý postřeh: „*Vařila se na několik způsobů, z nichž žádný nemůžeme označit typický pro určitou část kraje. Právilo se, že pět hospodyň z jedné vsi uvaří pět různých kyselic.*“, což platí, neboť se na Valašsku vařivala i tzv. *hřibová kyselica* nebo *koprová kyselica*, srov. heslo v NSJV. Štika dále píše (1997: 81), že se na Vizovicku připravovala *kyselica* každé ráno.

V SNČJ zatím heslo *kyselica* zpracováno není, ale jistě bude do slovníku zařazeno. Heslo *kyselica* se nachází v SSN (I: 931) a jak už bylo zmíněno, i zde se jedná o heslo polysémnní. Na rozdíl od poměrně chudých údajů v KJA ho můžeme ve slovenském nářečním slovníku najít ve významech: 1. ‚kyselá půda‘, následují významy pro

byliny, které jsou svým charakterem kyselé, 4. (vánoční) zelná polévka se sušeným ovocem a klobásou, 5. kyselé víno, 6. „přeneseně“ nepřijemná osoba. Z českých regionálních slovníků bychom výraz *kyselica* našli samozřejmě ve slovníkách z Valašska NSJV a SVN, kromě nich pak ve slovníku z luhačovického Zálesí NSLZ. Kazmír v SVN popisuje různé druhy polévek vařených pod tímto názvem na Valašsku a zmiňuje např. *kyselicu bítou*, v níž byla smetana, brambory a houby. Kromě významu ‚druh kyselé polévky‘ uvádí Kazmír ještě u výrazu *kyselica tyto*

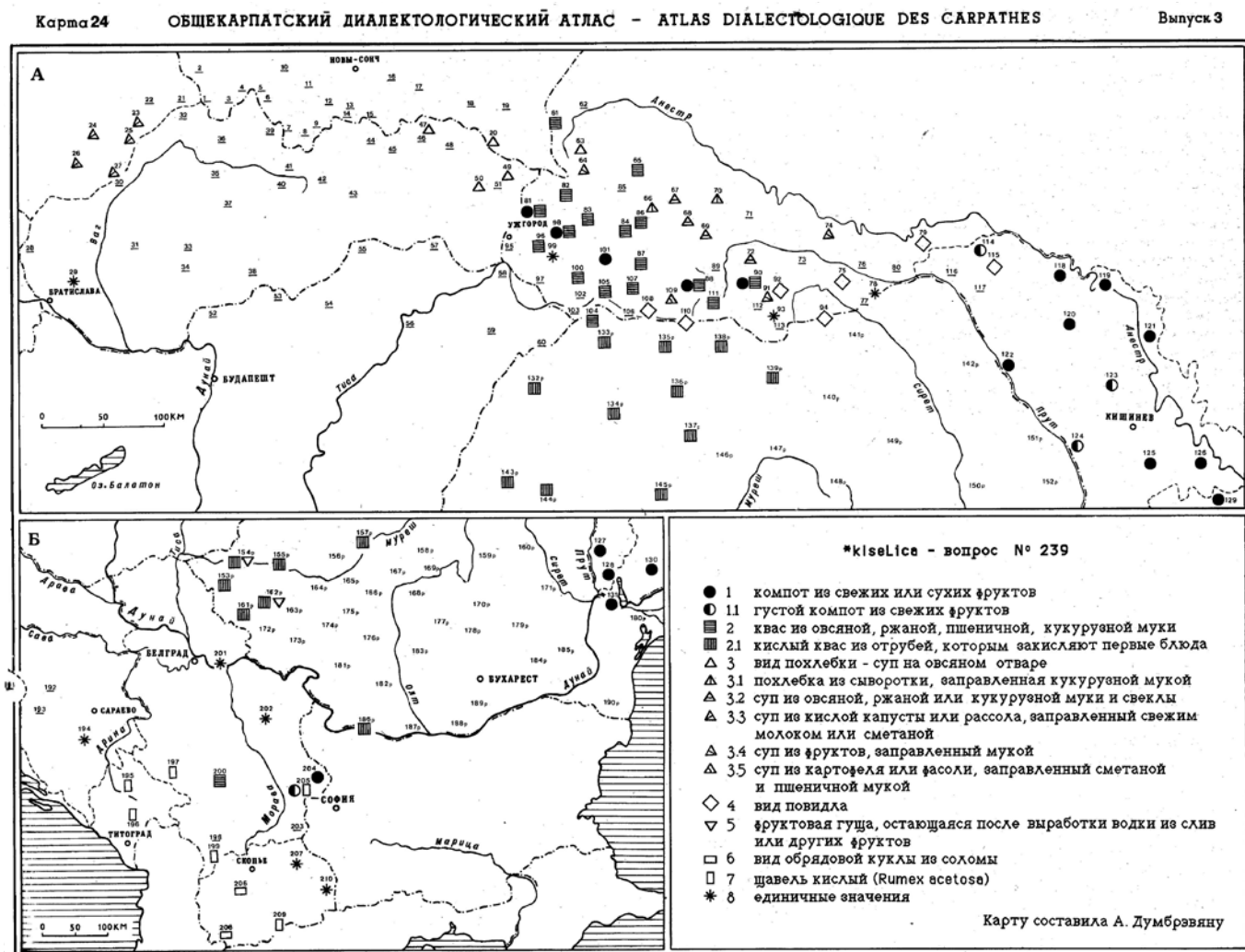
významy: „2. lák z kvašeného zelí, též ‚zelnica‘, 3. druh kyselé trávy.“ V NSJV má heslo následující podobu:

kyselica, -e, ž.; i ml.

druh kyselé mléčné polévky (nejčast. se zelím a klobásou n. uzeným masem): na objed nám bude stačit kyselica ze zelím; ♦ kyselica a zelé sú najlepšy na třetí deň, srov. *střapaňa 2*; hřibová kyselica (*bez zelí*), srov. *hřibovica 1*; koprová kyselica (*bez zelí*), srov. *koprovica 1*,

odvoz.: **kyselička**

SSJČ (zelná polévka); ALJ; BŠ (polévka ze zelnice...); KJA III (str. 74)

Obr. č. 3: výraz *kyselica* zachycený na mapě KJA (III: 74; položka 239)

Z lexikologické analýzy výraziva Nářečního slovníku jihozápadního Vsetínska

Jihozápadní Vsetínsko je poměrně široký zeměpisný pojem, my ho však zúžíme na obce Liptál, Lhota u Vsetína, Vsetín-Rokytnice a místní část poslední jmenované obce – Janišov, kde probíhal systematický nářeční výzkum pro NSJV.²³ Slovní zásoba shromážděná v NSJV pochází ze vsí údolí řeky Rokytenky, které bylo od 14. století osídleno nejspíše lidem moravského původu,²⁴ a zdejší obyvatelstvo se živilo zemědělstvím nebo drobnými řemesly. Historici zde nezaznamenali příchod obyvatelstva ukrajinského nebo slovenského původu (už vůbec ne rumunského),²⁵ nebylo to tedy údolí bezprostředně zasažené karpatskou salašnickou kolonizací. Také chov ovcí a koz zde měl okrajový charakter, neboť se tu nikdy nevyskytovala velká stáda valašského dobytka. Přestože se nejednalo o obce spojované s valašskou karpatskou kolonizací, slovní zásoba zdejšího obyvatelstva byla do jisté míry ovlivněna karpatskou salašnickou kulturou a karpatismy se dostaly i do slovní zásoby místního valašského nářečí.

NSJV zatím obsahuje 2 027 lexikálních jednotek základních a 427 odkazových. Při výběru výraziva do NSJV byl uplatněn diferenční přístup, to znamená, že byl získán lexikální materiál důsledně konfrontován s výkladovými slovníky češtiny, aby byly vybrány pouze nářeční výrazy. Slovní zásoba je vždy tvořena různými vrstvami lexika, což platí také pro místní nářeční výrazivo. Základ nářeční slovní zásoby východní Moravy tvoří výrazy domácího, obecně praslovanského původu. Tato oblast byla v minulosti vzhledem ke své poloze pod různými kulturními vlivy, prokazatelný je např. uherský vliv,²⁶ působení slovenštiny,²⁷ v souboru výraziva shromážděného v NSJV se tedy nachází i skupina lexika, která je cizího původu.

Nejpočetnější vrstvu slov cizího původu tvoří v NSJV, jako i v případě spisovné češtiny nebo jiných českých nářečí, germanismy. Působení němčiny na Vsetínsku však nebylo tak silné, jak je tomu v případě lašských nářečí. Často jsou to slova terminologické povahy, např. ze zednické terminologie: *abrychtuňk* ‚forma užívaná ve stavebnictví‘, *fangla* ‚zednická naběračka‘, *kélňa* ‚zednická lžice‘, dále z oblasti zemědělství je *futro* ‚píce‘ atd. Díky uherskému vlivu, pravděpodobně především přes slovenštinu, se do východomoravské nářeční oblasti dostaly i výrazy pocházející z maďarštiny, např. *aldamáš* ‚hostina, pitka, litkup‘, *banovať* ‚litovat‘, *báfeš*

‚placka z vařených brambor a mouky‘, dále např. *bosorka*, *gazda*, *gombík*, *portáš* ‚člen valašského ozbrojeného sboru‘ ad. Výrazy mající původ v turečtině se mohly dostat na východní Moravu opět nejspíše prostřednictvím slovenštiny, nebo maďarštiny. Z turečtiny mohly být přejaty následující výrazy: *borsuk* ‚zamračený člověk‘, *čagan*, *ogar*, *taliga* ‚dvoukolový vozík‘ ad. Z polštiny jsou pak např. přejímky jako *kura*, *kokoť*. Nejdiskutovanější vrstvou nářečních slov cizího původu, užívajících se na Valašsku, jsou slova přejatá z rumunštiny, jak již bylo v předchozích oddílech uvedeno. Z NSJV patří do této skupiny přejímek slova, jako jsou např. *cárek* ‚ohrazené místo ve chlévě‘, *dom'ikát*, *grapa/zgrapa* ‚rokle, strž‘, *grúň* ‚travnatý vrh kopce‘, *urda* ‚tuková vrstva na povrchu syrovátky z ovčího mléka‘, *žynčyca* ad.

Karpatismy rozšířené na východní Moravu díky karpatské salašnické kolonizaci jsou cizího původu. V NSJV se nachází cca 100 nářečních lexikálních jednotek, které byly zachyceny v KJA, což je poměrně dost. Je tomu tak kvůli tomu, že v KJA byly zkoumány i reálie, jež se vztahovaly k venkovskému životu vůbec, proto se mezi skupinou skutečných karpatismů vyskytují i slova domácí. Nejčastěji se jedná o slova rumunského původu (viz výše), dále to mohou být přejímky z maďarštiny, např. *aldamáš*, *bosorka*, *gazda*, z turečtiny např. *ogar*, *čagan* nebo ještě odjinud.

Závěr

Kulturní vliv karpatské salašnické kolonizace v oblasti lexika dobře zachycuje *Karpatský jazykový atlas* (KJA). Ten díky poměrně široké koncepci přináší poznatky o velkém množství výrazů a reálií spojených se salašnickým způsobem života. Ukazuje jednak rozšíření lexikálních jednotek v celém karpatsko-balkánském areálu, jednak zachycuje různé významy výrazů v jednotlivých regionech a zemích. Najdeme zde také hláskovou podobu slov zapsanou v lokalitách podrobených výzkumu.

Pro lexikální analýzu jsme vybrali tematickou podskupinu slov, do které jsme zařadili názvy výrobků z ovčího mléka (případně jiného) a pokrmů z něho. Tato skupina slov byla vybrána z toho důvodu, že se jedná o typické karpatské výrazy s vesměs celokarpatským rozšířením a zajímavými sémantickými paralelami. Další důvod byl ten, že se ještě dnes některé z těchto výrazů užívají a jsou zpracovány ve výkladových slovnících češtiny, protože přešly do obecného povědomí uživatelů české-

ho jazyka. Z komplexního hlediska jsou však karpatismy spjaty se salašnickým způsobem života, jenž je dnes v podstatě zaniklou formou obživy. Mnohé karpatské výrazy jsou proto pro současnou mladou generaci neznámé (např. výrazy *čyr* a *dom'ikát*). Některé karpatismy se dodnes udržují v pojmenování přírodního terénu,²⁸ např. v pomístních názvech, což může být námětem pro další lexikální analýzy.

Článek vznikl s podporou grantu GA ČR č. 16-04648S „Odras života našich předků v mizejících slovech“.

Poznámky:

1. V roce 1959 vznikla Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech, která se dlouhodobě zabývá karpatskou problematikou. Postupně se do ní zapojily státy nacházející se v karpatsko-balkánském areálu. V rámci jednotlivých subkomisí vznikaly nadnárodní i národní syntézy na různá dílčí témata, jako je lidové stavitelství, pastevectví, slovesný a hudební folklor, lidové obyčeje atd. O jejich počátcích a další činnosti viz Langer 2014a: 35; 2014b.
2. Novější údaje o tzv. valašské karpatské kolonizaci nalezneme v monografii Jaroslava Štíky *Valaši a Valašsko* (2007), kde je podána také analýza odborné literatury (zejména etnografické a historické) na toto téma. Poznátky o kolonizačním procesu poskytuje i *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV* (2004) a studie v publikaci *Valašsko – historie a kultura* (viz Válka 2014; Langer 2014a; Lukovič 2014 ad.).
3. Srov. Štika 2007: 99 (kapitola Valašští kolonisté) nebo podrobněji o Valaších na Hukvaldském panství viz Nováková 2014; k dispozici je i urbář hukvaldského panství vydaný jako edice.
4. Sporné informace o tom, že se rumunští Valaši při kolonizačním procesu dostali až na východní Moravu, jsou uvedeny např. i v *Českém etymologickém slovníku* (Rejzek 2015: 263), heslo *valach*.
5. Na etnický původ usuzujeme zejména podle studia vlastních jmen příchozích, více viz Štika 2005: 113.
6. O pasekářské kolonizaci na východní Moravě srov. Štika 2007: 115 a Baletka 2002 (kapitola Doba předbělohorská).
7. Více např. Štika 2007 (kapitola Moravské Valašsko, jeho vznik, název a vývoj). K otázce rozsahu dnešního Valašska přispěli svými odbornými studii mnozí etnografové, historikové (např. Válek 1907–1911), ale i lingvisté vymezením nářečních rysů východomoravských dialektů.
8. Více srov. Štika 2007: 147 ad.; Kunz 2005: 19–21.
9. Výraz *Valach* s velkým počátečním písmenem bývá užíván různě, i v odborné literatuře mnohdy nenáležitě, my pak budeme tímto slovem označovat zejména obyvatele současného moravského etnografického regionu Valašsko.
10. Polemiku vyvolal na konci 19. století svou studií *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen un der Karpaten* filolog Franz Miklošič (Miklosich 1897), v níž vyslovil tezi o rumunském původu moravských Valachů. Proti rumunskému původu Valachů se postavil etnograf Karel Chotek, dále např. historik Josef Macůrek (1960) nebo lingvisté, především Rumun Dimitr Krandžalov (původně Dumitru Crânjală; 1961, 1963) a také František Kopečný (1966) ad.
11. O počtu slov pocházejících z rumunštiny se vedly dlouhodobé spory; Miklošič uváděl koncem 19. století 44 výrazů přejatých z rumunštiny, Krandžalov naproti tomu souhlasí pouze s 25 výrazy majícími původ v rumunském jazyce, více viz Štika 2007: 13.
12. *Karpatský jazykový atlas* je v dialektologii ustálený název, přestože se nejedná o doslovný překlad původního originálu. Podobně se v dialektologii užívá názvu *Slovanský jazykový atlas*.
13. Více viz Vašek 1967: 39; 2002 (Lidová mluva, Slovní zásoba) nebo Ireinová 1995: 149; 2011: 157.
14. O koncepci KJA srov. Ireinová 1995: 149; 2011: 157–158.
15. Srov. Ramšáková 2014: 225.
16. Všechny následující nářeční výrazy jsou zapsány podle pravidel českého dialektologického přepisu (viz Lamprecht 1976: 7–9) a užitě podoby se vztahují k východomoravskému, resp. valašskému nářečí. Významy u lexikálních jednotek uvedeny nejsou, protože se mnohdy jedná o slova polysémií.
17. O principech kartografického zpracování map a užití symbolů v KJA více v jeho úvodním výtisku (*Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas* 1987: 14–15) nebo také v recenzi M. Ireinové (1995: 150).
18. Uvedené nářeční výrazy jsou zapsány podle pravidel pro přepis valašského dialektu.
19. V oddělení současné lexikologie a lexikografie ÚJČ AV ČR vzniká od roku 2012 *Akademický slovník současné češtiny*.
20. Jedná se sice o slovník, který je amatérským počinem, ale zahrnuje vcelku spolehlivý a komplexní sběr nářečního výraziva z oblasti Valašska, proto byl zařazen mezi srovnávací materiálové zdroje.
21. Číslo obce na mapách, které uvádí KJA.
22. *Archiv lidového jazyka* (ALJ) je budován dialektologickým oddělením Ústavu pro jazyk český AV ČR od roku 1952 a obsahuje cca jeden milion záznamů.
23. Uvedené obce jsem si vybrala pro svou disertační práci (NSJV) především proto, že jsem autochoton z této oblasti, což je pro slovníkové zpracování jazykového nářečního materiálu velmi důležitý vklad.
24. O historických souvislostech založení obce viz Baletka 1994: 13–15.
25. Více srov. Janiš – Kohoutek 2002 (v kapitole Středověké osídlení) a Baletka 1994, 2002 (Místopis – Liptál, Lhota u Vsetína, Rokytnice).
26. Od druhé poloviny 17. století do počátku 19. století vlastnil vsetínské panství uherský rod Illésházyů.
27. V NSJV tvoří cca 30 % hesel slovní zásobu společnou se slovenštinou, což potvrzuje přechodový charakter dialektů východní Moravy.
28. Karpatské výrazy vztahující se k přírodě a terénu nalezneme ve II. dílu ČJA (1997). Jsou to např. slova *četina/četyna*, *grapa*, *grůň*.

Literatura:

- Baletka, Ladislav ad. 1994: *Liptál*. Liptál: Obecní úřad Liptál.
- Baletka, Ladislav 2002: Doba předbělohorská. In: Nekuda, Vladimír (ed.): *Okres Vsetín*. Brno: Hvězdárna Valašské Meziříčí, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně – Okresní úřad Vsetín.
- Balhar, Jan a kol. 1999, 2002, 2005: *Český jazykový atlas III, IV, V*. Praha: Academia.
- Balhar, Jan a kol. 2011: *Český jazykový atlas. Dodatky*. Praha: Academia.
- Balhar, Jan – Jančák, Pavel a kol. 1992, 1997: *Český jazykový atlas I, II*. Praha: Academia.
- Bartoš, František 1906: *Dialektický slovník moravský*. Praha: Česká akademie věd Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Golářová, Hana 2013: *Nářeční slovník jihozápadního Vsetínska*. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta.
- Golářová, Hana 2014: Nářeční slovník jihozápadního Vsetínska. In: Urbanová, Svatava – Dokoupil, Lumír – Ivánek, Jakub – Kadlec, Petr (eds.): *Valašsko – historie a kultura*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity – Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, s. 213–222.
- Holub, Josef – Kopečný, František 1952: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Státní nakladatelství učebnic.
- Ireinová, Martina 1995: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, A 43, s. 149–153.
- Ireinová, Martina 2011: Nadnárodní jazykové atlasy a česká dialektologie. In: Holub, Zbyněk – Sukač, Roman (eds.). *Dialektologie a geolingvistika v současné střední Evropě*. Frýdek-Místek: Kleinwächter, s. 157–163.
- Janiš, Dalibor – Kohoutek, Jiří 2002: Středověké osídlení. In: Nekuda, Vladimír (ed.): *Okres Vsetín*. Brno: Hvězdárna Valašské Meziříčí, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně – Okresní úřad Vsetín.
- Jeřábek, Richard – Maur, Eduard – Štika, Jaroslav – Vařeka, Josef 2004: *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV. Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500–1900). Národopisné oblasti, kulturní areály, etnické a etnografické skupiny*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky.
- Kazmír, Silvestr 2007: *Slovník valašského nářečí. 1. díl valašsko-český, 2. díl česko-valašský*. Vsetín: Silvestr Kazmír (CD, aktualizovaná verze 2012).
- Kolařík, Josef 2010: *Nářeční slovník Luhačovického Zálesí*. Luhačovice: Město Luhačovice.
- Kopečný, František 1966: Ještě k rumunskému přínosu do valašského slovníku. *Slezský sborník*, 64, s. 250–259.
- Krandžalov, Dimitr 1963: *Valaši na Moravě. Materiály, problémy, metody*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kunz, Ludvík 2005: *Rolnický chov ovcí a koz*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.
- Lamprecht, Arnošt (ed.) 1976: *České nářeční texty*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Langer, Jiří 2014a: Geneze metodiky historiků a etnografů, potřeby vědeckých výstupů bádání na Valašsku v posledním půlstoletí. In: Urbanová, Svatava – Dokoupil, Lumír – Ivánek, Jakub – Kadlec, Petr (eds.): *Valašsko – historie a kultura*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity – Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, s. 33–40.
- Langer, Jiří 2014b: Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech a výstupy její činnosti se vztahem k potřebné mezo-
- borové a mezinárodní spolupráce. In: Urbanová, Svatava – Dokoupil, Lumír – Ivánek, Jakub – Kadlec, Petr (eds.): *Valašsko – historie a kultura*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity – Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, s. 125–128.
- Lukovič, Miloš 2014: Valašské právo jako základ valašské kolonizace – komparace s valašským právem na Balkáně. In: Urbanová, Svatava – Dokoupil, Lumír – Ivánek, Jakub – Kadlec, Petr (eds.): *Valašsko – historie a kultura*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity – Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, s. 131–140.
- Macůrek, Josef 1959: *Valaši v západních Karpatech v 15. – 18. století*. Ostrava: Krajské nakladatelství v Ostravě.
- Machec, Václav 1968: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.
- Miklosich, Franz 1880: *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen un der Karpaten*. Wien: Gerold.
- Nováková, Lenka 2014: Valaši na hukvaldském panství po třicetileté válce. In: Urbanová, Svatava – Dokoupil, Lumír – Ivánek, Jakub – Kadlec, Petr (eds.): *Valašsko – historie a kultura*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity – Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, s. 175–183.
- Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas: voprosnik* 1981. Moskva: Nauka.
- Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas: vstupitelnyj vypusk* 1987. Skopje: Makedonskaja akademija na naukite i umenostite.
- Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas I* 1989. Kišinev: Štiinca.
- Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas II* 1994. 2. vyd. Moskva: Institut slavjanovedenija i balkanistiki RAN.
- Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas III* 1991. Warszawa: Res Publica Press.
- Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas IV* 1993. Lvov: Institut ukrajinoznavstva AN Ukrajiny.
- Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas V* 1997. Bratislava: Veda – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas VI* 2001. Budapest: Tinta könyvkiadó.
- Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas VII* 2003. Beograd – Novi sad: Srbskaja akademija nauk i iskusstv.
- Příruční slovník jazyka českého I–IX 1935–1957*. Praha: Státní (pedagogické) nakladatelství.
- Ramšáková, Anna 2014: Karpatský jazykový areál. Karpatizmy v kysuckej nářečové oblasti. In: Urbanová, Svatava – Dokoupil, Lumír – Ivánek, Jakub – Kadlec, Petr (eds.): *Valašsko – historie a kultura*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity – Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, s. 223–233.
- Rejzek, Jiří ²2015: *Český etymologický slovník*. Praha: Leda.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* ⁴2005. Praha: Academia.
- Slovník spisovného jazyka českého I–IV 1960–1971*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Slovník slovenských nářečí I, II* 1994, 2006. Bratislava: Veda.
- Štika, Jaroslav ²1997: *Lidová strava na Valašsku*. Praha: Kneifl.
- Štika, Jaroslav 2007: *Valaši a Valašsko*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.
- Válek, Josef 1907–1911: Poznámky k mapě moravského Valaška. *Časopis Moravského musea zemského* 7, s. 51–85; ČMMZ 8, s. 81–118; ČMMZ 9, s. 109–130; ČMMZ 10, s. 133–146, 289–304; ČMMZ 11, s. 123–135.

Válka, Miroslav 2014: Valašsko a jeho lidová kultura v národopisné publicistice a odborné literatuře. In: Urbanová, Svatava – Dokoupil, Lumír – Ivánek, Jakub – Kadlec, Petr (eds.): *Valašsko – historie a kultura*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity – Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, s. 15–32.

Vašek, Antonín 1967: *Jazykové vlivy karpatské salašnické kolonizace na Moravě*. Praha: Academia.

Vašek, Antonín 2002: Lidová mluva. In: Nekuda, Vladimír (ed.). *Okres Vsetín*. Brno: Hvězdárna Valašské Meziříčí, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Okresní úřad Vsetín.

Internetový zdroj:

„Slovník nářečí českého jazyka (A – C).“ *Ústav pro jazyk český AV ČR* [online] [cit. 27. 10. 2016]. Dostupné z: <<http://snj.ujc.cas.cz/>>.

Seznam zkratk lingvistických zdrojů:

ALJ – *Archiv lidového jazyka*

BŠ – Bartoš, František: *Dialektický slovník moravský*

ČJA – *Český jazykový atlas*

KJA – *Karpatský jazykový atlas* (Obščekrapatskij dialektologičeskij atlas)

NSJV – *Nářeční slovník jihozápadního Vsetínska*

NSLZ – *Nářeční slovník luhačovického Zálesí*

PSJČ – *Příruční slovník jazyka českého*

SNČJ – *Slovník nářečí českého jazyka (A–C)*

SSJČ – *Slovník spisovného jazyka českého*

SSN – *Slovník slovenských nářečí*

SVN – *Slovník valašského nářečí*

Summary

Dialectal lexicon in Eastern Moravia and the Carpathian shepherd colonization

The focus of the contribution is on the analysis of dialectal lexicon in relation to the Carpathian shepherd culture. It also introduces the *Obščekrapatskij dialektologičeskij atlas, 1987–2003* [*Carpathian Language Atlas*] which also displays Moravian and Silesian locations and which is a support to the author in her analysis of the chosen dialectal lexicon. This is connected with the Carpathian geographic area and mostly includes “carpathisms” recorded in Moravia and Silesia, and facts about Carpathian shepherd culture. For the lexical analysis, a group of words has been chosen that contains names of sheep (or other) milk products and foods made from it: the group consists of the following words: *brynza, oščepek, žynčyca, čýr, domikát* and *kyselica*. The linguistic material has also been drawn from the all-national *Slovník nářečí českého jazyka (A–C)* [*Dictionary of Czech-Language Dialects*] and from the *Nářeční slovník jihozápadního Vsetínska* [*Dictionary of Dialects in the South-Western Part of the Vsetín Area*]. The dialectal vocabulary in the above region contains diverse language layers of domestic and foreign origin,

Key words: Carpathian shepherd colonization; Obščekrapatskij dialektologičeskij atlas; dialectal lexicon; carpathism; eastern-Moravian dialect.

TANČIT A ZPÍVAT PRO LEPŠÍ ŽIVOT? VÝSLEDKY VÝZKUMU FOLKLORNÍHO HNUTÍ V ESTONSKU

Teoretické pozadí tohoto příspěvku se primárně zakládá na konceptu *pocitu subjektivní pohody* (*subjective well-being – SWB*). Podle amerického sociologa Eda Dienera (2000) můžeme za subjektivní pohodu považovat, jak jednotlivci hodnotí své životy z kognitivního a emočního hlediska, činí tedy osobní pohodu subjektivním globálním stavem obecné spokojenosti s životem a kladným duševním zdravím. Bulharský sociální antropolog Michael Minkov (2009) zjistil, že volnočasové aktivity byly jedním z nejdůležitějších prediktorů pro osobní hodnocení štěstí a obecné kvality života. Výzkum britských antropologů Jennifer L. Brownové, Ronalda MacDonalda a Richarda Mitchella (2015) ukázal, že činnosti spojené s dědictvím (tedy vztahující se ke kulturnímu dědictví) vykazovaly jednu z nejdůležitějších souvislostí

s životní spokojeností. Američtí badatelé Pamela Tierneyová a Steven Farmer definují *tvůrčí sebeuplatnění* (*creative self-efficacy – CSE*) jako sebehodnocení vlastní schopnosti produkovat kreativní výstup (Tierney – Farmer 2002). Někteří další autoři (např. Beghetto 2006; Gong – Huang – Farh 2009; Karwowski 2011) názorně ukázali, že lidé s vysokou úrovní kreativity rovněž vykazují vysokou úroveň sebeuplatnění a vnitřní motivace. Dřívější studie (např. Tan – Ho – Ho – Ow 2008; Ma – Zeng – Ye 2015) ukázaly silné spojení mezi CSE, SWB a všeobecnou spokojeností s životem.

Náš výzkum byl zaměřený na lidový tanec a zpěv jako volnočasové aktivity, které nicméně zahrnují silné kulturní aspekty a aspekty vztahující se ke kulturnímu dědictví. Výzkumnou skupinou byli lidé, kteří se ve svém volnu věnují interpretaci estonského tanečního a písňového folkloru. Šlo jednak o tanečníky z folklorních souborů a členy pěveckých sborů zaměřených na interpretaci lidových písní nebo autorských písní estonským folk-

lorem inspirovaných. Předvádění hudebního a tanečního folkloru má v Estonsku dlouholetou historii, ale prvním významným doloženým veřejným festivalem v Estonsku, jehož program zahrnoval lidové tance, byl *Den estonské kultury*, který se konal v roce 1926 v Tallinnu. Tato událost byla předchůdcem dnešních celonárodních *Slavností estonské tance*. Ve srovnání se *Slavnostmi estonské písně*, které se poprvé konaly jako nezávislá kulturní událost již v roce 1869, je historie Slavností lidového tance mladší. Obě tyto kulturní aktivity byly silným impulsem k tomu, aby se lidový tanec a zpěv uplatnily jako kulturní a volnočasová aktivita, a to zejména v období sovětské okupace (1945–1990). Od roku 1947 se oba festivaly jako akce významné pro estonskou národní kulturu konají víceméně pravidelně (v pětiletém intervalu) a současně.

Hodnota a význam tradice lidového zpěvu a tance jsou v Estonsku tak silné, že v roce 2003 byly zapsány na Reprezentativní seznam nemateriálního kulturního dědictví lidstva UNESCO. Na Slavnostech estonského tance v roce 2014 se údajně sešlo přes 10 000 účinkujících a 35 000 diváků. Lidový tanec a zpěv si po celé 20. století zachovaly v Estonsku velký význam, a to zejména ve světle dramatických událostí v této zemi (v letech 1940–1991 zažilo Estonsko tři okupace: sovětskou 1940–1941, nacistickou 1941–1944 a opět sovětskou 1944–1991). Podobně významnou roli hrály také pro Estonce, kteří v důsledku zmíněných událostí opustili svou zemi (odešli zejména do USA, Kanady, Švédska, Austrálie, Německa a Velké Británie). Nicméně v posledních zhruba deseti letech se volnočasové a socializační aspekty činností spojených s pěstováním tzv. lidového umění staly stejně významnými jako aspekty kulturní, vztahující se k obecnému významu kulturního dědictví. Výzkum Marju Lauristinové (estonská badatelka a politička) a Peetera Vihalemma (estonský sociální psycholog a žurnalista), který se zabýval motivacemi účast-

Slavnosti estonské písně 2009. Foto Kaarel Mikkin. Zdroj: Enterprise Estonia, www.visitestonia.com

ti účinkujících na Slavnostech estonské písně a Slavnostech estonského tance ukázal, že aspekty společenského života a scházení se na těchto akcích jsou důležitější pro mladou generaci účinkujících (Lauristin – Vihailemm 2013).

Náš výzkum proběhl v létě roku 2014 a byl zaměřen na spojitosti mezi lidovým tancem a zpěvem v pozici volnočasových aktivit a pocitem subjektivní pohody (SWB). Další důležitou otázkou při bádání bylo začlenění tvůrčího sebeuplatnění (CSE) do mediačního procesu mezi volnočasovými aktivitami a SWB. Nakonec byly zkoumány motivační aspekty volnočasových aktivit vztahujících se k lidovému umění.

Vzorek stávajícího průzkumu (n = 560) tvořili tanečníci z folklorních sborů (m = 359; 64% celkového vzorku), zpěváci lidových písní (n = 150; 27% celkového vzorku) a studenti učitelských oborů jako kontrolní skupina (N = 51; 9% celkového vzorku). Z celkového počtu bylo 15% respondentů mužského pohlaví (n = 85) a 84% respondentů ženského pohlaví (n = 469), přičemž 6 respondentů na otázku pohlaví neodpovědělo. Kontrolní skupina byla vybrána tzv. pohodlnostním výběrem mezi studenty učitelských oborů na Tallinnské univerzitě. Hlavními kritérii pro začlenění bylo, aby členové kontrolní skupiny měli jiné koníčky (volnočasové aktivity) než lidový tanec nebo zpěv.

Průměrný věk respondentů byl 38,4 let s tím, že nejmladšímu respondentovi bylo 11 a nejstaršímu 82 let (celkem n = 560, SD = 13.502).

K měření klíčové koncepce na základě výzkumných otázek a teoretického pozadí byly použity následující nástroje:

1. pětibodová stupnice Světové zdravotnické organizace pro subjektivní pohodu, estonská verze (Sisask et al. 2008);
2. stupnice kreativního sebeuplatnění (CSE), kterou dle Ronalda Beghetta (2006) do estonštiny přepracovala E. Heinlová (Heinla 2014). Podle Beghetových návrhů přizpůsobených našemu výzkumu byly všechny body stupnice rozděleny do dvou skupin: skupina 1 („nižší

CSE“) a skupina 2 („vyšší CSE“). Toto dichotomní uspořádání do skupin bylo později využito v analýze.

Otevřené otázky směřovaly na motivaci a význam aktivit spojených s lidovým uměním pro respondenty samotné a Estonce obecně. Odpovědi na každou z těchto otázek byly rozděleny opět do dvou skupin: 1) skupina s více individualistickou, sebestřednou, osobní motivací a významem (např. radost, setkání s přáteli), 2) skupina s více kolektivními, vlastní zájmy přesahujícími, spojujícími motivačními faktory a významy (např. národní dědictví, kořeny). Otázky v pozadí se týkaly pohlaví, věku a vzdělání.

Dotazník byl rozdán všem respondentům, kteří k účasti na šetření dali svůj informovaný souhlas. Šetření bylo vedeno jednak formou písemného dotazníku, jednak jako průzkum online (dle volby informátora). Údaje byly shromažďovány od července do srpna 2014. Průzkum byl anonymní, dotazy nesměřovaly ani k jiným osobním údajům. Veškerá shromážděná data byla analyzována pomocí SPSS 22.0 pro Mac s použitím korelací, t-testů a regresní analýzy.

Výsledky výzkumu

Nejdříve byla provedena regresní analýza (lineární regrese: metoda: postupná; chybějící hodnoty byly nahrazeny středními hodnotami), aby se zjistilo, zda SWB lze připsat volnočasovým aktivitám vztahujícím se k lidovému umění. Výsledky analýzy naznačují, že existuje statisticky podstatná, i když slabá spojitost mezi volnočasovými aktivitami a SWB. Výsledky naznačují, že bilance CSE silně korelovala s SWB. Věk, pohlaví a úroveň vzdělání byly rovněž ve statisticky významném vzájemném vztahu s bilancí SWB. Výsledky analýzy ne naznačily, že CSE má mediační účinek volnočasových aktivit vztahujících se k lidovému umění na SWB osob.

Ke zjištění možných rozdílů mezi respondenty z hlediska SWB, a to na základě jimi uváděné primární volnočasové aktivity, bylo prováděno šetření pomocí analýzy rozptylu Oneway ANOVA. Výsledky naznačily, že osoby věnující se zpěvu lidových písní měly vyšší bilanci SWB ve srovnání s ostatními volnočasovými aktivitami (nevztahujícími se k lidovému umění). Mezi osobami věnujícími

Slavnosti estonského tance 2009. Foto Marin Sild. Zdroj: Enterprise Estonia, www.visitestonia.com

se lidovému tanci a zpěvu nebyly v bilancích SWB statisticky podstatné rozdíly.

Protože CSE ukázalo silnou, statisticky významnou spojitost s SWB v regresní analýze, byla provedena dodatečná analýza ke kontrole možných korelací s dalšími nezávislými faktory. Za tímto účelem byly skupiny „nízká CSE“ a „vysoká CSE“ zkoumány odděleně z hlediska faktorů korelujících s SWB. V případě skupiny „nízké CSE“ koreloval věk a pohlaví respondentů k SWB pozitivně; typ volnočasové aktivity a úroveň vzdělání nevykázaly statisticky významné korelace. V případě skupiny „vysoké CSE“ vykázal statisticky významnou korelaci pouze typ aktivity.

Pro srovnání tanečnicků a zpěváků z hlediska jejich motivace k tomu, aby se zapojili do volnočasových aktivit vztahujících se k lidovému umění, a také kvůli připsání významu těmto aktivitám byly provedeny t-testy s nezávislými vzorky. Výsledky naznačují, že mezi tanečnickými a zpěváckými existují statisticky významné rozdíly, týkající se 1) významu, které pro ně aktivity vztahující se k lidovému umění má; 2) důležitosti / významnosti aktivit vztahujících se k lidovému umění pro Estonce. Pokud se týče připsání významu aktivitám vycházejícím z lidového umění, zdá se, že ve srovnání se členy tanečních souborů se členové pěveckých sborů více zaměřují na význam těchto aktivit pro Estonce obecně, s důrazem na aspekt kolektivní, spojující (národní identita, uchování kultury a tradic, národní dědictví a kultura apod.), který je pro ně důležitější než jejich vlastní zájem.

Ačkoliv náš výzkum neodhalil kauzální propojení mezi volnočasovými aktivitami a SWB, patří mezi těch několik výzkumných studií (např. Brown et al. 2015), které propojují volnočasové aktivity zaměřené na kulturu (kulturní dědictví) s SWB. V estonském kontextu, kde lidový tanec a zpěv jsou nahlíženy jako živá součást kultury a národního dědictví, by tato znalost měla být využita k propagaci takových aktivit.

Výsledky našeho výzkumu nenačly mediační účinek tvůrčího sebeuplatnění (CSE) na pocit osobní pohody (SWB). Ačkoliv je ještě třeba stanovit důkaz mediačního účinku CSE na osobní pohodu, je zřejmé, že kreativní sebeuplatnění má na ni pozitivní vliv. Ukázalo se, že u lidí s nižší úrovní tvůrčího sebeuplatnění byly pohlaví a věk v kladném vzájemném vztahu s pocitem osobní pohody. Jinak řečeno, ženy mají tendenci demostrovat vyšší SWE skóre (jsou více spokojeny se svým životem) a také s věkem roste střední úroveň SWE.

Přesto mezi lidmi s vyšší úrovní tvůrčího sebeuplatnění určoval typ volnočasové aktivity úroveň pocitu osobní pohody. Pokud se týče motivačních a význam přisuzujících faktorů, zdá se, že lidé s nižší úrovní tvůrčího sebeuplatnění zdůrazňovali více kolektivních a sjednocujících důvodů jako ty, jež hrají roli při zapojení se do uměleckých aktivit spojených s lidovou kulturou a jejich významu pro Estonce coby národ. Lidé s vyšší úrovní tvůrčího sebeuplatnění se zdají být více motivováni individuálními důvody; stejný vzorec lze vidět ve významech přirčených aktivitám vztahujícím se k lidovému umění.

Náš výzkum byl prvním pokusem o porovnání různých typů aktivit spjatých s pěstováním lidového umění z hlediska korelací s faktory pohody. Věříme, že rozdílné typy těchto aktivit se vzájemně doplňují: členové pěveckých sborů mají tendenci přisuzovat svou motivaci kolektivním faktorům (důležitější je sbor jako sociální skupina než vlastní zájem, estonská národní identita apod.) ve srovnání se členy tanečních souborů, kteří mají tendenci nalézat motivaci ve více individualistických faktorech (např. kondice, tělesné aktivity, společenský styk s přáteli).

Závěr

Náš výzkum zaměřený na oblast pěstování lidového tance a zpěvu z hlediska jejich souvislostí a účinků na osobní pohodu lidí a kreativní sebeuplatnění patří k prvním pokusům na tomto poli. Není překvapením, že aktivity spjaté s pěstováním

folklorního kulturního dědictví mají pozitivní účinky na obojí. Funkcí těchto aktivit totiž není pouze uchování kulturního dědictví, ale také smysluplné trávení volného času.

Stávající příspěvek má určitě svá omezení, která by měla být brána v úvahu při interpretaci a používání výsledků pro další výzkum. Prvním problémem je fakt, že přes 80% respondentů byly ženy. Nicméně velmi nízké zastoupení mužských účastníků je obecným problémem aktivit spjatých s pěstováním lidového umění v Estonsku. Dalším omezením je načasování a průběh šetření. Odpovídání na otázky před velmi důležitou událostí (během zkoušek na vystoupení), a naopak po festivalu, kdy se uvolnil stres, může vyústit v rozdílné výsledky.

Studie nicméně překročila obecný předpoklad smysluplnosti pěstování kulturního dědictví a jednoznačně doložila vliv různých typů aktivit spjatých s pěstováním lidového umění na životy lidí. Další výzkum včetně srovnání s jinými druhy volnočasových aktivit by jistě přinesl další zajímavé informace. Přesto údaje, které byly výzkumem získány, dávají volnočasovým aktivitám spjatým s pěstováním lidového umění konkrétní přidanou hodnotu, pokud jde o vnímání obecné spokojenosti s životem v Estonsku. Uchování, zkoumání a rozvíjení jedinečných kulturních tradic nejen umožňuje dalším a dalším generacím uvědomovat si své historické kořeny, ale rovněž pozitivně ovlivňuje duševní a fyzické zdraví, posiluje spokojenost s životem a pomáhá tedy budovat šťastnější společnost.

*Stanislav Nemeržitski – Iivi Zájedová
(Tallinská univerzita – TLU)*

Příspěvek vznikl s podporou grantu č. 7231 Estonské vědecké nadace.

Literatura:

Bandura, Albert 1997: *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.
Beghetto, Ronald A. 2006: *Creative self-efficacy: Correlates in middle and second*

- dary students. *Creativity Research Journal* 18, s. 447–457.
- Brown, Jennifer L. – MacDonald, Ronald – Mitchell, Richard 2015: Are people who participate in cultural activities more satisfied with life? *Social Indicators Research* 11, s. 135–146. DOI: 10.1107/s11205-014-0678-7
- Diener, Ed 2000: Subjective well-being: the science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist* 55, s. 34–43.
- Gong, Yaping – Huang, Jia-Chi – Farh, JIjing -Lih 2009: Employee learning orientation, transformational leadership, and employee creativity: The mediating role of creative self-efficacy. *Academy of Management Journal* 52, s. 765–778.
- Heinla, Eda 2014: Estonian Students' Creative Thinking in Connection to Their Creative Self-Efficacy at University and Self-Esteem. In: Xenii, Elena (ed): *Creativity in Education Research and Practice*. Oxford: Inter-Disciplinary Press, s. 67–74.
- Karwowski, Maciek 2011: It doesn't hurt to ask... But sometimes it hurts to believe: Polish students' creative self-efficacy and its predictors. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts* 5 (2), s. 154–164. DOI: 10.1037/a0021427
- Lauristin, Marju – Vihalemm, Peeter 2013: *Minu laulu- ja tantsupidu: sotsioloogilise uuringu aruanne [Má slavnost písní a tanců: zpráva ze sociologického výzkumu]*. Tartu: Eesti Laulu- ja Tantsupeo SA. Dostupné z: <<http://sa.laulupidu.ee/wp-content/uploads/2015/01/Laalupeo-uuringu-aruanne-25-aprill-PARANDUSTEGA-KO-DULEHELE.pdf>> [cit. 1. 10. 2015].
- Ma, Ze-Wei – Zeng, Wei-Nan – Ye, Kai-Yin 2015: Gender differences in Chinese adolescents' subjective well-being: The mediating role of self-efficacy. *Psychological Reports: Sociocultural Issues in Psychology* 116, č. 1, s. 311–321. DOI: 10.2466/17.07.PR0.116k15w2
- Minkov, Michael 2009: Predictors of differences in subjective well-being across 97 nations. *Cross-Cultural Research* 43, 2, s. 152–179. DOI: 10.1177/1069397109332239
- Sisask, Merike – Värnik, Airi – Kölves, Kairi – Konstabel, Kenn – Wasserman, Danuta 2008: Subjective psychological well-being (WHO-5) in assessment of the severity of suicide attempt. *Nordic Journal of Psychiatry* 62, s. 431–435.
- Tan, Ai-Girl – Ho, Valerie – Ho, Elizabeth – Ow, Steve 2008: High school students' perceived creativity self-efficacy and emotions in a service learning context. *International Journal of Creativity and Problem Solving* 18, s. 115–126.
- Tierney, Pamela – Farmer, Steven M 2002: Creative self-efficacy: Its potential antecedents and relationship to creative performance. *Academy of Management Journal* 45, s. 1137–1148.

ŽIVOT JE KRÁSNÝ: KAREL OTTO HRUBÝ 1916–1998

Sto let od narození Karla Otty Hrubého (1916 Vídeň – 1998 Senotín, okr. Jindřichův Hradec) je dobrou příležitostí zamyslet se i nad rolí tohoto umělce při vytváření vizuální podoby české a slovenské lidové kultury a také nad tím, nakolik je to obraz pravdivý a komplexní – nebo selektivní.¹

K. O. Hrubý studoval Právnickou fakultu UK v Praze, ale intenzivně se věnoval i malbě a hudbě, zejména jazzu. Fotografovat začal už jako dvanáctiletý, ale fotografické školení neměl žádné. Během války, po uzavření vysokých škol, byl totálně nasazený; bezprostředně po osvobození nastoupil do redakce brněnské Rovnosti jako fotograf. Od roku 1947 pracoval jako kameraman v Československém filmu, v roce 1951 byl redaktorem a fotoreportérem Květů, od roku 1952 začal učit na brněnské uměleckoprůmyslové škole (Vyšší škola uměleckého průmyslu, později Střední uměleckoprůmyslová škola). V roce 1959 spolu s Adolfem Kroupou a Vilémem Reichmannem založil první stálou fotografickou síň v Československu i v Evropě – Funkeho kabinet při Domu umění města Brna; v roce 1965 spolu s Janem Beranem, Milošem Budíkem, Antonínem Hinštem, manželí Skoupilovými a Janem Tichým založil fotografickou skupinu VOX. Je pokládán za jednoho z našich nejlepších krajinářů, ale jeho záběr byl širší, určitou dobu se věnoval i výtvarné fotografii a fotografií barevné.

Uměleckohistorický rozbor jeho díla a jeho role v dějinách fotografie bude předmětem chystané výstavy a monografie.² Etnologie však přistupuje k fotografii poněkud z jiných pozic – již půlstoletí využívá Hrubého fotografie jako doklad období, kdy zásadní a velmi rychlá změna společensko-ekonomického systému znamenala i zánik po staletí zvolna se vyvíjejících vesnických komunit. Hrubý samozřejmě nepotřeboval impulsy od etnologů, jeho fotografický zájem o člověka a krajinu k této spolupráci přirozeně dospěl. Nejprve, od přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století, to byla spolupráce s Etnografickým ústavem Moravského zemského muzea v Brně, především skrze jeho tehdejšího vedoucího Ludvíka Kunze. Hrubý tehdy ústavu prodal své četné fotografie z konce čtyřicátých let. Významně se podílel i na fotografické dokumentaci předmětů ze sbírek ústavu, tedy na práci nepříliš záživné, ale honorované, a odváděl ji s mimořádnou řemeslnou poctivostí. Dokumentoval také akce nazývané Národopisné pondělky – folklorní představení, na nichž vystupovali „autentičtí“ folklorní interpreti (autentičtí ve srovnání např. s profesionálním BROLNem nebo brněnskými folklorními soubory). Zakázky od L. Kunze dostával i na fotografování v terénu – na to vzpomínala Eva Urbachová, tehdejší muzejní kurátorka, v dopise ještě dlouho poté: „Tak třeba mám výkaz práce za rok 1951. V tomto roce jsem byla vyslána na jízdu králů do Vlčnova, jel se mnou K. O. Hrubý a obdivovala jsem ho, jak pořizoval záběry ze střechy autobusu.“³ Spolupráce s Etnografickým ústavem a s Ludvíkem Kunzem potom vyvrcholila stálou expozicí *Lid v pěti generacích*.⁴ V ní byly, vedle sbírkových předmětů, fotografie K. O. Hrubého důležitou a moderním způsobem zakomponovanou součástí, což se podařilo spojením organizačního úsilí, odborné erudice a nadstandardních možností L. Kunze a výtvarného řešení nikoho menšího než Bohuslava Fuchse.

Další systematickou spolupráci navázal K. O. Hrubý s folkloristkou Olgou

Hrabalovou (roz. Kadlčíkovou), a to na její diplomové práci v roce 1951. Profesor Antonín Václavík, tehdejší vedoucí katedry etnografie, navrhl své studentce zpracovat pod jeho vedením monografii východomoravské obce Boršice u Blatnice a vzhledem k nepříteli progresivnímu původu diplomantky doporučil soustředit se na Anežku Gorlovou, v té době populární nositelku „pokrokových lidových tradic“. Diplomantka Kadlčíková se tedy do Boršic nastěhovala na prázdniny, Gorlová byla jí rádkyní a zprostředkovatelkou a renomovaný brněnský fotograf Karel Otto Hrubý jí byl určen jako „fotoilustrátor“. Toto angažmá Hrubého organizoval a finančně plně hradil Krajský národní výbor v Gottwaldově (předtím Zlín a nyní opět Zlín). Sama adeptka etnografie si koupila Hrubého publikaci *Brno ve fotografii* (1951), aby viděla, co lze od něho očekávat. O jeho renomé ale dle vlastních slov nic nevěděla. Hrubý do Boršic opakovaně zajížděl (hromadnou dopravou) a fotografoval zde zcela podle jejich pokynů: „Co jsem potřebovala

a zdůvodnila, to vyfotil. Ochotně, ale spíš bez vlastního vkladu; nemluvil se mnou, nemluvil ani s lidmi, které fotografoval. Já bych si s ním i ráda povykládala o fotografii, o jeho záměrech nebo názorech, ale on moc nekomunikoval, ani se nezasmlál.“ Její zkušenost z této spolupráce byla tedy poněkud jiná, než jak své požadavky na práci v terénu později a jinde formuloval Hrubý sám.⁵ Fotografované situace během tohoto dlouhodobého terénního výzkumu byly částečně autentické, částečně stylizované a nahrané – jako například odprošení nevěsty rodičů. Hrubého pozitivy formátu 13x18 pak byly ilustrační přílohou vlepenu do strojopisné diplomové práce Olgy Hrabalové, v níž neurazí, ale ani nenadchnou; spíše upozorní, jak důležité jsou pro vyznění fotografie výřez, zvětšení a adjustace.⁶

Na začátku šedesátých let se Karel Otto Hrubý zapojil do práce na dvou významných regionálních monografiích – *Podluží* (1962) a *Hornácko* (1966), jejichž autory a editory byli pedagogové z brněnské katedry etnografie Václav Frolec, Dušan Holý a Richard Jeřábek. Obrazovou přílohu zajišťoval R. Jeřábek, kterému byla základní inspirací publikace *Lužice. Srbské kroje* s textem Pawla Neda a fotografiemi Wolfa Lückinga.⁷ Tyto snímky byly naprosto odlišné od dosavadní produkce používané v národopisných publikacích v našem prostředí a spolu s moderní grafikou a vynikající polygrafickou úrovní publikace působily naprosto převratně. K. O. Hrubý, na přelomu padesátých a šedesátých let již velmi dobře známý z publikovaných prací i z výstav, jevil se jako jeden z mála, kdo mohl Jeřábkovy představy – tzn. přirozené fotografie z přirozeného prostředí – naplnit. Hrubý jezdil tedy do terénu a imperativu přirozenosti se snažil vyhovět. (Ze soudobých fotografií jsou v monografii dále použity fotografie Viléma Reichmanna, Miloše Budíka ad.)

S lidovou kulturou tak často spojená kýčovitost se částečně projevila v Hrubého fotografiích BROLNu – profesionálního hudebního tělesa s taneční

skupinou, fungujícího při brněnské redakci Československého rozhlasu. Jak vzpomínal etnomuzikolog Dušan Holý, v roce 1957 byli členové BROLNu autobusem vyvezeni za Brno, na místo „do přírody“, o kterém už měl Hrubý svou představu. Při fotografování vyžadoval od tanečnicků další a efektnější taneční figury. Vznikly snímky, které nějakou dobu plnily úlohu v propagačních materiálech souboru i rozhlasu a mnohokrát byly (a kupodivu stále jsou) napodobovány.

Z hlediska etnologie a její potřeby obrazové dokumentace naplňoval Hrubý jakýsi ideál spolupráce etnologa a profesionálního fotografa, známý ale již z dřívějších, jako byla spolupráce předválečného přednosty etnografického oddělení Moravského muzea Františka Pospíšila a fotografa Antonína Blažka, nebo ještě předtím spolupráce německého fotografa Erwina Rauppa a Františka Kretze.

Hrubý však venkov nefotografoval jenom na základě této spolupráce a na základě objednávek z etnologické obce. Venkov a kulturní krajinu zachycoval prů-

Moravské Lieskové, 1952. Signovaný pozitiv 22 x 18 cm, bez inv. č.

Znojensko, ca 1950. Signovaný pozitiv 24 x 18 cm. Fotoarchiv EÚ MZM FA 1662

běžně po celý svůj život a toto své zaujetí předal i generacím svých studentů. Právem lze mluvit o jakémsi iniciačním zasvěcení – studentům, kteří z velké většiny pocházeli z města, zprostředkoval během několikadenních výjezdů na Liptov nejen přímý kontakt s realitou venkova, ale i pocit osobní a tvůrčí svobody, v normalizačních letech tak vzácný. Některým z nich zůstala krajinářská fotografie a slovenský venkov celoživotním tématem.⁸

Po polovině sedmdesátých let Hrubý zanechal své pedagogické činnosti, od fotografie se obrátil k malbě a od městského ruchu k tichému pobytu v Senotíně u Jindřichova Hradce, na chalupě, která měla daleko k standardnímu komfortu. V televizním dokumentu podal zdůvodnění: „Fotografie mě přestala bavit a vnitřně naplňovat.“⁹ Ještě předtím ale do Hrubého domácnosti, v níž neustále překážel obrovský pes, několik měsíců docházel kurátor Moravského zemského muzea Slavomír Brodesser a z tisíců negativů a autorských pozitivů vybíral věci vhodné do muzejních sbírek. Řádově několik tisíc fotografií K. O. Hrubého je tak významnou a permanentně výtěžovanou součástí fotografického fondu Etnografického ústavu a historického oddělení MZM. Akviziční souvislosti a důvody nelogického a nepraktického rozdělení fondu mezi dvě muzejní oddělení jsou výsledkem osobní zainteresovanosti a badatelských preferencí tehdejších kurátorů, dnes už s touto skutečností ale nelze nic udělat. Důležité je, že fotografie jsou zaevidovány, částečně i digitalizovány, v souladu s požadavky bezpečné úschovy uloženy a badatelsky přístupné.

K. O. Hrubého lze nazvat encyklopedistou, který obsáhl a fotograficky zaznamenal nejrůznější aspekty života. Začátek i konec lidského života, den sváteční i všední, práce ve městě v továrnách, na venkově v zemědělství, pohledy do veterinární kliniky, domova důchodců, družstva invalidů, na schůzi jednotného zemědělského družstva; fotograficky popsal technologické postupy různých řemesel, zaznamenal přijetí dětí řeckých

Veletiny, 1970. Negativ 6 x 6 cm. Fotoarchiv EÚ MZM F 576

Uherské Hradiště, předvelikonoční prodej kůzlat, 1950. Signovaný pozitiv 18 x 24 cm. Fotoarchiv EÚ MZM FA 1752

komunistů v poválečných letech, zachytil i momenty překvapující, jako např. celní prohlídku v Mikulově. Ke skutečně obrovskému množství témat lze u něho nalézt fotografický doklad a teritoriálním záběrem i tematickou šíří nemá konkurenci. Hrubým opakovaně využívané kompoziční schémata – podhled a diagonála – fungovaly a monumentalita takto dodaná či podsunutá i běžným či banálnějším činností je stále esteticky působivá.

Úvaha na téma, jaký byl přístup K. O. Hrubého k rurálnímu prostředí, by zároveň mohla být úvahou o vztahu levicově a humanisticky orientovaného intelektuála k tomuto prostředí: byl podpořen dílčí životní zkušeností, přesto to byl přístup zvencí a s odstupem, což konstatujeme bez kvalitatívního hodnocení. Hrubý žil trvale ve městě, byl relativně dobře zabezpečený, měl prestižní zaměstnání, prestižní kontakty a dostatečné možnosti

výstavní i publikační prezentace. Zastával takové posty, v nichž se mohl fotografování plně a bez omezení věnovat a mohl působit nejen na přátele v brněnském Fotoklubu nebo na četné žáky brněnské uměleckoprůmyslové školy, ale prostřednictvím výstav a frekventovaného publikování i na širokou veřejnost.

Hrubého fotografické sdělení je především pozitivním přitakáním životu. Ubíjející každodenní realita totalitního režimu stála spíše stranou jeho fotografického aparátu; nebo ji pomocí výrazových prostředků odsunul do pozadí, popř. jí dal jiný, posunutý a nekonfrontační význam. Nejpůsobivější jsou jeho fotografie tam, kde člověka zachycuje v přírodě a s přírodou: v kvetoucím sadu je i fyzická dřina, stáří a osamění, celý lidský úděl jaksi snesitelnější.

Helena Beránková
(Etnografický ústav MZM)

Poznámky:

1. Text částečně vychází z příspěvku předneseného na sympoziu v Domě umění města Brna 25. května 2016 a vznikl za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Moravské zemské muzeum (DKRVO, MK000094862).
2. Dům umění města Brna, 2017–2018, kurátorka Jana Vránová.
3. Korespondence Evy Urbachové a H. Beránkové, 1997, soukromý archiv. – Na setkání a spolupráci s Karlem Ottou Hrubým dále vzpomínali v dopise, v emailové korespondenci, v telefonickém i osobním rozhovoru: Olga Hrabalová, Alena Jeřábková, Eva Urbachová, Slavomír Brodšer, Dušan Holý a Karel Pavlišík – všem ještě jednou děkuji.
4. *Lid v pěti stoletích – od vesnice robotní k socialistické*. Stálá etnografická expozice. Scénář Ludvík Kunz, architektonický a výtvarný návrh Bohuslav Fuchs. Brno, Palác šlechticů, 1961. L. Kunz ke spolupráci získal i další významné fotografie – Čeňka Chládky, Jana Lukase, Miloše Budíka a další. Tato stálá expozice byla bez náhrady zrušena při rekonstrukci Paláce šlechticů v roce 1999.
5. Srov. Muselík 1991.
6. Srov. Kadlčíková 1953.
7. Srov. Lücking – Nedo 1956.
8. Srov. Maříková (ed) 2011.
9. Televizní dokument *K. O. Hrubý*, režie Vít Korčák, Česká televize 1992.

Literatura:

- Frolec, Václav – Holý, Dušan – Jeřábek, Richard (eds.) 1962: *Podluží. Kniha o lidovém umění*. Brno: Krajské nakladatelství.
- Frolec, Václav – Holý, Dušan – Jeřábek, Richard (eds.) 1966: *Horňácko*. Brno: Blok.
- Hrubý, Karel Otto 1951: *Brno ve fotografii*. Brno: Nakladatelství KNV.
- Kadlčíková, Olga 1953: *Boršice. Příspěvky k historicko-etnografické monografii moravskoslovenské obce*. Diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta UJEP.
- Lücking, Wolfgang – Nedo, Paul 1956: *Die Lausitz. Sorbische Trachten*. Berlin: Akademie Verlag.
- Maříková, Bohuslava (ed) 2011: *Liptovská rapsodie II. Pocta K. O. Hrubému*. Metro-pol a Galerie Nahoře: České Budějovice.
- Muselík, Roman 1991: *Karel Otto Hrubý*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita.

Zázrivá, svatební průvod, 1952. Signovaný pozitiv 18 x 24 cm. Fotoarchiv EÚ MZM FA 4957

100 LET OD NAROZENÍ ZPĚVÁKA
JOŽKY SEVERINA Z TVRDNIC

Dnes stále zpěvné Podluží, kraj na jihu Moravy kolem města Břeclavi, prošlo na začátku 20. století významnou proměnou. Existují doklady o tom, že zdejší písňová tradice postupně zanikala pod vlivem nových kulturních vlivů a proudů. Na místo starých lidových písní spojených po staletí s různými okamžiky lidského života nastoupily ve zpěvním repertoáru módní sentimentální písně vytvořené různými autory a šířené prostřednictvím tisku, pronikaly do lidového zpěvu z kabaretů, operet, filmů a podobných institucí. Sami zpěváci nepovažovali tuto proměnu za závažnou. V takové situaci se zpočátku utvářel také repertoár Jožky Severina (1916–1991), od jehož narození uplynulo 1. června letošního roku rovných sto let. Začlenil se do života rodného regionu jako výrazný tenor, jako populární zpěvák, jemuž se zpěv stal stálou životní potřebou. J. Severin přijímal vývoj stejně jako ostatní zpěváci na Podluží a v počátcích své pěvecké kariéry zpíval výše zmíněné módní písně, podobně jako o něco dříve jeho matka. Ta jezdila za svobodna s kamarádkou zpívat do Vídně, kde byly oblíbené módní písně v dialektu přijímány jako lidové písně z Podluží. J. Severin se postupně stal jedním z řady zpěváků vpravdě lidových, kteří pomáhali vrátit kraji na jižní Moravě jeho dřívější písňové bohatství. K tomu dopomohly tištěné edice lidových písní, stejně jako činnost nově vznikajících slováckých krúžků a později i činnost dalších uměleckých těles, která se zaměřila na popularizování starobylých, tzv. tradičních lidových písní. V případě J. Severina to byla např. spolupráce s hudebníkem Jaromírem Běhunkem, vedoucím a členem řady seskupení věnujících se lidové hudbě (Nečas 1997). Tato cesta nebyla ani přímá ani jednoduchá. Jak bylo řečeno výše – kolem něho, v regionu, ve zpěvu rodičů i v jeho vlastním projevu měly své místo nové výtvoř. J. Severin i ostatní zpěváci

na Podluží si ani neuvědomovali, že zpívají něco, co je v kraji cizí.¹

Domnívali se, že je to pravá místní tradice. Ta musela někde existovat, třeba v hlavách pamětníků, v rukopisných zápisech, v kronikách, archivech či v písňových edicích. Odtud vyšla znovu na světlo v aktivitách krúžků, v činnosti dnes zahrnované pod pojem folklorní hnutí. Tímto způsobem se také J. Severin zapojil do obnovy lidové písně na Podluží. Šlo o proces, který bychom, řečeno současnou terminologií, mohli označit jako revival. Široká veřejnost tak měla možnost poznat J. Severina jako typického představitele slováckého lidového zpěvu z oblasti Podluží. Díky jeho velké popularizaci, vydatně podporované hromadnými sdělovacími prostředky i vystupováním před publikem, se tak uchovala v živé podobě řada lidových písní z Podluží a zpopularizoval se typický způsob jejich zpěvního přednesu. J. Severin se stal nejen jedním z nejznámějších zpěváků lidových písní, zvláště pak po vzniku Brněnského rozhlasového orchestru lido-

Jožka Severin, polovina padesátých let 20. století. Repro Petr Toncr 1985

vých nástrojů (BROLN), kdy se nahrávky s jeho hlasem rozšířily mezi širokou posluchačskou veřejností. Stal se i velkým vzorem pro další lidové zpěváky.

Ať už se zpívalo cokoliv a kdekoliv, hudba a zpěv v rodinném prostředí zpěváka ze strany obou rodičů a prarodičů byla pevně zakořeněna. Bylo jen přirozené, že J. Severin v rodinné tradici pokračoval. Jeho cesta jako pěvce se nepohybovala pouze v rámci hudebního folkloru. Výjimečný hlasový fond jej vedl i k vystupování v okruhu tzv. artificiální hudby. V roce 1941 ztvárnil spolu s dalšími chasníky z Podluží postavy rekrutů v pražské inscenaci opery Leoše Janáčka *Její pastorkyňa*. O sedm let později zazpíval v rámci Pražského jara partovníka v oratoriu Antonína Dvořáka *Svatá Ludmila*, v Brně pak účinkoval v divadelní inscenaci Mrštíkovy *Maryši*.

To, jak se J. Severin prezentoval později během svého života před publikem, jednoznačně ukazovalo na pevné zakotvení ve sféře hudebního folkloru. Byl typickým představitelem lidového zpěváka, třebaže jeho četná vystoupení, zejména ve druhé polovině 20. století, už spadala do oblasti folklorismu. V jeho osobě nacházíme propojení obou kulturních systémů, mezi nimiž lze jen těžko vést nějaké hranice. Vedle toho existovala další rovina Severinovy umělecké aktivity – skládání písní. Jako zpěvák byl J. Severin veřejnosti dostatečně známý, o jeho vlastní tvorbě se však poměrně dlouho nevědělo. Přitom nešlo o činnost zanedbatelnou: složil kolem padesáti písní, z nichž některé se začlenily do repertoáru ostatních zpěváků na Podluží (např. píseň *Od Tvrđonic dúle k lesu je huboká cestička*). Jen pro srovnání možno uvést, že např. Anežka Gorlová, které patří mezi moravskými autory tzv. nových lidových písní přední místo, složila více než sedmdesát písní (Uhlíková 1997).

J. Severin ovšem neskládal písně se záměrem, aby se rozšířily mezi ostatní zpěváky. Tvořil spíše proto, aby se vyzpíval ze svých pocitů, vyjádřil smutek nebo stesk, či opěvoval rodný kraj. I to bylo dů-

vodem, že své skladebné pokusy poměrně dlouho tajil a nepovažoval za nutné na ně nějak upozorňovat.² Přesto některé písně pronikly na veřejnost, jednu dokonce zachytil sběratel Jan Poláček a zařadil ji mezi své ostatní sběratelské úlovky jako tzv. pravou lidovou píseň.³

V osobě jednoho nositele se tak spojovalo několik hudebních okruhů – módní písně, artificiální hudba, hudební folklor i vlastní komponování. V interpretaci lidových písní rostla jeho popularita nejen na Podluží, ale i u široké posluchačské veřejnosti díky vystupování v rozhlasu. Pro tuto činnost jej objevil v první polovině 20. století redaktor a později vedoucí hudebního vysílání (1928–1945), ředitel univerzitní knihovny v Brně (1948–1953) a vědecký pracovník a posléze vedoucí brněnského etnografického akademického pracoviště (1965–1971), muzikolog Karel Vetterl (Toncrová 1993: 136–137). Díky nahrávkám písní *Sedí sokol na javorí*, *Pri breclavskej pile*, *Kačena divoká*, *Zařehťaly koně* a dalších se v Severinově podá-

ní nebo v duetu s Boženou Šebetovskou z Lanžhota staly písně z Podluží známé, populární a hlavně zpívané v široké posluchačské obci především v padesátých až sedmdesátých letech 20. století. Jejich proniknutí do zpěvního repertoáru posluchačů rozhlasu, jejich obliba i aktivní znalost byly usnadněny faktem, že v té době se lidové písně v podání vynikajících interpretů vzešlých z jednotlivých národopisných regionů teprve začínaly častěji zařazovat do vysílání a tak započalo také jejich šíření i za hranice oblastí, které byly jejich původním domovem. Severinův vysoký tenor zněl z rozhlasových nahrávek a z gramofonových desek v sólovém provedení i spolu s ženskými hlasy, nejdříve s již uvedenou B. Šebetovskou, Drahomírou Stibůrkovou a s dcerou Julií Kučerovou-Severinovou. Partnerem ve zpěvu mu byl také jeho vzdálený bratranec Jožka Rampáček (1918–1987), další význačný tenorista z Podluží.

Nepovažuji za příliš průkazné uvádění přesných čísel, avšak v případě

J. Severina se jim nelze zcela vyhnout. Vzhledem ke své pověsti a popularitě musel zpěvák sumarizovat a sepisovat své životní zážitky a dojmy, své úspěchy ve zpěvu. Z jeho životopisu tak můžeme citovat některá pozoruhodná čísla. Jako interpret lidových písní navštívil více než stokrát zahraničí (22 zemí), vystupoval s padesáti kapelami, převážně cimbálovými, ale i s dechovkami. Při sumarizaci svého účinkování v masmédiích se dostal ke čtyřem stovkám nahrávek v rozhlasu, osmdesáti čtyřem televizním vystoupením. Jako aktivní umělec se zúčastnil celkem 5 862 kulturních akcí doma i v zahraničí.⁴

Rozsah svého osobního zpěvního repertoáru odhadoval J. Severin na 400 písní.⁵ Na radu etnomuzikologa Dušana Holého začal písně, které znal, soukromě nahrávat na magnetofon, aby byly všechny dokumentované. Při jeho zaneprázdnění vystupováním na veřejnosti se bohužel tento záměr nepodařilo zrealizovat. Ani při dlouhodobém výzkumu prováděném v rámci činnosti etnologického akademického pracoviště v Brně zpěvák nezpíval tak často, aby bylo možno zachytit jeho kompletní repertoár. Jak už bylo uvedeno na jiném místě (Toncrová 2015), zpěvák si v soukromí hodně šetřil hlas. Nicméně během několika besed se celou řadu písní přece jen podařilo nahrát, alespoň jejich první sloky. Pro objasnění jeho zpěvního způsobu přednesu to nejsou právě odpovídající záznamy, nicméně pro zjištění rozsahu repertoáru jde o důležité zvukové dokumenty. Při sledování výběru písní pro připravovanou sbírku lidových písní z Podluží jsme tímto způsobem zaznamenali řadu bezprostředních poznámek zpěváka k textům i k hudební stránce vybraných písní. J. Severin se zamýšlel nad dialektem, nad textovými kontaminacemi i nad hudebním ztvárněním, připomínal, se kterým interpretem měl píseň v paměti spojenou, kde či od koho se ji naučil, kdo ji obvykle zpíval v době, kdy lidové zpěváci měli „své“ písně. Pro ilustraci doplnil svou variantu či verzi téměř ke každé vy-

Marta Toncrová při rozhovoru s Jožkou Severinem. Tvrdonice 1985. Foto Petr Toncr

brané písní. Podobnou metodu jsme použili už v počátcích výzkumu při probírání písňové sbírky Jana Turečka z Tvrdonic (Sirovátka – Vetterl [1974]). Tímto způsobem a při dalších výzkumných příležitostech zaměřených zase jiným směrem se podařilo v průběhu osmdesátých a devadesátých let 20. století u J. Severina zaznamenat přes dvě stovky písní.

I když při vystupování před publikem J. Severin měl možnost předvést jen část svého repertoáru, jeho význam pro zachování písňového bohatství Slovácka a zvláště Podluží je pozoruhodný. V roce, kdy uplynulo sto let od jeho narození, si tyto jeho zásluhy znovu připomínáme s odborníky, jeho nezapomenutelný zpěvní projev zároveň připomínáme i široké veřejnosti.

Marta Toncrová
(Etnologický ústav AV ČR)

Poznámky:

1. „Byly doby, kdy třeba děvčata, keré byly o tych pět roků starší ode mňa, nebo ani nebyly starší, byly tak staré jak já, tak tyto všecky písničky takové, jak už sem říkal, ty hašlerovské a ty české – měly sešity a to si všecko psaly a zpívaly to večerama jako naše písničky... Toto je ‚Proč ty, kukačko, nad námi kukáš‘ a takové ty věci. Já až to budu natáčet, esli sa k tomu dostanu, já tam aj tyto nazpívám. Dám k temu poznámku, že to byly písničky ne naše, ale byly donesené a prostě, že to byly písničky české a je jich ne málo...“.
Etnologický ústav AV ČR, pracoviště Brno, dokumentační sbírky, sign. Pk 92A, nat. Marta Toncrová, 1. 12. 1987.
2. Možná jej k tomu vedl rovněž fakt, že nové písně měly pozitivní ohlas u zpěváků a u hudebních odborníků do té doby, než vyšel najevo jejich tvůrce. Pak nastala tvrdá kritika, někdy i odsouzení, zavržení apod.
3. Píseň *Slunko nízko, večer blízko* (srov. Poláček 1947: 180).
4. Uvedeno podle strojopisu z 26. 3. 1986, který J. Severin poskytl při výzkumu prováděném autorkou tohoto příspěvku. (Uloženo v Etnologickém ústavu AV ČR VBrně, sign. R 24.)
5. Pro srovnání uvedme odhad Vladimíra Úlehly o rozsahu repertoáru strážnických

zpěváků. V díle *Živá píseň* předpokládá, že dobrý zpěvák zná stovku písní (Úlehla 1949: 223).

Literatura:

- Nečas, Jaromír 1997: Běhunek, Jaromír. In: Pavlicová, Martina – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, s. 16.
- Poláček, Jan 1947: *Slovácké písničky, díl IV*. Brno: Brněnská tiskárna.
- Sirovátka, Oldřich – Vetterl, Karel (eds.) [1974]: *Lidové písně z Podluží*. Břeclav: Okresní kulturní středisko.
- Toncrová, Marta (ed.) 1993: *Živý odkaz Karla Vetterla. (1898–1979)*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku v Brně, AV ČR.
- Toncrová, Marta 1997: Severin Josef. In: Pavlicová, Martina – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, s. 104.
- Toncrová, Marta 2015: Lidový zpěvák mimo scénu. Jožka Severin z Tvrdonic na jižní Moravě. In: Přibylková, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.), 2015: *Od folkloru k world music. Na scéně a mimo scénu*. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, s. 45–59.
- Uhlíková, Lucie 1997: Gorlová, Anežka. In: Pavlicová, Martina – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, s. 33.
- Úlehla, Vladimír 1949: *Živá píseň*. Praha: F. Borový.

VZPOMÍNÁNÍ S JUBILANTKOU EVOU KRÖSCHLOVOU

Deset let uteklo jako nic a my se opět setkáváme na stránkách Národopisné revue s osobností pedagožky, tanečnice, choreografky a taneční publicistky doc. Evy Kröschlové při oslavě jejího dalšího kulatého jubilea (nar. 13. 12. 1926). Při minulém setkání s E. Kröschlovou (NR 4/2006) jsme připomněli její celoživotní dráhu spojenou mj. s osobností její matky Jarmily Kröschlové, významné představitelky výrazového tance v Čechách. Pozornost jsme dále věnovali zvláště jejímu

působení v oblasti mezinárodní badatelské skupiny ICTM Study Group on Ethnochoreology UNESCO, kde se významným způsobem zapsala do jejího kontextu při rozpracování metody strukturální analýzy tanečních forem (nejnověji publikovala na toto téma společně s Ancou Giurchescu kapitolu Theory and Method of Dance Form Analysis in: Kaeppler, Adienne L. – Ivancich Dunin, Elsie (eds.): *Dance Structures. Perspectives on the Analysis of Human Movement*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007). Mezitím se jubilantka stala držitelkou ceny Kolegia pro udělování cen Thálie za rok 2014, ale také laureátkou MFF Strážnice 2006 za fundovaný přednáškový pořad Taneční paralely, kde srovnává vybrané historické taneční motivy a jejich proměny v lidovém, aristokratickém a měšťanském prostředí. A u tohoto posledního zájmu bych se ráda zastavila v tom dnešním připomenutí její činnosti.

Eva Kröschlová je v posledních letech vnímána zejména ve spojení s historickým tancem – přes dvacet pět let byla lektorkou tanečních tříd mezinárodní letní školy staré hudby v Kroměříži a ve Valticích. V roce 2000 založila soubor historického tance Chorea historica a jako jeho umělecká vedoucí vytvořila ve spojení s různými hudebními ansámblý mnoho celovečerních představení, např. *Dvorské tance, Den podle Bocaccia* nebo *Písně a tance před branami renesance* (premiéra na mezinárodním hudebním festivale Smetanova Litomyšl 2003). Méně se však ví o jejím bezprostředním vztahu k lidové kultuře, zejména k hudbě a tanci. Významná se v tomto ohledu stala např. její dlouholetá spolupráce s osobností hudebníka, historika a pedagoga Pavla Jurkoviče, s nímž byla spojena řada jejích prací – např. převedení Orffova Schulwerku do české Orffovy školy, dále režijní spolupráce na pořadech středověké poezie ve Viole a zvláště pak na dnešně prováděné *Staročeské vánoční hře* rovněž v pražské Viole. Před beznadějně vyprodaným sálem je každoročně předvedena (letos už je to třicátá šestá sezó-

na!) *Rakovnická hra* a *Valašská kolední obchůzka*, kde se mísí prvky lidového divadla s tanečností a zpěvností prostředí tradičního českého venkova. Jednoduché, ale přitom působivé jevištní ztvárnění lidového hudebně-tanečního projevu prozrazuje vřelý vztah k lidové kultuře, který, v souvislosti s osobností Evy Kröschlové, nebývá tak často zmiňován. Rozhodla jsem se proto na tuto stránku jejího tvůrčího života zeptat. Položila jsem jubilantce několik otázek, na které odpovídala přímočaře a s věcností sobě vlastní. Zdůraznila, že na vzletná slova si nepotrpí, přesto je její výpověď působivá a svědčí o upřímné lásce ke všemu, čemu se věnovala. S trochou nostalgie vzpomínala na některé překážky, které s sebou neslo poválečné období, jež ji často odsunulo do pozice ideologicky nevyhovující osoby. Z jejího vyprávění však nebyla cítit hořkost. Vždy si totiž našla způsob jak důstojně pokračovat v oboru, který měla ráda a věnovala se mu poctivě a naplno. Nemá však ani důvod pocítovat jakékoli zahanbení z toho, že by činila nějaké ústupky, které by se neslučovaly s jejím svědomím. Všechno, čemu se věnovala, bylo vedené upřímným zaujetím a láskou k věci.

Jak se formoval Tvůj vztah k lidové kultuře – tanci a písni, kde vidíš počátek tohoto zájmu?

S lidovými tématy jsem se setkala už jako malé dítě sledováním taneční skupiny májové matky, která jim začala věnovat pozornost v době nástupu fašismu. Mnohem víc jsem to však vnímala až v době, kdy jsem začala tancovat v její Škole gymnastiky a výrazového tance v roce 1937, kdy zavedla výuku lidových tanců. Vycházela přitom především ze sbírky písní a tanců Josefa Vycpálka. Stala jsem se pak členkou její taneční skupiny a vystoupila poprvé v tanečním obrázku Královničky, kde jsem v roce 1940, ještě jako téměř dítě, zpívala a tančila kráľku.

Vzpomínám, jak jsme spolu navštívily Karla Plicku v jeho domě ve Slunné ulici. Chtěly jsme, aby nám poskytl nějaký

materiál ke slovenským tancům – nic z toho sice nakonec nebylo, ale navštěvovala jsem pak Plicku až do jeho smrti a získala od něj mnohé materiály a poznatky.

V letech 1940–1943 s námi [s taneční skupinou] moje matka nastudovala Slovenské tance, se kterými jsme opakovaně vystupovaly po celé republice, v květnu 1945 jsme dokonce měly dva velké koncerty za sebou. V roce 1947 však tato taneční skupina přestala pracovat a já jsem se vydala na svou vlastní dráhu. Začala jsem samostatně tančit a vystupovala jsem tehdy s Hanou Jirků v pořadích pro Divadlo hudby – první byl pořad Antologie staré české hudby, následovala řada tanců ovlivněných folklorem.

V roce 1948 jsem se začala prosazovat s výrazovým tancem, ale záhy jsem narazila... Tehdejší profesor taneční katedry Hudební fakulty AMU Jan Reimoser se řídil heslem Sovětský svaz náš vzor – a tam se výrazový tanec už netančil [i když tam ve dvacátých letech působila Isadora Duncanová]... Znemožnil mi tak tento směr dále tančit, protože to označil za formalismus, kosmopolitismus a kdoví, co ještě... Tak jsem se začala zajímat o folklor, protože to mi bylo nejbližší. Teh-

dy u nás byly k vidění sovětské folklorní soubory, které mne se svými vystoupeními také zaujaly. Významným momentem byla také v roce 1947 moje první návštěva Strážnice, kam jsme byly i s mámou pozvány Karlem Plickou. Tehdy tam bylo možné vidět i hodně toho „původního folkloru“. Následovalo seznámení s Františkem Bonušem a s Vratislavem Vycpálkem, s nimiž jsem se zúčastnila výzkumu na Rychnovsku, kde začátkem padesátých let sbírali lidové písně a tance. Nemohu nezapomenout veselou historku, kdy jsme hladoví – zřejmě v Opočně – sháněli nějakou hospodu, kde by nám poskytli něco k jídlu. Když jsme konečně jednu našli, oznámili nám, že v pondělí nevaří. Nedali jsme se odbyt, protože odněkud se linula příjemná vůně polévky – nakonec nám ji přislíbili. V hospodě byl klavír, ke kterému Bonuš okamžitě usedl, a začali jsme zpívat. Poté k němu usedl Vycpálek a my s Frantou začali tančit. Dostali jsme nejen polévku, ale i vynikající „švestáky“, a když jsme chtěli platit, opáčili: „Ne, vždyť jste nám zatančili!“

Pak jsem byla se Zorkou Soukupovou na Slovensku, v Šariši. Tehdy jsem se ještě systematicky nezabývala tanečním záznamem a tance jsem si uchovávala v paměti jenom pro svou další práci. Byl to silný zážitek, zejména v okamžiku, kdy se vesnická mládež sešla za humny a tančila si jen tak bez hudby – děvčata zvlášť karičky, chlapci mužský tanec. Spolu s dalším materiálem získaným od Karla Plicky jsem pak tuto zkušenost využila při tvorbě Východoslovenské suity. To už jsem působila jako choreografka Souboru Julia Fučíka, který vznikl v roce 1949 spojením Souboru Slovanských tanců a Dismanova rozhlasového souboru (Jiří Horčíčka, Harry Macourek) pod záštitou vedení ČSM. Už v souboru Slovanských tanců, který se věnoval jen ruským a ukrajinským tancům, jsem mířila na západ, a to vítěznou Zakarpatskou suitou a nakonec ve Fučíkově souboru přes východní Slovensko jsem začala jeho repertoár postupně přetvářet. Následovaly tance postavené na folklorním materiálu

středního Slovenska – v Berlíně oceněné Cipovičky, Odzemek. Časem přibýly české tance, zejména skladby Mateník, Kalamajka. Později jsem se zde ale dostala i k tvorbě nefolklorních skladeb, které v sobě nesly prvky výrazového tance. Takovým byl např. Valčík a zejména pak kompozice na hudbu Jaroslava Ježka – Proměny nebo taneční pantomima Ješitný měsíc – groteskní reakce na schopnost Apolla 8 zahlédnout odvrácenou tvář Měsíce.

Se Zorkou Soukupovou jsme pak ještě sdílely společný zážitek v jihočeské Soběslavi, kde nám přišly na požádání zatančit a zazpívat místní ženy repertoár písní a tanců, který si uchovaly jen pro sebe. Později Zorka zorganizovala také společnou návštěvu masopustní obchůzky a mečové koledy.

Jako vedoucí dívčího tanečního souboru jsem zároveň působila dva roky na gymnáziu v Legerově ulici v Praze. Měl mít původně také chlapeckou pěveckou skupinu, kterou chtěl vést Karel Plicka, nakonec to vzdal, ale já jsem pokračovala a vytvořila České pásmo a Královničky s využitím materiálu z Horácka, který mi poskytl Albert Pek. To už jsem se odklonila od obvyklých pásem a vytvářela jakési příběhy, v nichž docházelo k rozvíjení vztahů mezi tanečníky. To se týká i tance Starodávného, se kterým jsem spolu s Karlem Bednářem vyhrála druhou cenu na Mezinárodním festivalu mládeže ve Varšavě v roce 1955. V té době jsem byla také členkou kolektivu, který vytvořil pro první a druhý ročník spartakiády choreografie pro vybrané soubory lidových písní a tanců. S Plickou bylo tehdy domluvené, že se tento repertoár natočí na Barrandově, když jsme však stály připravené na Václavském náměstí, kde nás měli i s kostýmy naložit a odvézt k filmování, přišel místo toho vzkaz, že z toho sešlo... Nikdy jsem se nedozvěděla, proč. Měla jsem vesměs smůlu na fotografické i filmové zaznamenání své tvorby, provázelo mne to celý život.

A ještě jednu smůlu jsem měla. Při své práci na činoherním oddělení DAMU

jsem se při psaní své práce Jevištní pohyb [skripta DAMU 1988] zabývala také pojmem K. S. Stanislavského „temporytmus“. Prostudovala jsem mnohé statě o rytmu (nejen divadelním) a dospěla jsem k ospravedlnění tohoto jednoslovného pojmu. Chtěla jsem svou práci předložit odborníkům zabývajícím se dílem Stanislavského a byla jsem pozvána na seminář do Götenbergu, kde mi byl slíben překlad mého příspěvku do angličtiny, aby mohl být předán do amerického výzkumného střediska, ale nakonec se tak nestalo... Ráda bych se toho ještě dožila.

Co si myslíš o proměnách lidového tance na scéně?

O tom jsem svého času měla řadu přednášek a také jsem o tom psala. Šlo o to, jak s lidovým tancem zacházet na scéně. Pro mne samotnou bylo důležité přiblížit se co nejvíce základní podobě tance – a to zvláště zpočátku, když jsem pracovala s laickými tanečníky, ale také v pozdním období, kdy jsem po té, co jsem vytvořila stylizovanou podobu některých tanců (např. Píseň o kalíně na hudbu, kterou pro mne napsal Petr Eben), zase hledala více jejich původní tvar a smysl. Při scénickém ztvárnění lidových námětů je důležitá především práce s prostorem – prostě nechat některé prvky dostatečně vyniknout. Potom je nesmírně důležitá práce s kontrastem – rytmickým, tempovým, prostorovým. To ale neznamená bezhlavě střídát změny, ale pomocí postupné gradace vytvořit ve správném okamžiku předpoklad pro náhlou změnu ve spojení s vývojem „příběhu“ tance.

Jak se vztah k lidové kultuře prolínal s Tvými dalšími profesními zájmy?

Zájem o lidovou hudbu a tanec mne provázel celý život. K tomu, že jsem pak mohla od počátku šedesátých let pracovat také v badatelské skupině ICTM a zabývat se etnochoreologií, ale dopomohla tak trochu náhoda. Kamarádka mojí mámy byla Olga Szentpálová, maďarská etnochoreoložka, která u nás několikrát pobývala a při té příležitosti mne naučila

zapisovat tanec pomocí Labanovy kinetografie. Procvičovala jsem zápis jak na příkladech historických, tak i lidových tanců. Jakmile jsem pronikla i do tohoto způsobu uvažování o tanci, nepřestalo mne to zajímat a mohla jsem tento svůj zájem pak rozvíjet i v mezinárodním kontextu Etnochoreologické studijní skupiny v rámci rozvíjení principů strukturální analýzy tanečních forem. Díky tomu, že počátky působení této skupiny jsou spojené se středoevropským sektorem [první schůzka byla v roce 1962 v tehdejší Gottwaldově], mohla jsme se celkem bez problémů zúčastňovat jejich setkání. Byla jsem to já, která na těchto prvních schůzkách vyprovokovala zájem o strukturu a formy tance a sjednocení jejího názvosloví.

Co tě nejvíc na lidové kultuře přitahuje?

Od dětství mám ráda lidovou píseň a tanec, jsou mi odjakživa blízké, prostě je mám v srdci. Jako mladá dívka jsem si za války jen tak pro sebe kupovala zpěvníky lidových písní a zpívala si je pro vlastní potěšení v té válečné atmosféře. Jednou mi Zdenka Jelínková vytkla, že jsem ve své kompozici tanců z moravských Kopanic použila také jednu příliš obyčejnou píseň. Ale já jsem chtěla, aby na rozdíl od jiných, kteří z toho lidového perníčku vyloupávali jen ty bonbónky, tam byl i ten chleba...

Když jsem se na závěr Evy zeptala, co by si k těmto významným narozeninám přála, pokrčila rameny a odpověděla, že hlavně to zdraví... Tak, milá Evo, pozvedám skleničku toho dobrého valtického červeného vína na Tvé zdraví! A k tomu připojuji poděkování za to, že jsem v Tvé blízkosti mohla strávit chvíle, které přispěly k mému poznání toho, co znamená pracovat s láskou a zaujetím, a toho, co nazýváme pokorou, skromností i poctivostí a někdy až odzbrojující přímocarostí.

Daniela Stavělová
(Etnologický ústav AV ČR)

**K OKRÚHLEMU JUBILEU
HANY URBANCOVEJ**

V máji tohto roka oslávila okrúhle životné výročie slovenská etnomuzikologička, redaktorka, vysokoškolská pedagogička, ale tiež aj moja blízka kolegyňa a priateľka Hana Urbancová. Písať o jej mnohostrannej činnosti a rozsiahлом vedeckom prínose pre stredoeurópsku (nielen slovenskú) etnomuzikológiu je pre mňa potešením, zároveň však aj neľahkou úlohou zhrnúť to všetko do zopár odsekov. Preto budú nasledujúce riadky len neúplným načrtnutím Hankingho vedeckého rastu, diela a prínosu, ktorý ani zďaleka nemožno považovať za ukončený, lež naopak naznačujúci perspektívy ďalekosiahleho významu.

PhDr. Hana Urbancová, DrSc., sa narodila 3. mája 1956 v Bratislave. Po ukončení gymnázia študovala hudobnú teóriu na Hudobnej fakulte Vysokej školy múzických umení v Bratislave (1975 – 1980) a potom až do roku 1991 pracovala ako odborná pracovníčka v Ústave umeleckej kritiky a divadelnej dokumentácie (neskôr Divadelný ústav) v Bratislave. Od roku 1992 sa jej profesijná dráha spája s Ústavom hudobnej vedy SAV, kde začala ako odborná pracovníčka a od roku 1998 ako vedecká pracovníčka. V roku 2005 sa stala vedúcou Oddelenia etnomuzikológie a od roku 2009 pôsobí vo funkcii riaditeľky ústavu, pričom popri vedeckej práci pôsobila tri roky i ako šéfredaktorka časopisu *Slovenská hudba* (2000 – 2003). Od roku 2000 je aktívna aj ako vysokoškolská pedagogička (Katedra hudobnej vedy FF UK, Katedra hudobnej výchovy PedF UK a Katedra tanečnej tvorby Hudobnej a tanečnej fakulty VŠMU v Bratislave), pod vedením ktorej vzniklo viacero úspešných magisterských a doktorských prác v oblasti etnomuzikológie.

Hana Urbancová je členkou viacerých odborných komisií, Snemu a Kolégia SAV a redakčných rád domácich i zahraničných muzikologických časopi-

sov. Významným počinom jej redaktorskej činnosti bolo v roku 2010 obnovenie dovtedy nepravidelne vychádzajúceho vedeckého periodika *Musicologica Slovaca*. Za svoju mnohostrannú vedecko-výskumnú, publikačnú a radiaciu činnosť bola vyznamenaná Cenou Jozefa Kresánka (2006), Cenou Národopisnej spoločnosti Slovenska pri SAV (2008), ako i Medailou pri príležitosti 60. výročia založenia Slovenskej akadémie vied (2013).

Cesta H. Urbancovej k etnomuzikológii a výskumu ľudovej hudby nebola rýchla ani priamočiara, ale viedla na prvý pohľad cez nesúvisiace obchádzky, ktoré sa však napokon ukázali ako cenné až nevyhnutné pre formovanie jej vedeckovýskumného zamerania a štýlu práce. Rodinné, akademicky a literárne orientované prostredie, v ktorom vyrastala, ju prirodzene nasmerovalo na tvorivú vedeckú dráhu. Štúdium hudobnej teórie ju vyzbrojilo analytickými schopnosťami postihnúť hudobno-štrukturálne znaky jednotlivých synchronických i diachronických vrstiev hudobnej kultúry

(tak umelej ako i ľudovej), ako aj vzťahy medzi nimi. Jej prvé zamestnanie u „divadelníkov“ – ako túto fázu svojho pracovného života sama nazýva – ju podkulo v precíznej archívnej, redaktorskej a publicistickej práci a dalo jej rodiacemu sa záujmu o ľudovú pieseň širší historický a pramenno-kritický rozmer. Všetky tieto skúsenosti formovali jej odborný rast a predznačili jej prísne metodologický spôsob myslenia, interdisciplinárny náhľad na vedecké problémy i schopnosť ich komplexného uchopenia. Pravda, to všetko mohla naplno zúročiť, keď sa napokon ocitla v Ústave hudobnej vedy SAV, kde sa jej konečne otvorili i možnosti terénneho výskumu, dôkladného oboznámenia sa s fonotečnou i rukopisnou zbierkou slovenských ľudových piesní, ale aj vzácna spolupráca s kolegami etnomuzikológmi, najmä s Alicou a Oskárom Elschekovcami.

Vo svojom zameraní sa na tradičnú piesňovú kultúru na Slovensku, v ktorej sa až do 20. storočia zachovali väzby piesne a inštrumentálnej hudby na tradičné formy a spôsoby života, H. Urbancová veľmi skoro pochopila dôležitosť žánrového hľadiska pri poznávaní tejto kultúry. Nadviazala tak na formujúci sa trend v slovenskej etnomuzikológii, ktorý sa opiera o skutočnosť, že jednotlivé žánre slovenských ľudových piesní sa od seba líšia (často výrazne) nielen tematikou a funkciami, ale aj hudobnou štruktúrou, reflektujúcou ich historický vývin a interpretačný štýl a že aj sami speváci sa v praxi orientujú vo svojom repertoári podľa spevných príležitostí a tematiky, ako o tom svedčí ich vlastná terminológia. Jubilantka tak teoreticky rozpracovala koncepciu žánru (ako syntézy funkčnej, textovej, hudobno-štrukturálnej a prednesovej zložky repertoáru), ktorá predstavuje metodologické východisko jej praktického výskumu. Svoj výskum systematicky orientovala najmä na piesňové žánre slovenskej tradičnej kultúry, ktoré dovtedy neboli dôsledne spracované (hlásnické piesne, pijanské piesne, ľudové duchovné – marián-

ske piesne, tradičný lament, vianočné piesne a koledy, jánske piesne, piesne letného slnovratu, lúčne piesne). Na základe dôkladného štúdia jednotlivých piesňových žánrov vypracovala teoretickú koncepciu žánrovej syntézy, teda komplexného monografického profilu konkrétneho žánru. Ukážkovým modelom takejto žánrovej syntézy je jej monografia o lúčnych piesňach slovenských žien – *trávniciach* (2005). Zameraním sa na zmapovanie vzniku, vývinu, štruktúry a premien *trávníc* predstavuje ich H. Urbanová ako žaner, ktorého historické a sociálno-kultúrne postavenie a charakteristika sú kľúčom k pochopeniu tradičnej vokálnej kultúry na Slovensku. Týmto prekročila hranice čirer materiállovej analýzy žánru a otvorila tak na Slovensku novú metodologickú a koncepcnú perspektívu.

Záujem H. Urbanovej sa neobmedzuje len na slovenskú ľudovú pieseň a slovenský výskumný kontext. Skúma jednotlivé žánre slovenskej ľudovej piesne v širšom interetnickom, najmä slovenskom a európskom kultúrnom kontexte, ale všima si tiež interetnické vzťahy v rámci slovenského územia, a to prostredníctvom výskumu piesňovej kultúry etnických menšín, konkrétne nemeckej enklávy na Spiši. Jej práce o piesňach a identite slovenských Nemcov prispeli k výskumu hudby menšín aj v medzinárodnom rámci na pôde International Council for Traditional Music (Study Group for Music and Minorities). H. Urbanová aktívne spolupracuje s európskymi kolegami na spoločných výskumných projektoch, z ktorých najvýznamnejším bola kolektívna multimedialna monografia *Vzaty do fonografu* (ed. J. Procházková, 2012), pre ktorú spracovala fonografické záznamy piesní z oblasti Strážovských vrchov a Javorníkov v nahrávkach Františky Kyselkovej a Leoša Janáčka z rokov 1909 – 1910. Výskumný záber jubilančky zasahuje aj do oblasti historických prameňov folklóru (zbierka vianočných piesní Andreja Kmeťa), dejín disciplíny a profilov osobností,

teórie a metodológie etnomuzikológie, ako aj štúdia vzťahu ľudovej a umelej hudby u skladateľov (Dezidera Kardoša, Jána Cikkera, Franza Schmidta).

Metodologický a teoretický prínos založený na dôkladnom poznaní a výskume materiálu slovenských ľudových piesní, ale aj jej široký výskumný záber a bohatá publikačná činnosť stavia Hanu Urbanovú do radu nestorov slovenskej etnomuzikológie – Jozefa Kresánka, Alice a Oskára Elschekovcov, Sone Burlasovej – nielen ako pokračovateľku, ale priamo tvorkyňu metodologického smerovania tejto vednej disciplíny na Slovensku. Pripomínajúc si Tvoje tohtoročné výročie, srdečne Ti, Hanka, gratulujem a želám, aby Tvoja studnica tvorivej energie a síl zostala natrvalo plná.

Jadranka Važanová
(RILM International Center,
New York)

Výberová bibliografia prác Hany Urbanovej

Knižné monografie:

Trávnice – lúčne piesne na Slovensku: Ku genéze, štruktúre a premenám piesňového žánru. Bratislava: AEPRESS, 2005.

Mariánske legendy v ľudovom speve: Príspevok k typológii variačného procesu. Bratislava: AEPRESS, 2007.

Jánske piesne na Slovensku: Štruktúra, funkcia, kontext. Bratislava: AEPRESS, 2010.

Edičné práce:

Piesňové žánre v tradičnej hudobnej kultúre. (= Studia Ethnomusicologica I.) Bratislava: Ister Science; Ústav hudobnej vedy SAV, 1999.

Vianoce a hudba. (= Studia Ethnomusicologica II.) Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV; Ister Science, 2002.

Piesňová tradícia etnických menšín v období Vianoc. (= Studia Ethnomusicologica III.) Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV; AEPRESS, 2006.

Lament v hudbe. (= Studia Ethnomusicologica IV.) Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV; AEPRESS, 2009.

Andrej Kmeť. *Prostonárodné vianočné piesne.* [I.] Edícia Monumenta Musicae Slovacae. Bratislava: Hudobné centrum, 2007.

Soňa Burlasová: *Kapitoly o slovenskej ľudovej piesni.* Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV, 2013.

Andrej Kmeť. *Nápevy vianočných piesní* [III.]. Edícia Monumenta Musicae Slovacae. Bratislava: Hudobné centrum, 2015. 101

Články, štúdie, kapitoly v knihách:

Jánske piesne z Liptova. K charakteristike žánru na základe regionálne vymedzeného materiálu. *Musicologica Slovaca et Europaea* 18, 1993, s. 29–64.

Stav a perspektívy výskumu piesňových žánrov. *Ethnomusicologicum* 1/1, 1993, s. 27–40.

Piesňový repertoár Nemcov v Chmeľnici. *Musicologica Slovaca et Europaea* 19, 1994, s. 181–199.

Pijánske piesne na Slovensku. *Slovenská hudba* 21, 1995, s. 285–317.

Liederkultur der Karpatendeutschen in der Slowakei. In: Hemetek, Ursula – Lubej, Emil (ed.): *Echo der Vielfalt / Echoes of Diversity.* Wien: Böhlau Verlag, 1996, s. 179–187.

Wandervogelbewegung und ihr Einfluss auf das Liedrepertoire der Deutschen in der Slowakei / „Wandervogelbewegung“ a jeho vplyv na piesňový repertoár Nemcov na Slovensku. In: Pospíšilová, Jana (ed.): *Das Leben und die Kultur der ethnischen Minderheiten und kleiner Sozialgruppen / Život a kultura etnických minorít a malých sociálnych skupín.* Brno: Ústav pro etnografiu a folkloristiku AV ČR, 1996, s. 73–82.

Piesňová tradícia Nemcov v Medzeve. *Slovenský národopis* 45, 1997, s. 45–61.

Lúčne piesne a tradičný vokálny viachlas na Slovensku. *Slovenská hudba* 23, 1997, s. 27–46.

Die Johannislieder in der Slowakei und ihre musikstilistische Charakteristik. In: Fördermayr, Franz, Burlas, Ladislav (eds.): *Ethnologische, historische und systematische Musikwissenschaft: Oskár Elschek zum 65. Geburtstag.* Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV; ASCO Art & Science, 1998, s. 277–304.

Hlásnické piesne – historický žaner v ústnej tradícii. *Slovenská hudba* 25, 1999, s. 115–148.

Zu den Volksmusikelementen im musikalischen Schaffen Franz Schmidts. In: Ottner Carmen (ed.): *Franz Schmidt und Preßburg.* (= Studien zu Franz Schmidt 12). Wien: Doblinger, 1999, s. 75–100.

- Hlásnické piesne ako súčasť tradičnej hudobnej kultúry. *Slovenský národopis* 48, 2000, s. 5–23.
- Prínos Jozefa Kresánka k slovenskej etnomuzikológii a európsky kontext. In: Chalupka, Ľubomír (ed.): *Slovenská hudobná veda (1921 – 2001). Minulosť, súčasnosť, perspektívy: Zborník k 80. výročiu založenia Katedry hudobnej vedy FFUK*. Bratislava: Katedra hudobnej vedy FFUK; Slovenská muzikologická asociácia pri SHÚ, 2001, s. 131–143.
- Tradičná piesňová kultúra Nemcov na Spiši. *Slovenská hudba* 26, 2000, s. 313–340.
- Song and Identity in German Minority Culture in Slovakia. In: Pettan, Svanibor – Reyes, Adelaida – Komavec, Maša (ed.): *Music and Minorities / Glasba in Manjšine*. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, 2001, s. 145–154.
- Vianočné piesne v slovenskej ľudovej tradícii. *Slovenská hudba* 27, 2001, s. 508–557.
- K stredoeurópskym súvislostiam vianočných piesní. In: Elschek, Oskár (ed.): *Stredoeurópske štýly tradičnej hudby a tanca*. (= *Musicologica actualis* 5). Bratislava: ASCO Art & Science, 2002, s. 19–39.
- Banické piesne z Kremnice ako súčasť multi-etnickej tradície. *Slovenská hudba* 29, 2003, s. 471–500.
- Der neuungarische Stil und seine Kontexte in der Musik von Franz Schmidt. *Musicologica Istropolitana* 2, 2003, s. 177–187.
- Interethnische Beziehungen und ihre soziale Dimension. Zur Musik der Deutschen in der Slowakei. In: Reuer, Bruno B. (ed.): *Vereintes Europa – vereinte Musik? Vielfalt und soziale Dimensionen in Mittel- und Südosteuropa / United Europe – United Music? Diversity and Social Dimensions in Central and Southeastern Europe*. Berlin: Weidler Buchverlag, 2004, s. 183–199.
- Význam Sušilovej piesňovej zbierky pre štúdium moravsko-slovenských vzťahov. In: Frolcová, Věra (ed.): *František Sušil (1804–1868). Odkaz a inspirace*. Rousínov: Město Rousínov; Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2004, s. 17–27.
- Historické nahrávky hudobného folklóru a prednesový štýl. *Slovenská hudba* 30, 2004, s. 273–295.
- Pieseň a obrad: Predsvadobný zvyk „spievanie pri venci“ na strednom Považí. *Slovenská hudba* 31, 2005, s. 63–100.
- „Ein Kind geboren zu Bethlehem...“ Piesňový repertoár Nemcov na Slovensku vo vianočnom období. In: Urbancová, Hana (ed.): *Piesňová tradícia etnických menšín v období Vianoc*. (= *Studia Ethnomusicologica* III. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV; AEPRESS, 2006, s. 29–88.
- Die Weihnachtslieder der Deutschen in der Slowakei: Zwischen mitteleuropäischer und lokaler Tradition. *Musicologica Istropolitana* 5, 2006, s. 135–182.
- Ján Krasko – neznáma postava z dejín slovenskej etnomuzikológie. *Slovenská hudba* 32, 2006, s. 346–363.
- „Ponocenské písně“ na Morave a ich vzťah k slovenskému repertoáru. *Národopisná revue* 16, 2006, s. 80–91.
- Z histórie prvých fonografických nahrávok na Slovensku. Korešpondencia Karola Medveckého a Andreja Kmeťa z roku 1901. *Slovenský národopis* 54, 2006, s. 5–28.
- Milan Lichard a jeho teória slovenskej ľudovej piesne. In: Lengová, Jana (ed.): *Vybrané štúdie k hudobným dejinám Bratislavy* (= *Musicologica Slovaca et Europaea* 23). Bratislava: Veda; Ústav hudobnej vedy SAV, 2006, s. 68–116.
- Iconography of Funeral Rituals: Lament, Gesture and Ritual Role. *Musicologica Istropolitana* 7, 2008, s. 51–76.
- Mariánske motívy v tradičných žánroch: legendické piesne a maľba na skle. *Slovenský národopis* 56, 2008, s. 399–417.
- Vokálny štýl a intonačné modely pohrebných plačov. In: Urbancová, Hana (ed.): *Lament v hudbe*. (= *Studia Ethnomusicologica* IV.). Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV – AEP, 2009, s. 33–62.
- Bridelius a dokumentácia vianočného repertoáru na Slovensku v 19. a 20. storočí. In: Škarpová, Marie, et al. (ed.): *Omnibus fiebat omnia: Kontexty života a díla Fridericha Bridelia SJ (1619–1680)*. (= *Antiqua Cuthna*, 4, 2008). Praha: Státní oblastní archiv v Praze – Koniasch Latin Press, 2010, s. 239–262.
- Pohrebné plače a duchovné piesne-odobierky: Dva piesňové žánre v jednom obradovom kontexte. In: Gáfríková, Gizela (ed.): *Posledné věci člověka. Štúdie k dejinám slovenskej duchovnej kultúry 17. – 18. storočia*. Bratislava: Veda, 2010, s. 172–209.
- Cirkevné piesne ako súčasť tradičného spevu Slovákov v Maďarsku. In: Divičanová, Anna – Kováčová, Anna (ed.): *Cirkevná kultúra Slovákov v Maďarsku / A magyarországi szlovákok egyházi kultúrája*. (= *Otázky vývoja kultúry / A kultúrafejlődés kérdései* II). Békešská Čaba / Békéscsaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku /
- Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2011, s. 126–152.
- Pramenno-kritická edícia vianočnej zbierky Andreja Kmeťa. In: Toncrová, Marta – Uhlíková, Lucie (eds.): *Hudební a taneční folklor v ediční praxi*. (= *Kultura – společnost – tradice* IV.) Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2011, s. 211–242.
- Piesňové žánre v tradičnej hudobnej kultúre na Slovensku: modely žánrových syntéz v etnomuzikológii. *Musicologica Slovaca* 2 (28), 2011, s. 5–37.
- Pečatnyje istočniki duchovnych pesen i ich otažrenije v tradicionnom penii. In: *Sacrum et Profanum: Jazykovye, literaturnye i etničeskie vzaimosvjazi kristijanskoj kultury*. Moskva: Rosijskaja akademija nauk, Institut slavjanovedenija, 2012, s. 317–333.
- Piesne z oblasti Strážovských vrchov a Javorníkov v nahrávkach Františky Kyselkovej a Leoša Janáčka (1909, 1910). In: Procházková, Jarmila (ed.): *Vzaty do fonografu: slovenské a moravské písně v nahrávkách Hynka Bíma, Leoše Janáčka a Františky Kyselkové z let 1909–1912. I. Studie a zprávy*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2012, s. 77–103.
- The “Hungarian Style” in the Context of Musical Poetics: Liszt – Brahms – Schmidt. In: Štefková, Markéta (ed.): *Franz Liszt und seine Bedeutung in der europäischen Musikkultur*. Bratislava: DIVIS-Slovakia; Ústav hudobnej vedy SAV, 2012, s. 145–172.
- K variabilite balady v ľudovom speve. *Musicologica Slovaca* 4 (30), 2013, s. 5–32.
- Obraz valasko-pastierskej kultúry v žánrových kontextoch a Gavlovičova Valaská škola. In: *Hugolín Gavlovič a jeho dielo v dobovom literárnom a kultúrnom kontexte: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie 12. – 13. novembra 2012 v Bratislave*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV, 2013, s. 184–202.
- Rómske piesne zo zbierky Jozefa Kolarčíka. *Musicologica Slovaca* 5 (31), 2014, s. 311–334.
- Výskum piesňovej tradície Slovákov vo Vojvodine – dokumentácia a reflexia. In: Slabinská, Milina (ed.): *Slovenská hudba vo Vojvodine. Zborník prác z X. muzikologickej konferencie*. Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, 2014, s. 9–32.
- Rodový aspekt vo výskume ľudovej piesňovej kultúry na Slovensku. *Musicologica Slovaca* 7 (šš), 2016, s. 5–18.

**BLAHOPŘÁNÍ
LUBOMÍRU TYLLNEROVI**

V listopadu letošního roku oslavil sedmdesáté narozeniny Lubomír Tyllner, etnomuzikolog, který ovšem hranice svého oboru rád překračuje, např. k hudební vědě či k historii. Vzhledem k tomu, že řadu podstatných věcí o jeho vědecké práci již shrnul před deseti lety Zdeněk Vejvoda (Národopisná revue 1/2007), mohu se v tomto textu místo soupisu publikací pokusit o obecnější pohled na jubilantovu práci posledních přibližně deseti let. Především, že půjde o pohled subjektivní, protože to byl právě Lubomír Tyllner, za jehož vedení jsem nastoupil do Etnologického ústavu AV ČR, který mě nasměroval k tématu mé disertace a s nímž jsem spolupracoval na řadě projektů.

Při pohledu na témata výzkumů a publikací L. Tyllnera zaujme šíře zájmů a zároveň jejich komplementarita. Na jedné straně to je zaměření na historii hudby, ať už lidové či vážné, nebo do historie vlastního oboru etnomuzikologie / hudební folkloristiky, čemuž věnoval studie zaměřené na historii institucí (např. Muzikologické fórum 1, 2012, s. 43–48) či na roli osobností typu Ludvíka Kuby (In: Petr Kaleta a Lubomír Tyllner (eds.): *Slovenský svět očima badatelů a publicistů 19. a 20. století. K 50. výročí úmrtí Ludvíka Kuby*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2007, s. 40–46.). Na druhé straně je to výzkum aktuálních podob a proměn hudební kultury, jejich dokumentace v terénu, zájem o konkrétní lidi a roli hudby v jejich životě. Takto se monograficky věnoval poslednímu žijícímu německému cisteriovci v Jizerských horách Erichu Peukertovi (publikace s DVD, Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2009) nebo horňácké zpěvačce Anně Kománkové (s Daliborem Turečkem, kniha s CD, Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2010). Editorovsky se podílel na knize a CD trumpetisty Josefa Svejkovského, rekonstruuující pastýřské vytrubování na Podbrdsku (Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2007).

Jubilantovy zájmy míří napříč regiony Čech, Moravy i Slovenska. Výzkumy ovšem Lubomíra Tyllnera zavádějí na mnohem delší cesty po celé Evropě, od Bulharska přes Pobaltí a Švýcarsko až do Španělska. Množství a pestrost materiálu pořízeného na těchto výzkumech pak celkem logicky vede ke snaze o jejich propojení a jistou syntézu etnomuzikologického poznání. Významným počinem v tomto směru byla Tyllnerova kniha *Tradiční hudba. Hledání kořenů* (Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2010). Ta je sice zaměřena primárně na hudební kulturu českých zemí, její důležitou složkou ovšem je právě ono zasazení do širšího kontextu a zkušenosti z výzkumu jiných oblastí. Již jako doktorand a čerstvý zaměstnanec Etnologického ústavu jsem zjistil, že ačkoliv je Lubomír Tyllner vzděláním a zaměřením spojen s hudební folkloristikou v tradici české a německé vědy, neuzavírá se jiným proudům, například anglosaské etnomuzikologii (viz například jeho rozhovor s americkým klasikem etnomuzikologie Bruno Nettlem – srov. Český lid 96, 2009, s. 309–316), a naopak se je snaží kombinovat. I tato pluralita teoretických konceptů se výrazně podepisuje na zmiňované knize a ta

ké díky tomu *Tradiční hudba. Hledání kořenů* vyplnila mezeru v české etnomuzikologické literatuře.

Třetí významný proud Tyllnerovy vědecké práce je zaměřen na analýzu hudební struktury lidové písně. Právě tímto směrem je orientován jeho aktuální projekt, na němž spolupracuje se Zdeňkem Vejvodou, směřující k typologii českých lidových písní na základě důkladné počítačové analýzy impozantního množství dat. Stranou jeho pozornosti nezůstala ani práce na kritických edicích pramenů lidové hudby, v posledních letech například z Podřipska (s Věrou Thořovou, Zdeňkem Vejvodou a Jiřím Traxlerem, Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2015).

V počátcích mnoha projektů realizovaných nebo vedených Lubomírem Tyllnerem je vědomí určitého historického dluhu či mezery a rozhodnutí tento stav napravit. Kvality vědce jsou tak neoddělitelné od kvalit organizátora a diplomata, člověka schopného dát dohromady další kolegy, motivovat je a dotáhnout díky tomu k úspěšnému konci velká díla, která se zdála předchozím snahám vzdorovat. Takto se dočkala vydání *Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (spolu s Richardem Jeřábkem, Stanislavem Broučkem, Václavem Hubingerem, Dušanem Holým, Lydií Petraňovou, Jiřím Traxlerem, Miloslavem Válkou, Praha: Mladá fronta, 2007) i *Průvodce po pramenech lidových písní, hudby a tanců v Čechách* (s Věrou Thořovou a Jiřím Traxlerem, 2015). Coby editor stojí L. Tyllner i za svazkem *Velké dějiny země Koruny české – Lidová kultura* (Praha: Paseka 2015). Členství v řadě organizací a redakčních radách není třeba vyjmenovávat, rád bych ale připomněl, že jako schopný organizátor a vyjednavč se projevil také v roli předsedy České společnosti pro hudební vědu, kterou zastával v letech 2010–2015. Za jeho předsednictví začala společnost vydávat odborný časopis *Muzikologické fórum*, který se stal platformou pro představitele všech proudů hudební vědy včetně etnomuzikologie, a výroční konference

společnosti fungovaly jako místa inspirativních setkání lidí různého odborného zaměření z České republiky i ze Slovenska, kteří by se často jinak nesešli.

V minulém roce předal Lubomír Tyllner vedení oddělení etnomuzikologie, které v devadesátých letech v Etnologickém ústavu AV ČR založil, ovšem nikoliv proto, aby se odebral na odpočinek, ale aby se mohl věnovat nemalým badatelským plánům a projektům. Neslevuje přitom ani z jejich rozpětí do šířky, ani z důkladnosti, s níž se každému z nich věnuje. Vedle toho je stále aktivní jako pedagog v Ústavu etnologie FF UK, vedoucí doktorské práce či lektor kurzů Školy folklorních tradic. Přeji mu, aby měl na všechny své plány i nadále tolik energie jako doposud.

*Matěj Kratochvíl
(Etnologický ústav AV ČR)*

K DEVADESÁTÝM NAROZENINÁM MIGUELA LEÓNA-PORTILLY A JEŠTĚ K JEDNOMU VÝROČÍ

Je tomu přesně rok, co jsem pro Národopisnou revue (NR 2015/4) psal jubilejní článek ke stému výročí narození mého nezapomenutelného učitele a vzoru Josefa Polišínského, po mém soudu nejvýznamnějšího českého historika 20. století. Nyní bych jej rád doplnil dalším obdobným materiálem věnovaným významnému životnímu výročí dalšího muže, který mne rovněž ovlivnil nezanebatelným způsobem, a sice největšího mexického filozofa, antropologa a historika druhé poloviny 20. a počátku 21. století prof. PhDr. Miguela Leóna-Portilly.

Letos slavím s jubilantem jedno společné výročí, a sice čtyřicet let naší oba- polné a plodné spolupráce, za níž stojí překlady jeho několika zásadních prací do češtiny (*Rozezni svůj atabal, Huehu- etlahtoli, Aztécká filozofie, Mexiko očima poražených* ad.), jejichž překlady (většinou dílo Ludmily Holkové a v jednom

případě Evy Mánkové) do češtiny jsem zrevidoval a opatřil výkladovými studiemi a obsáhlými rejstříky. Z české strany byl M. León-Portilla v roce 2000 jmenován dr. h. c. Univerzity Karlovy v Praze.

Moje dlouholeté mexikanistické působení (knihy věnované Mexiku, publikované v Německu, Francii, ve Španělsku a Mexiku), pedagogické působení na řadě mexických univerzit, výzkum v mexických archivech a historických knihovnách i výzkum terénní ocenila Mexická akademie historie čestným titulem Dopisující akademik (*Académico Correspondencia*, 2002). Abych ale nepsal jen o sobě, mám-li psát o někom jiném... Na své první setkání s M. Leónem-Portillou nemohu nikdy zapomenout. V roce 1987 jsem se s mnoha obtížemi dostal na mezinárodní amerikanistický kongres do francouzského Toulouse a na letišti mne očekávali dva muži: jeden z nich vyšší postavy, přítel M. Léona-Portilly, Georges Baudot (dnes již bohužel nežije), a drobný pán, který, když pochopil, kdo jsem, se mi spontánně vrhl do náruče – pak mne oddálil a prohlásil památnou

větu: „*Doktore, představoval jsem si Vás mnohem staršího.*“ Na můj poněkud stupidně udivený dotaz „*proč?*“ odpověděl: „*Vzhledem k tomu, co všechno už jsem od vás přečetl.*“ V první chvíli jsem si připadal jako kapr (tedy poněkud slabomyslný kapr s ústy otevřenými a o výrazu ani nehovoře). Nicméně brzy se rozproudila příjemná debata. Dodnes si pamatuji, jak byl můj idol (toho pocitu jsem se dlouho zbavoval) nadšen tím, že jeho zásadní práci o filozofii náhuatlu jsem četl už někdy v patnácti, ovšem v ruském překladu *Filozofia nagua*. M. León-Portilla neměl nejmenšího tušení, že jeho kniha v této podobě vyšla. O několik let později se mi podařilo mu opatřit jeden originální výtisk. A tam na francouzském letišti se zrodilo hluboké přátelství, které trvá dodnes.

Miguel León-Portilla se narodil 22. února 1926 ve čtvrti Santa María de la Ribera v hlavním městě Mexika Ciudad de México. Místo sudíček, které obvykle ve folkloru určují budoucnost novorozence, se v případě malého Miguela této funkce s úspěchem (jak se později jasně ukázalo) zhostili jeho dva strýcové: z otcovy strany to byl Manuel Gamio (1883–1960) a z matčiny Manuel Gutiérrez Nájera (1859–1895). Gamio byl vynikající mexický antropolog a archeolog, studoval u Franze Boase (1858–1942) a sám Boas jej považoval za jednoho ze svých nejlepších žáků. Gutiérrez Nájera, původní profesí lékař, básník a spisovatel, je považován za zakladatele mexického literárního modernismu. Oba velikáni mexické kultury zcela nesporně ovlivnili budoucí vývoj života svého synovce.

Kariéra budoucího vědce byla nastartována, aniž o tom kdokoliv v tom okamžiku mohl vědět. Od samého počátku svých studií se León-Portilla věnoval předkolumbovským kulturám. Jeho vzorem a učitelem se stal jeden z největších znalců mexických předkolumbovských civilizací Ángel María Garibay Kintana (1892–1967), kněz, ale především lingvista a badatel v oblasti mexikanistiky, mj. autor více než třiceti knižních publi-

kací a řady studií. Pod jeho inspirativním vlivem napsal León-Portilla v roce 1956 svoji doktorskou disertaci *La filosofía náhuatl estudiada en sus fuentes* (Filozofie náhuatlu studována na základě jejích pramenů), která dodnes představuje nepřekonanou práci k pochopení myšlenkového světa předkolumbovských Nahuů (včetně u nás známějších Aztéků).

Profesor mexické Národní autonomní univerzity (UNAM), člen celé řady zahraničních akademií, dr. h. c. šestnácti mexických i zahraničních univerzit se poměrně velmi lehce naučil jazyk Aztéků (náhuatl) a své jazykové nadání (ovládá latinu, řečtinu, hebrejštinu, plynně hovoří kromě mateřské španělštiny francouzsky, anglicky, německy a italsky). Když mu byl udělován před lety titul dr. h. c. v Praze, překvapil přítomné tím, že po celou dobu obřadu odpovídal latinsky.

Ačkoliv jubilatovou hlavní doménou je předkolumbovská Amerika (hlavně nahuaská oblast), pro niž vykonal více než kdo jiný, zajímá se také o problémy evangelizace a jejích dopadů, svoji pozornost věnuje rovněž postavě františkánského misionáře a, jak sám vcelku oprávněně s trochou nadsázky tvrdí, *prvního mexického antropologa* Bernardina de Sahagún (1499–1590).

Celoživotní dílo Leóna-Portilly je nesmírně rozsáhlé, čítá desítky knih a stovky článků v mnoha jazycích. A ještě jedna věc je pro něho symptomatická – neuvěřitelná skromnost a lidskost. Snad nejlépe ji ilustruje skutečnost, že ať navštívíte i tu nezapadlejší indiánskou vísku a prořeknete se, že znáte profesora Leóna-Portilla, máte všude dveře otevřené, protože jste přítelem člověka, kterého místní láskyplně nazývají „nuestro Miguelito“ – náš Michálek. A vy jste pyšní na to, že právě tohoto člověka můžete zvat svým přítelem.

Ve svém díle se jubilat dotkl i českých dějin, a to konkrétně období konce 17. a první poloviny 18. století, neboť jedním z jeho vědeckých zájmů je také působení jezuitů zejména v Dolní Kalifornii. Mezi nimi byli i příslušníci tohoto

řádu z našich zemí, kteří po sobě zanechali stopy, jež přežily staletí a dochovávají se až do dnešních dnů.

Mám-li shrnout vědecké působení *jedničky* současné mexické filozofie, historie a zejména antropologie, tak kromě toho, že je autorem nespočítaných a ve vědecké obci celého světa respektovaných prací, stojí před námi člověk, jenž se stejně lehce pohybuje ve špičkové vědě, v diplomacii (jistou dobu působil v Paříži v organizaci UNESCO jako mexický zástupce) i v terénním výzkumu mexického venkova. To dokáže málokdo.

Lze-li závěrem jubilatovi něco z celého srdce přát, tak snad jen to, aby se stejnou neuvěřitelnou svěžestí a silou ducha co nejdéle předával své vědomosti a zkušenosti svým následovníkům v dodnes jím vedeném semináři na mexické Národní autonomní univerzitě, kde působí jako emeritní profesor.

Oldřich Kašpar

(Katedra sociálních věd FF UP)

Výběr z nevýznačnějších prací M. Leóna-Portilly

La filosofía náhuatl estudiada en sus fuentes (Nahuaská filozofie studovaná na základě svých pramenů, 1956, vyšlo česky).

Siete ensayos sobre cultura náhuatl (Sedm esejí o nahuaské kultuře, 1958).

Visión de los vencidos (1959, dále vyšlo 29 vydání tohoto díla a překlad do dvanácti jazyků, naposledy do češtiny).

Las antiguas mexicanas a través de sus crónicas y cantares (Stará Mexičané očima svých kronik a zpěvů, 1961).

El reverso de la conquista. Relaciones aztecas mayas e incas (Odvracená tvář conquesty. Aztecká, mayská a incká vyprávění (1964).

Trece poetas del mundo azteca (Třináct básníků aztéckého světa, 1967).

Tiempo y realidad en el pensamiento maya (Čas a realita v mayském myšlení, 1968).

Nezahualcoyótl poesía y pensamiento (Nezahualcoyótl, poezie a myšlení, 1972).

Hernán Cortés y la Mar del Sur (Hernán Cortés a Jižní moře, 1985).

Cartografía y crónicas de la Antigua California (Kartografie a kronika staré Kalifornie 1989).

Literaturas indígenas de México (Indiánské literatury Mexika, 1992).

Quince poetas del mundo náhuatl (Patnáct básníků nahuaského světa, 1994)

Bernardino de Sahagún, pionero de la antropología (Bernardino de Sahagún, pionýr antropologie, 1999).

Rostro y corazón de Ánahuac (Tvář a srdce Ánahuaku, 2001).

IN MEMORIAM ZDEŇKA MĚŘÍNSKÉHO

Vzhledem k dřívějšímu systému vysokoškolské výuky, který předepisoval pevné kombinace studijních oborů, z nichž jeden byl diplomový a druhý nediplomový, máme celou řadu kolegů, kteří vystudovali etnografii jako druhý, vedlejší, nediplomový obor a pracovně zakotvili v jiných vědeckých disciplínách. Nicméně s etnografií, tj. s byvalými pedagogy a spolužáky z doby studia, udržovali i nadále přátelské či pracovní kontakty, nebo se přímo věnovali výzkumu interdisciplinární problematiky. Mezi takové kolegy náležel i nedávno zemřelý vysokoškolský profesor PhDr. Zdeněk Měřínský, CSc. (16. ledna 1948 – 9. září 2016), který na Univerzitě Jana Ev. Purkyně v Brně absolvoval studium archeologie a etnografie. Fakultu ukončil v roce 1972 diplomovou prací na Katedře prehistorie; v oddělení etnografie Katedry historie a etnografie střední, jihovýchodní a východní Evropy předložil v roce 1971 podle vedoucího Oldřicha Sirovátky kvalitní oborovou práci *Zaniklé osady na jihozápadní Moravě v lidovém vyprávění*.

I když se Z. Měřínský v další badatelské práci věnoval mediévalní archeologii, studium etnografie považoval pro svůj odborný růst za přínosné hlavně z hlediska metodologického, ale i faktografického. Po ukončení vysoké školy krátce působil na Katedře prehistorie své „alma mater“, ale už od roku 1974 přešel do Archeologického ústavu ČSAV, na jeho brněnské pracoviště, kde se účastnil výzkumů celé řady velkomorav-

ských a středověkých lokalit (Mikulčice, Hostýn, Kovalov u Žabčič, Velké Bílovice, Dolní Věstonice, Strachotín, Morkůvky, Rokštejn). V Archeologickém ústavu obhájil kandidátskou disertační práci (1988). V letech 1989–1990 působil jako vedoucí historicko-archeologického oddělení Moravského zemského muzea v Brně, v letech 1991–1992 jako vědecký pracovník v Archeologickém ústavu stejné instituce. Jeho návrat na Filozofickou fakultu (už Masarykovy univerzity se uskutečnil v roce 1992, nejdříve ale do Historického ústavu. Odborným asistentem v Ústavu archeologie a muzeologie se stal v roce 1995; zde se také habilitoval (1996), byl jmenován profesorem (2000) a v letech 1999–2016 uvedený fakultní ústav vedl.

Vzhledem k profilu *Národopisné revue* nebudeme detailně analyzovat pedagogické, vědeckovýzkumné a publikační aktivity prof. Z. Měřinského. Jsou opravdu rozsáhlé, jak je patrné ze všech databází i z jubilejních článků, a nakonec i z publikovaných nekrologů od renomovaných archeologů a historiků. Pravidelně byly jeho studie publikovány v periodiku *Archaeologia historica*, s jehož vznikem v roce 1976 je spojen a na dalším vydávání se podílel ediční prací. Svě rozsáhlé badatelské dílo Z. Měřinský postupně syntetizoval v několika knižních dílech, samostatných i kolektivních. Patří mezi ně jeho *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*, kde první svazek vydaný roku 2002 interpretuje dobu předvelkomoravskou; druhý svazek z roku 2006 zahrnuje vlastní velkomoravské období. Archeologický materiál, písemné prameny a odborná literatura umožnily autorovi vytvořit vizi počátků české státnosti a vyjádřit se k roli Moravy v tomto procesu. Vedle „velkých dějin“ v publikaci najdeme také obraz každodenního života našich předků uvedené historické periody. Obdobné téma, ale zaměřené na užší správní teritorium řešil Z. Měřinský v knize *Morava na úsvitě dějin* (2011), čtvrtém svazku nové řady *Vlastivědy moravské*. Jako jeden ze spoluautorů je uveden

u *Dějin Rakouska* (2002) nebo v publikaci *Stěhování národů a Východ Evropy. Byzanc, Slované, Avarové* (2006). Cenným zdrojem poznání pro historickou etnologii je jistě jeho rozsáhlá studie *Hmotná kultura mladší doby hradištní na Moravě a ve Slezsku* uveřejněná v periodiku *Archaeologia historica* 2013.

Na tomto místě musíme ještě připomenout některé formy spolupráce etnologů se Z. Měřinským a Ústavem archeologie a muzeologie, které se uskutečnily v nových společenských podmínkách po roce 1990, kdy na brněnské filozofické fakultě vznikl samostatný Ústav evropské etnologie. Patrně nejrozsáhlejší akcí byla spoluúčast v rámci výzkumného záměru *Interdisciplinární centrum výzkumů sociálních struktur pravěku až vrcholného středověku* řešeného v letech 2005–2011. Etnologové přispěli i do jubilejního sborníku *Zaměřeno na středověk. Zdeňkovi Měřinskému k 60. narozeninám* (2010). Jiným příkladem bylo zapojení etnologů v grantovém projektu *Moravskoslezská škola archeologických doktorandských studií II*, jehož se zúčastnili dva studenti řešící v doktorských

pracích problematiku materiální kultury, a to rukodělné technologie a stavební postupy u hliněného domu. Jeden z posledních doktorandských seminářů se uskutečnil na výzkumné základně Ústavu archeologie a muzeologie v Panské Lhotě nedaleko zříceniny hradu Rokštejna, jehož výzkumu se Z. Měřinský intenzivně věnoval od roku 1981. Náležel mezi jeho „srdeční záležitosti“ a je symbolické, že v Panské Lhotě se životní pouť tohoto badatele uzavřela.

Encyklopedické vědomosti, originální sběratelské zájmy a pozitivní životní filozofie – to vše charakterizovalo osobnost vysokoškolského profesora Zdeňka Měřinského. Tak ho vnímali i jeho přátelé a kolegové z řad moravských etnologů. Čest jeho památce.

Miroslav Válka
(Ústav evropské etnologie FF MU)

KRAJKA V PROMĚNÁCH ČASU. DVĚ VÝSTAVY KE 120. VÝROČÍ ZALOŽENÍ KRAJKAŘSKÉ ŠKOLY VE STRÁŽOVĚ

V roce 2016 oslavilo šumavské město Strážov významné výročí – v říjnu roku 1896 zde byla otevřena jedna z mnohých krajkařských škol na území rakousko-uherské monarchie. K tomuto výročí se vedle Strážova přihlásilo i Vlastivědné muzeum Dr. Hostaše v Klatovech, neboť v tomto městě se paličková krajka stala v posledních čtyřiceti letech oblíbenou ženskou zájmovou činností. Exponáty našly umístění v přízemním výstavním sále jižního křídla reprezentativní budovy muzea, kde jim velká okna dodala dostatek denního světla. Kurátorka Jana Siebrová, sama z vlastní zkušenosti do nejmenších detailů znalá problematiku paličkované krajky, je dnes v oblasti bádání o strážovském krajkařství přední uznávanou odbornicí. Výsledkem snah instituce, která mohla čerpat jednak z vlastních fondů, jednak z prací zapůjčených mnoha kraj-

káfkami a využít přitom i erudice své odborné pracovnice, byla letošní velkolepá výstava, konaná ve dnech 25. 6. – 4. 9., výjimečná pojetím, počtem exponátů a jejich mimořádnou hodnotou.

Na prvním plošném panelu autorka výstavy stručně načrtla vývoj a funkci paličkování krajky, na dalším pak podala základní informace o Strážovu. Uvedla, že počátky krajkářství zde zatím nelze doložit, a tudíž ani určit, zda jeho vznik podmníly stejné faktory jako v jiných lokalitách (např. podpora majitelů panství, způsob nové obživy v bývalých hornických střediscích). Paličkovaly se zde především vláčkové, ve zdejší mluvě „proutkové“ krajky, které krásily obličejovou část čepců vdaných žen a okraje bílých plen. Tyto metrové krajky se zhotovovaly bez rozkresleného vzoru. Na poduškách měly krajkářky ovinutý pruh přešpánu (pevného lakovaného kartonu), na němž byla předpíchaná pouze kosočtverečná síť. Do ní krajkářky vypracovávaly tylovou půdici a silnější přízí, zvanou cuk, v ní zvýrazňovaly jednotlivé vzory. Ty byly dány názvem krajky (např. „malý okna a trány“, „na hvězdičky“, „věncový“, „lupenový“, „sirkový kvítek“). K paličkování se používal dřevěný stojan, v jehož horní části byla mezi dvěma bočnicemi umístěna hůlka, na níž byla za účelem volného otáčení navlečena poduška. Výroba krajků neunikla pozornosti Marie A. Smolkové a Reginy Bíbové v době, kdy obě propagátorky paličkování hledaly materiál pro publikaci *Krajky a krajkářství lidu slovanského v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a Uh. Slovensku* (Praha 1908). Energicky se zasadily o založení školy. Nesledovaly pouze obecný cíl krajkářského školství, tedy zkvalitnění hotových prací krajkářek a krajkářů a zefektivnění jejich práce, ale navíc dobře rozpoznaly, že podpora tradice by mohla pomoci obyvatelům chudého koutu Šumavy ležícího stran hlavních komunikací.

Text byl vždy názorně doprovázen trojrozměrnými exponáty – stojanem s poduškou potaženou přešpánem, na ní zavěšenými paličkami s rozdělanou kraj-

kou, na prosklených panelech ukázkami různých druhů vláčkových krajků s jejich podrobným popisem, dále bílou plenou coby krojovou součástí a exemplářem knihy výše zmíněných autorek.

V textu následovaly informace o organizaci krajkářských škol v tehdejší Rakousku-Uhersku. Počínaje rokem 1879 pracovaly všechny krajkářské školy pod Ústředním krajkářským kurzem ve Vídni (k. k. Zentral – Spitzenkurs), po roce 1912 přejmenovaném na Ústav pro ženský domácí průmysl (k. k. Anstalt für Frauen Hausindustrie). Ten se staral nejen o výuku, ale obstarával i nové vzory, materiál, pomůcky a odbyl hotových výrobků. Po vzniku Československé republiky převzal péči o krajkářské školství Státní školský ústav pro domácí průmysl v Praze, pozdější Školský ústav umělecké výroby v Praze.

Další panel byl věnován již samotné škole ve Strážově. Byla slavnostně otevřena 15. 10. 1986 v domě „U Denků“, který pojal dvě třídy, posléze i tři po dvaceti žácích. Učilo se podle jednotného systému „Lehrgangů“ vydávaného vídeňským Školským ústavem pro domácí průmysl. Zpočátku se sice paličkovaly ještě vláčkové krajky a krajky valencienského typu, v důsledku poklesu zájmu a nových módních změn se však začaly zpracovávat vzory profesionálních výtvarníků tištěné na barevných kartonech. V produkci se objevují kromě metrové krajky především pokrývky různých velikostí, okolky ke kapesníčkům a další interiérové a oděvní doplňky. Novému typu práce se musely přizpůsobit i podušky. Aby jimi bylo možné otáčet na všechny strany, opíraly se o hranu stolu a po práci se ukládaly do nízkých stojánků. Také tuto textovou část doplnily v prosklených panelech ukázky okolků, exempláře tzv. Lehrgangů, v prostoru pak nízký stojan. V roce 1906 byla škola zestátněna a fungovala pod c. k. Vídeňským centrálním krajkářským kurzem. Od roku 1896 zde působila jako učitelka Barbora Dragounová, od roku 1917 i její sestra Valburga. Ta po kratším působení v Žamberku a smrti

Barbory zaujala roku 1921 místo vedoucí učitelky. Další učitelka Marie Vogltancová z Klenčí zde působila až do svého odchodu do důchodu koncem padesátých let 20. století. Po založení Československé republiky se stala strážovská škola pobočkou Státního školského ústavu pro domácí průmysl, později Školského ústavu umělecké výroby v Praze. Zpracovávaly se tentokrát krajky moderní, vzešlé z atelierů našich předních textilních výtvarníků, např. Emilie Mildeové-Paličkové, Boženy Rothmayerové či R. J. Richtera. Na dalších prosklených panelech bylo mj. názorně předvedeno, jak se vzory distribuovaly. Jednalo se o tzv. kyanotypii, která představovala nejsnadnější způsob kopírování.

Ležaté vitríny v první části prezentovaly část školní produkce z období 2. světové války. Tehdy se strážovský farář Ferdinand Kalivoda zasloužil o založení Komanditní společnosti pro strážovské krajkářství a domácí výrobu, díky níž mohly paličující absolventky získat sociální pojištění. Paličkovaly se především dečky podle vzorů dodávaných brněnským atelierem. Strážovská škola, v níž pracovali vedle Čechů i Němci, byla u nás údajně jediná, která přežila 2. světovou válku.

Na konci padesátých let se rozhodla definitivně odejít do penze poslední učitelka Marie Vogltancová. Protože nebyl nikdo, kdo by ji nahradil, škola v roce 1961 zanikla. Tři krajkářky, kterým do důchodu chybělo ještě několik měsíců, paličkovaly doma pro družstvo Vamberecká krajka Vamberk. S jejich odchodem do penze škola svou činnost ukončila. Tím však paličkování ve Strážově a okolí nezanklo. Přímou ve Strážově začala s jeho výukou v základní škole emeritní žačka místní krajkářské školy Božena Bláhová. Ve školní družině se věnovala malým zájemcům až do devadesátých let 20. století, kdy do Strážova přišla novější učitelka paličkování Jitka Jiřiková.

Druhá část výstavy byla věnována nové tradici započaté na dalších místech Klatovska. Celoroční kurzy výuky paličkování zde organizovaly další někdejší

žákyně strážovské krajkářské školy Libuše Krysllová a Drahoslava Tomanová. Nejprve v roce 1976 společně otevřely tříletý experimentální kurz paličkování při Okresním kulturním středisku v Klatovech, který následně převzalo Městské kulturní středisko pod vedením Libuše Krysllové. Obě ženy obdržely v roce 1981 od Okresního kulturního střediska „Čestné uznání za rozvoj paličkování“.

Nemalou zásluhu na udržení a rozvoji paličkování na Klatovsku má také učitelka Jitka Čechová. Zprvu absolvovala několik lekcí u emeritní učitelky strážovské krajkářské školy Marie Vogltanové, samostudiem se však vypracovala na vysokou úroveň techniky, kterou mohla posléze předávat i zájemcům z řad školních žáků a dospělých. Oceněním jejího přínosu na poli paličkování bylo nominování na titul Nositel tradice lidového řemesla.

Tato část výstavy prezentovala jednak žákovské práce, jednak výtvořky výše uvedených krajkářek i žen pracujících v kurzech pod jejich vedením. Bylo možné zaznamenat odklon od bílé k barevné kraje, příklon k trojrozměrnosti, použi-

Současné výrobky účastnic kurzů paličkování v Klatovech. Expozice Vlastivědného muzea Dr. Hostaše, Klatovy

tí netradičních materiálů či kombinace krajky s jinými textiliemi (bavlněnými či hedvábnými šálami, batikovanými obojky či šnůrkami). Zdařilá výstava na jedné straně dokumentovala tradici, na straně druhé pak její obohacení probíhající bez direktivních zásahů, vyplývající z fantazie a potřeb současných žen, které takto vyplňují svůj volný čas.

K významnému výročí krajkářské školy, od jejíhož založení uplynulo letos v říjnu sto dvacet let, se vedle klatovského muzea přihlásilo i město Strážov. Pomocí velkého množství drobných exponátů získaných zapůjčením od místních žen zde byla ve dnech 1. 8. – 20. 9. v budově bývalé spořitelny otevřena výstava *Historie a současnost strážovského krajkářství*, která více než samotnou minulost školy dokumentuje spíše tradici, jež byla ve Strážově a jeho okolí pod vlivem školy rozvíjena a posléze udržována i po jejím zavření v roce 1961. Sběru materiálu a jeho instalace se ujala pedagožka Jitka Jiříková, současná vedoucí kurzu paličkování při školní družině místní základní školy. Odpolední výuku navštěvuje třicet dívek, což ve Strážově a okolí představuje poměrně vysoké číslo.

Vedle tradičních strážovských krajek (okolků, vsadek, pokrývek) vzniklých v době existence školy byly na výstavě k vidění zejména výrobky paličkové v časovém rozmezí od šedesátých let 20. století až do současnosti. Krajkářky se opíraly jednak o starší vzory, jednak o vzory převzaté z novějších publikací – v Československu to byla zejména kniha Márii Trándžikové *Paličkujeme* (Praha 1978) – a ženských časopisů, z nichž připomeňme např. Dorku. Některé vzory si ženy kopírovaly podle artefaktů někdejšího vambereckého družstva Vamberecká krajka (např. oblíbený motiv ženských hlav v klobouku).

Zejména pod vlivem slovenské krajky a díky její propagaci v dostupné literatuře se začaly paličkovat krajky barevné. Tento trend byl ovšem podmíněn i nedostupností kvalitních lněných bílých nití.

Raději než po bílé bavlněné přízi, která po vyprání nezaručovala uspokojivý vzhled, ženy raději sahaly po vyšívacích bavlnkách nebo rezných nitích. Zatímco vyšívací bavlnky poskytl poměrně barevnou širokou škálu, rezné nitě se do roku 1990 prodávaly pouze ve čtyřech barvách – béžové, hnědé, zelené a žluté. Na mnohých výrobcích zpracovávajících zejména přírodní motivy je zřejmé, kterak si ženy musely vystačit právě s touto barevností.

Poměrně méně byla na výstavě zastoupena tzv. paličková bižuterie, zhotovovaná z bílých bavlněných nití s občasnou příměsí lurexu. Příčinu lze hledat především v rychlejší opotřebovanosti. Zatímco zasklené výrobky byly ušetřeny a čas se jich výrazně nedotkl, byly drobné květy, navíc tužené dámským lakem na vlasy, anebo polystyrenovou hmotou vystaveny nepříznivým vnějším vlivům, tudíž se nemohly zachovat v požadované původní podobě.

Výstavu doplnily ukázky paliček (ženy zde preferovaly paličky se sukýnkami vyrobené ze švestkového dřeva), bí-

Část expozice *Historie a současnost strážovského krajkářství* v budově bývalé strážovské spořitelny. Obě foto M. Ulrychová 2016

lé nitě dovážené kdysi z Belgie, vzory vypíchané na přešpánu, podušky a pro Strážov typická podoba dřevěného stolanu. Nechyběly ani náročnější oděvní součástky – paličkovaná halenka a šaty s mohutnější vsadkou, vzniklé v šedesátých letech 20. století.

Tak jako v každém středisku paličkovaní i ve Strážově existuje rodinná návaznost. Na výstavě byly prezentovány práce emeritní žákyně školy, dnes devadesátileté Antonie Boubberlové (1926), práce její babičky Anny Jiříkové, její matky Kateřiny Břizové, ale i vnučky Hany Soukupové. Další autorkou zastoupenou několika pracemi byla emeritní žákyně školy Božena Bláhová (1946–2010), která ve Strážově vedla na popud ředitelky tamější ZŠ kurz paličkování v roce 1983.

Na pohled prostorově skromná výstava, zato bohatá na množství exponátů, opět po mnoha letech zviditelnila šumavské město, které zůstává poměrně stranou hlavních turistických tras. Podobně jako v jihočeské Sedlici, kde se podařilo udržet prosperující obchod s krajkami a kde se počátkem srpna každoročně pořádají krajkářské slavnosti, i zde by měli zastupitelé města uvažovat o stálé expozici, anebo alespoň o příležitostné každoroční akci.

Marta Ulrychová
(Plzeň)

LINDBERG NA STARÝCH POHLEDNÍČÍCH. VÝSTAVA V MUZEU SELSKÉHO DOMU V BAVORSKÉM LINDBERGU

Obec Lindberg ležící v Bavorském lese nedaleko města Zwiesel pouhých 18 km od českých hranic má místo i v naší společné česko-německé historii. Dnes tudy prochází turistická stezka, označovaná jako Vintířova stezka / Ghuntersteig, navazující na původní stezku, po níž se do lesů na české straně hranice ubíral z bavorského kláštera v Niederalteichu sv. Vintíř / Hl. Gunther.

Kult tohoto světce, který je pochován v pražském břevnovském klášteře, byl silně rozvinut v mnoha lokalitách dnešního dolního Bavorska, nejsilněji pak v pohraničních oblastech. Po roce 1990 se stal symbolem smíření a znovunalezení společných kulturních tradic.

V roce 1974 byl v této obci rekonstruován jeden z tradičních dřevěných domů představující dnes typickou ukázkou šumavské lidové architektury. O jeho rekonstrukci, která využila zachovalého trámového domu z nedalekého Rinchnachu, a pojetí této stavby coby muzea se podstatnou měrou zasloužil jeho tehdejší vlastník Franz Handlos (1939–2013), vzděláním právník, poslanec Spolkového sněmu a člen Evropské rady se sídlem ve Štrasburku. Muzeum selského domu / Bauernmuseum bylo postupně doplněno o zrenovovaný výměnek (dům i výměnek patřily původně rodině Kuchlerových), v níž je umístěna stylová hospůdka „V medvědíh brlohu“. Na volné prostranství sem byla z nedalekého okolí také převezena dřevěná kapele s umrlčími prvky zasvěcená Panně Marii.

Vzhledem k tomu, že na české straně v oblasti Železnorudska v důsledku necitlivých stavebních úprav domy tohoto typu nadobro vymizely (samostatnou publikaci jim v období tzv. první československé republiky věnoval nýrský badatel Josef Blau), je prohlídka tohoto domu pro českého návštěvníka poučná. Podobně jako u volarského domu se jedná o jednopatrové stavení chránící pod jednou stěchou obytnou část i stáj. Raritou je dochovaný kamenný krb a poměrně prostorná černá kuchyně. V přízemní místnosti, kde se odvíjel každodenní život, je instalována pec, tkalcovský stav, svatý kout, truhla a nádobí. Vzhledem k dostatečnému prostoru sem byly umístěny také pracovní pomůcky na sprádaní lnu a v této části Bavorska nezbytná kamenná třecí mísa (tzv. *Schnupftabakreiber*) na podomácku pěstovaný tabák, jehož listy se sušily nad pecí a na půdě.

Jizba, komora a čeledník jsou zařízeny tak, aby navodily představu o funk-

nosti těchto prostor. Zejména komora je zaplněná předměty k výrobě másla, uchování mléka, pečení chleba apod. Totéž lze říci o stáji, kam byla vedle vyčpaných zvířat (kráva, kůň) nainstalována i provizorní postel, tzv. *Kastenbett*, do níž se vzhledem ke stálému teplu ukládaly nejen děti, ale i staří a nemocní členové rodiny. V jedné části patra jsou vystaveny exponáty dokumentující polní práce (orebné a secí nářadí, brány, motyky, cepy, mlátičky aj.), druhá část patra slouží výstavním účelům. Všechny exponáty jsou označeny popiskami s výrazy v místním dialektu.

V červenci (15. 7.) zde *Woidhoamat* (dialektický výraz pro *Waldheimat*) zahájil expozici fotografií zachycujících život v Lindbergu zhruba od devadesátých let 19. století do počátku šedesátých let 20. století. Jako majitel sbírky je uveden Max Paternoster, nicméně tento místní rodák a potomek široce rozvětveného rodu byl zároveň pilným sběratelem, jemuž se podařilo od místních obyvatel nashromáždit stovky fotografií. Umístění velkého množství snímků v tak malém prostoru napomohl dobrý nápad – fotografie byly naneseny osvitom na bílé textilie připomínající sušící se prostěradla. Celkem deset textilií představovalo i stejný počet tematicky zaměřených celků – skupinové rodinné snímky, letecké pohledy, typy usedlostí, typy záprahu (např. z roku 1961 zajímavý snímek kombinovaného záprahu), orbu, žně, mláčení obilí, vykopávání brambor, senoseč, pečení chleba, dřevorubecké práce, stavbu školy, řeznické, kovářské, pekařské a sklářské řemeslo, draní peří, sprádaní lnu, sběr borůvek, čištění hub aj. Je zajímavé, že kromě svátku Božího těla zde nebyl jediný snímek zachycující zvykoslovné projevy, rovněž tak jsem postrádala z našeho venkova obligátní snímky hasičského sboru či snímky členů jiných spolků. Zbylé fotografie byly umístěny po stranách na rozložených knihách staršího data tištěných švabachem.

Výstava potvrdila skutečnost, že Bavorský les patřil k periferním oblastem

Spolkové republiky Německo ještě v době, kdy si tento stát budoval svůj „ekonomický zázrak“. Dnešní Lindberg je nicméně úhlednou obcí s čistě upravenými a účelně zařízenými domy, vyhledávanou zejména pěšími turisty, v zimě pak běžkaři. Pro potřeby turistů zde bylo zřízeno informační centrum, v němž vždy ochotně poradí a pomohou se orientovat v nejbližším okolí.

*Marta Ulrychová
(Plzeň)*

MUSÉE BERBÈRE V JARDIN MAJORELLE: BERBERSKÁ KULTURA SKRYTÁ V ZELENÉ OÁZE

Marocké město Marrákeš, v jehož bludišti křivolakých a úzkých uliček klotá rušný život, dodnes představuje zdroj antropologického poznání tradiční marocké kultury. Svědčí o tom i něko-

lik muzeí, z nichž alespoň dvě je možné považovat za antropologická a etnografická – Musée Tiskiwin (viz Národopisná revue 4/2015) a Musée Berbère, které je skryté v Jardin Majorelle. Musée Berbère zahrnuje kolekci artefaktů dokumentující kulturu berberských kmenů na území Maroka. V budově muzea, kterou původně užíval jako ateliér francouzský malíř Jacques Majorelle (1886–1962), je soustředěno na šest stovek berberských děl, zejména šperky, tradiční oděvy nebo předměty každodenní potřeby. Majorelle se v Maroku usadil již v roce 1919 a v roce 1922 zakoupil pozemky na pomezí palmového háje na předměstí tehdejší Marrákeše, kde ve stylu maurské architektury vystavěl vilu. K vile nechal v roce 1931 vybudovat i ateliér, který ve stylu art deco vyprojektoval francouzský architekt Paul Sinoir. V přízemí se nacházela dílna, v prvním patře pak ateliér, kde maloval velkoformátová plátna. Majorelle ve svých obrazech zachytil nejenom pouliční život v medině, sůky nebo vesnice v Ma-

roku, ale i krajinalmalby a realistické portréty. Pověstnou ultramarínově modrou barvou nechal v roce 1937 pokrýt stěny budovy, pergoly a fontány. Tento barevný odstín měl zrcadlit modré tóny pohoří Vysokého Atlasu a současně kontrastovat se zelení zahrady chráněné vysokými hliněnými zdmi. Podobně jako francouzský malíř Claude Monet (1840–1926) v Giverny vytvářel Majorelle v Marrákeši zahradu po dlouhá léta. Dovážel sem kaktusy, květiny, keře a stromy z jiných kontinentů a o jejich umístění a péči korespondoval s botaniky a botanickými zahradami celého světa. Zahrada dnes představuje komplex o rozloze téměř čtyř hektarů složený z cestiček a propojených úrovní, kde z květináčů nebo přímo z vody a ze země vyrůstají kaktusy, juky, palmy, lekníny, lotosy, rohovníky, bouganvillee, cypřiše nebo bambusy. Majorelle zahradu zpřístupnil veřejnosti v roce 1947. Po jeho smrti ovšem postupně pustla, než ji v roce 1980 zakoupili francouzský návrhář Yves Saint Laurent (1936–2008) a francouzský investor Pierre Bergé (*1930).

Majorellův ateliér, který byl přebudován v Musée Berbère, se veřejnosti zpřístupnil v roce 2011. Expozice muzea je rozdělena do čtyř částí. První část expozice je zaměřena na historii a geografii Berberů, kteří jsou zmapováni s ohledem na vybudovanou etnografickou sbírku. Geograficky zahrnuje území od pohoří Ríf až po okraj Sahary včetně Středního Atlasu, Vysokého Atlasu a Antiatlasy. Druhá část expozice představuje tradiční řemeslnou výrobu, jako jsou řezbářství, košíkářství, výroba keramiky nebo zpracování kůží. Třetí část expozice prezentuje stříbrem a drahokamy vykládané berberské šperky, jež jsou výrazem kmenové identity a společenského postavení žen, které je nosí. V expozici jsou zastoupeny náušnice, náramky, náhrdelníky a prsteny z různých regionů. Čtvrtá část expozice představuje berberské oděvy včetně zbraní nebo tašek. Výstavní figuríny jsou zde oděny do tradičních regionálních šatů reprezentujících konkrétní berberské kmeny, jako například ženu z kmene Aït

*Ultramarínově modrá budova Musée Berbère v srdci Jardin Majorelle v Marrákeši.
Foto Barbora Půtová 2016*

Atta z území Vysokého Atlasu a Antiatlasu. Součástí expozice jsou také předměty z příbytků, k nimž například patří tkané koberce, vyřezávané dveře s kováním nebo dřevěný minbar. Expozici uzavírají hudební nástroje, mezi nimiž nechybí typický berberský rámový buben (bendir), jehož bzučivý zvuk vyvolávají struny natažené pod blánou z kozí kůže. Z Musée Berbère návštěvník opět vstupuje do zahrady, kde může stejně jako cvrlikající ptactvo a toulající se kočky vychutnávat zelenou oázu a stínem chráněné útočiště, které člověka ukrývá před sluncem rozpáleným městem a jeho hlukem.

Barbora Pütová
(Ústav etnologie FF UK)

19. ROČNÍK ETNOFILM-U ČADCA

Na Kysuce do Čadce sa od roku 1980 každý druhý rok schádzajú záujemcovia o dokumentárny film s etnologickou tematikou. ETNOFILM je najstarší filmový festival na Slovensku, doteraz na ňom bolo premietnutých viac ako 600 filmov z 34 krajín. V dňoch 18. – 22. októbra 2016 sa konal jeho 19. ročník, ktorého hlavnými organizátormi boli Žilinský samosprávny kraj, Kysucké kultúrne stredisko (KKS) v Čadci, mesto Čadca a viacerí spoluorganizátori, ako napríklad Slovenský filmový ústav, Katedra etnológie a muzeológie FiF UK, Katedra etnológie a folkloristiky FF UKF, Slovenské národné múzeum v Martine či Národopisná spoločnosť Slovenska ai. V tomto ročníku sa na festival prihlásil historicky rekordný počet filmov (145) z 28 krajín celého sveta. Na základe rozhodnutia výberovej poroty do hlavnej súťaže postúpilo 40 filmov zo 16 krajín: Belgicko, Brazília, Česká republika, Čína, Holandsko, Chorvátsko, Maďarsko, Nemecko, Peru, Poľsko, Rumunsko, Slovensko, Srbsko, Španielsko, Taliansko a USA (kompletný zoznam súťažných filmov, zoznam všetkých ocenených filmov a ďalšie informácie vid': [film.sk/\). Pri príležitosti konania festivalu vyšiel tiež obsažný katalóg.](http://www.etno-</p>
</div>
<div data-bbox=)

Slávnostné otvorenie a záver festivalu rámcuje oficiálna zvučka – hra na trombitách, ktorej autormi sú vynikajúci kysuckí muzikanti Bartolomej a Andrej Gernátovci z Turzovky. Podujatie slávnostnými príhovormi otvorili riaditeľka KKS v Čadci a zároveň riaditeľka festivalu Silvia Petreková a zástupca primátora Čadce František Prívar.

Projekcie súťažných filmov prebiehali vo dvoch sálach Domu kultúry v Čadci počas štyroch dní. Filmy hodnotila medzinárodná porota a študentská porota. Členmi medzinárodnej poroty boli Ilja Ruppeldt (predseda poroty) – režisér a scenárista dokumentárnych filmov z Nového Zélandu, Jadwiga Glowa-Hučková z Inštitútu audiovizuálnych umení Jagellonskej univerzity v Krakove, Saša Srečković – etnograf a kurátor Etnografického múzea v Belehrade, Pavel Popelka – etnograf, hudobník, fotograf, filmár a publicista z ČR a Daniel Luther – etnológ, vedecký pracovník Ústavu etnológie SAV v Bratislave.

ETNOFILM, to nie sú len súťažné projekcie. Výstavu fotografií *Maľované fotoaparátom – výber z tvorby Igora Grossmanna* kurátorsky pripravila D. Ferklová zo Slovenského národného múzea v Martine. Ako súčasť vernisáže bol premietnutý film *Igor Grossmann* režiséra M. Urbana. V rámci festivalového týždňa sa konali aj bloky premietaní v rámci „ETNOFILM-u pre školy“, ktoré si prišli pozrieť žiaci a študenti z Čadce. V priestoroch Domu kultúry prebiehala výstava monografií z regiónu Kysúc a v Kysuckej knižnici v Čadci si návštevníci mohli pozrieť výstavu fotografií študentov Katedry etnológie a folkloristiky FF UKF v Nitre *Zo študenta výskumník*. Tí, ktorí mali záujem podučiť sa práci s kamerou a fotoaparátom, mohli navštíviť workshop režisérky a kameramanky Terézie Križkovej.

V špeciálnej mimosúťažnej sekcii „Dokumentárny film v múzeu“ diváci videli štyri filmy, ktoré vznikli na pôde slovenských múzeí. Išlo však skôr o infor-

matívno-propagačné filmy, predstavujúce jednotlivé múzeá, resp. prácu kurátorov či konkrétne expozície.

Súťažné filmy ukázali na jednej strane pestrú tematickú škálu (zvyky, obrady, remeselné techniky, každodenný život, špecifické spoločenstvá, vzťah moci a kultúry, uchovávanie kultúrneho dedičstva i.), na strane druhej rôznorodé filmárske postupy pri ich vizuálnom stvárnení (od dokumentografického zaznamenania až po priam experimentálny a sugestívny jazyk akčnej kamery a strihu). Aj v kuloárových debatách prevažoval názor, že v súťažných projekciách bolo veľa filmov s výrazným kritickým tónom, smerujúcich až k sociálnemu dokumentu. Filmy reflektovali aktuálne problémy súčasného sveta a ich politické či ekonomické príčiny s dôsledkami v kultúre jednotlivých spoločenstiev. Otvára to inšpiratívne témy na diskusiu či seminár v budúcom – jubilejnom ročníku festivalu. Ostatne, nadviazalo by sa tak na tradíciu živých diskusií, ako si na ne spomíname z prvých ročníkov ETNOFILM-u.

Slávnostné finále 19. ročníka festivalu sa v piatok 21. 10. 2016 nieslo v znamení udeľovania ocenení. Porota tradične udeľuje tri hlavné ceny – zlatého, strieborného a bronzového turoňa. V tomto ročníku získal Zlatého turoňa – Grand Prix film *Sväté hlasy*, režisér Renato Morelli (Taliansko) za pôsobivé zobrazenie veľkonočného piesňového rituálu Sardínie; Strieborného turoňa film *Dotýkajúce sa neba, ryžové polia na Filipínach*, režisérka Antje Christ (Nemecko) za komplexný dokument tradície pestovania ryže v súčasných premenách vidieka na Filipínach a Bronzového turoňa film *Zem, ktorá hľadá svoje nebo*, režisér Erik Praus (Slovensko) za presvedčivé zobrazenie a inšpiratívne spracovanie života súčasnej dediny a jej problémov. Tento film získal aj Cenu študentskej poroty. Okrem týchto cien bolo udelených dvanásť ďalších a dve čestné uznania, spomedzi nich Cenu za najlepší český film získal film *Nevěsta z Březové*, režisérka Marie Římovská (Múzeum J. A. Komenského,

Uherský Brod) za vizuálne detailne spracovanú rekonštrukciu prípravy ženského svadobného kroja z 19. storočia a Cenu Národopisnej spoločnosti Slovenska Et-nológ za kamerou získal film *Posvätná mlatba*, režisér Michele Trentini (Talian-sko) za etnograficky verné zaznamenanie tradičnej zimnej obchôdzky.

Dôstojným a dojímavým zavŕšením odovzdávania cien a ukončenia festivalu bola spomienka na nedávno zosnulého dlhoročného člena prípravného výberu a výberovej poroty, filmového historika a teoretika Štefana Vraštiaka. Riaditeľka festivalu S. Petreková odovzdala Pamät-ný list in memoriam Š. Vraštiakovi za mimoriadny prínos k vzniku a dlhoročnú odbornú spoluprácu pri realizácii Med-zinárodného filmového festivalu ETNO-FILM Čadca. Jeho pamiatku si prítomní uctili minútu ticha. Ocenenie prevzal syn Peter Vraštiak.

Ako po uplynulých ročníkoch, tak aj po tomto pripravujú organizátori premieta-nie vybraných ocenených filmov v Brati-slave, aby tak mali možnosť pozrieť si kvalitné dokumentárne filmy s etnologic-kou tematikou aj diváci, ktorí sa do Čadce nedostali.

Uplynulý ročník ETNOFILM-u Čadca s osvedčeným pracovným tímom pred-znamenáva snahu pripraviť jubilejný 20. ročník ako kvalitné, odborne prínosné a ľudsky príjemné podujatie, hodné odka-zu jedného z jeho zakladateľov – filmára a etnografa Martina Slivku.

Hana Hlôšková
(Katedra etnológie a muzeológie
FiF UK Bratislava)

VYMYSLET FESTIVAL: ČTVRT-STOLETÍ FOLKLORNÍHO FESTIVALU PARDUBICE – HRADEC KRÁLOVÉ

Zdalo by se, že folklorní festivaly u nás rostou jako houby po dešti, stačí si jen vybrat hezké místo a lidové hudbě a tanci se tam s nějakou tou finanční

podporou přirozeně daří. Nutno však dodat, že za tím vždy stojí myšlenka, místní iniciativa a řada dalších (často neviditelných) detailů, které z prvotního nápadu učiní smysluplnou a trvalou hodnotu. O tom, kudy vede cesta od myšlenky k činu, by mělo být následně zamyšlení. Festival Pardubice – Hradec Králové oslavil letos 25 let od svého vzniku...

Psal se rok 1992, když do povědomí folklorních souborů a jejich publika nenápadně vstoupil nový festival organizovaný institucí Ministerstva kultury NIPOS-ARTAMA. Jako tamní odborná pracovníce pro folklor jsem byla poháněna myšlenkou vytvořit pro scénickou produkci folklorních souborů zázemí, jež by umožnilo vymanit se ze zajetí velkých festivalových amfiteátrů a pódíí, které si kladly specifické požadavky na dramaturgii a scénickou adaptaci lidové hudebně-taneční kultury. Šlo mi o to najít různé typy prostředí, které umožní vyniknout subtilnějším námětům, dynamickým nuancím projevu a budou inspirovat k rozmanitým komorněji pojatým produkcím bez okázalého manýrismu a podbíživých efektů folklorní tvorby. Vzrušené posametové období bylo novým představám nakloněné, a tak nebylo těžké získat potřebnou dotaci a spolu s iniciativním přístupem některých místních souborů a kulturních pracovníků obou měst netrvala cesta od myšlenky k činu dlouhou a nový festival byl na světě.

Byl to však jen začátek cesty, který musel tento počín urazit, aby se ukázalo, co naplnilo festival obsahem, jaký získal smysl a pro koho. Už dávno nejsem pracovnící zmiňované instituce, stala jsem se naopak pozorovatelem i uživatelem své původní myšlenky, a stejně jako u vlastních dětí, které vypustíme na jejich cestu, žije si i toto mé dítě svým vlastním nezávislým životem. A mně nezbyvá než konstatovat, co se propojilo s mými představami, co pomohlo mé představy dále rozvinout, a co naopak přináší i pocit ne-naplněného úsilí. Žádné úsilí však není marné, proto i představy, které se vydaly trochu jiným směrem, poukazují na nové

obzory tohoto žánru související s proměnou společenského a kulturního kontextu. Na letošní jubilejní ročník jsem přijela po dlouhé době jako divák, budu tedy jen pozorovat, kochat se a přemýšlet.

Festival se v letošním roce (ve dnech 3.–5. června) představil, stejně jako v minulých letech, programovou nabídkou situovanou do vytipovaných městských prostor, které svým umístěním a charakteristickou atmosférou vyzývají k rozdílné hudebně taneční produkci. Již tradičně byl festival zahájen v podvečerních pátečních hodinách *Pernštýnskou nocí* na pardubickém (Pernštýnském) náměstí. Krátká vystoupení zúčastněných folklorních souborů na otevřeném pódiu a stánky s tradičními řemesly i gastronomií se staly od samého vzniku festivalu událostí zejména pro místní obyvatele příležitostí k setkání, posezení ve venkovních zahrádkách restaurací a oživení jindy poklidného náměstí. K *Pernštýnské noci* ale patří už neodmyslitelně hudební nockturno v působivém komorním prostředí atria radnice, na vnějším nádvoří Zámku pak současně probíhá pestrá směsice hudby, tanců a kejklířů a ve stejnou dobu folklorní *Folkování na Přehrádku*, na to navazuje v pozdních večerních hodinách společný pořad vždy dvou folklorních souborů *Setkání na Zámku*. Celý večer má osobitou atmosféru letní noci prosycené hudbou, tancem i kejklíři a tradičními pokrmy. Každý si tu něco najde, publikum se rozprostře po historickém jádru města, které okouzlí atmosférou svých malebných skvostů. Páteční večer končí o půlnoci ve *Zpívající Zelené bráně* – krátké zastavení u muziky domácího souboru a společné tancování na rozloučenou.

Druhý den startujeme do Hradce Králové. Po různých přesunech se zde konečně po mnoha letech podařilo najít prostředí, kde probíhá dopolední i odpolední program. Nedávno zrekonstruované Žižkovy sady pod dominantou kulturního centra Adalbertinum tvoří příjemnou kulisu pro venkovní pódium, na kterém probíhají ve volném sledu vystoupení

dětských i dospělých souborů. Příjemné počasí přilákalo návštěvníky k posezení u pódia i k procházce parkem lemovaným stánky s občerstvením i s tradičními výrobky. Ozvučené jeviště je klasicou pódiovou konstrukcí se zastřešením a oproti intimitě sevřených zákoutí historických budov a uliček v Pardubicích se toto prostředí ničím neliší od běžných festivalových míst pod širým nebem. Schází bližší kontakt s publikem, bariéru mezi hledištěm a jevištěm nepřekoná ani ozvučení, ta se naopak prohlubuje hlukem z nedaleké frekventované silnice a rušivým prouděním lidí z jiné kulturní události – slavnosti piva. Vystoupení souborů jsou tu spíše jen kulisou k příjemnému letnímu odpoledni, pořady nemají šanci sdělovat jakýkoli obsah.

Jedinečné je zato prostředí královéhradeckého Klicperova divadla, kde v podvečerních hodinách začíná večer scénických forem. Jeho název *Na našem* napovídá, že jde o soubory z východních Čech, kde je z čeho vybírat. A skutečně, první polovina pořadu jiskří nápady v provedení dětských souborů, prolíná se tu tanec, zpěv, jevištní pohyb a rytmizované slovo v jeden synkretický celek, malí interpreti oslňují svou soustředěností a výrazovými schopnostmi. Druhá polovina už patří dospělým souborům a jejich choreografiím, které prozrazují něco ze současných trendů ve folklorní tvorbě – zdá se, že převléknout se do nevkusného městského oblečení a s jistou dávkou pitvoření to tomu folkloru tak trochu „nandat“, se stává jakýmsi oblíbeným druhem současné souborové produkce. Celý pořad však působí dramaturgicky trochu nevyváženě – kumuluje se tu najednou velké množství podobných přístupů v choreografických ztvárněních textu a pohybu na straně jedné, zatímco zbytek programu tvoří skladby „trendové“. Myšlenka „na našem“ zřejmě nepostačuje k tomu, aby se nejen ukázala rozmanitost jevištních přístupů, ale aby zároveň vzniknul celistvý, režijně vystavěný pořad. Jinými slovy, večer scénických forem by sám o sobě měl být scénickou kompozicí. Každopád-

ně večer scénických forem je něco, co od samého začátku odlišuje tento festival od ostatních a jeho jedinečnost tkví především v tom, že nabízí možnost předvést v odpovídajícím prostředí ty nejnovější podněty a inspirativní počiny vytvořené pro divadelní scénu vyžadující znalost její specifické poetiky. Tím spíše je třeba si jej hýčkat a věnovat mu při jeho přípravě velkou pozornost.

Příjemným překvapením pro mne bylo večerní setkání zúčastněných folklorních souborů na půvabném Šrámkově statku v nedalekých Pileticích. Jako dřívější odpůrce této festivalové destinace, kam nepřijde večer kromě vystupujících souborů nikdo jiný, musím konstatovat, že formát s trefným názvem *Přijďte pobejt, aneb smyslů plný večer* si tu našel své místo. Myšlenka setkání a společného tancování a zpívání při střídajících se muzikách a při nenásilném vzájemném „zasvěcování“ do tanců různých oblastí je nosná a navazuje na předchozí folklorní bál, jehož smyslem byla rovněž spo-

lečná zábava s výukou tanců. Toto prostředí však nabízí větší uvolněnost a neformálnost, jež pak provází i následná krátká vystoupení všech zúčastněných souborů, které se vzájemně povzbuzují a vytvářejí si tak v srdečné atmosféře to nejlepší publikum. Hodí se sem, na rozdíl od jiných pořadů, také určitá familiárnost moderátora, která rovněž propojuje publikum a účinkující v jeden celek. Večer končí v magické atmosféře na tomtéž pódium zastřešeném impozantním dubem, kam se nakonec všichni natěsnají, a společný zpěv nebere konce...

A zase zpět v Pardubicích – neděle odpoledne patří již opakovaně pořadu *Rozmlouvání na nádvoří Zámku*. Pódium lemované k akustice milosrdným zdívkem zámeckých prostor nabízí jedinečné prostředí pro společné vystoupení všech zúčastněných souborů a předvedení toho nejlepšího ze svého stávajícího repertoáru. Vtipné a dobře připravené průvodní slovo napomáhá režijnímu skloubení, pořad má spád, publikum

Šrámkův statek v Pileticích: *Přijďte pobejt, aneb smyslů plný večer*. Foto D. Stavělová 2016

Zpívající pardubická Zelená brána. Foto D. Stavělová 2016

Pardubické zámecké Rozmlouvání. Foto D. Stavělová 2016

tvoří pestrou směsici návštěvníků, pod pódiem sedí (nebo si tančí) děti, které rovněž v pořadu vystupují. Je to opravdu „gala“ nedělního odpoledne, srdečnou atmosféru umocňuje mile honosné, ale útulné prostředí zámeckého nádvoří zalité sluncem a zdá se, že tu skutečně dochází ke sblížování duší – což je podle autorek pořadu jeho smyslem.

Tím končí opět jeden ročník festivalu – ten pětadvacátý. O proměnách festivalu v průběhu let informuje neformálně sborníček, vydaný k této příležitosti spolu s programovou brožurou. Vzpomenuty jsou tu začátky festivalu, jeho původní myšlenka, která je dále rozvíjena, je tu také soupis pořadů a jejich autorů, pozornost je pak věnována posledním pěti ročníkům, které jsou podrobněji charakterizovány skrze svou programovou skladbu. Zastesklo se mi po některých pořadech, které už nejsou – např. soutěž v mateníku – ale kdoví, třeba se zase znovu někdy objeví, v trochu jiném pojetí, stejně jako dnes v pražském prostředí oblíbené „folklorní mejdlo“ tentokrát na piletickém statku. vzdal se i průvod městem, ale možná, že právě tento „tah“ by mohl posloužit jako pozvánka či návada např. na vyřáběný večer scénických forem, kam si místní návštěvník divadla může přijít „smlsnout“ na mezižánrové hostině. Chybělo mi také využití komorního prostředí pardubického Příhrádku – dvora před vstupní bránou na Zámek – vyzkoušeného folklorními pořady v dávno uplynulých ročnících. Vzpomínám na jeho podmanivou atmosféru ve chvíli, kdy déšť přerušil vystoupení a soubory pokračovaly bez jakéhokoli ozvučení alespoň zpíváním pod vstupní bránou. Lidé se tu zastavovali a toto zpívání v dešti se stalo něčím zcela autentickým.

Ukazuje se, že skutečně nosnými pořady jsou zde ty, které mají ještě jakousi přidanou hodnotu: jakoby se jim podařilo napojit se na zdejší genius loci. Takovými místy jsou pardubické náměstí, zámecké nádvoří, atrium radnice, ale také piletický statek nebo Klicperovo divadlo. Všude tam dostávají vystoupení folklorních souborů punc jedinečnosti, jsou ja-

koby šitá na míru, pohrávajú si s daným prostredím stejně tak, jako je tato místa provokují k určitým výkonům i projevům. Jinde si však pořady své místo stále ještě ohledávají a toto zkoumání a hledání bude zřejmě patřit k jistým atributům a hlavní kvalitě tohoto festivalu – jako zkoušení a objevování stále dalších možností, kde bude v dnešní době lidové hudbě a tanci dobře, kam za ní budou lidé rádi chodit, nebo si jen tak pro sebe její ctitelé zaspívají a zatančí. Vymyslet folklorní festival je tedy v tomto případě zřejmě nikdy nekončící hledání a nalézání, opouštění a znovunalézání... A do dalších takových let nezbyvá než popřát nejen mnoho dalších nápadů, ale především chuť a energii objevovat nové možnosti, stejně tak jako prověřovat a znovuoobjevovat ty staré.

*Daniela Stavělová
(Etnologický ústav AV ČR)*

ZDENA KRÍŠKOVÁ: ETNOKULTÚRNE KONTEXTY VÝROBY MODROTLAČE. MODROTLAČIARSKA DIELŇA V HRANOVNICI. Banská Bystrica: Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2012, 212 s.

Etnologička Zdena Kríšková sa v publikácii zamerala na modrotlačiarSKU dielňu, ktorá do roku 1974 fungovala v lokalite Hranovnica (okres Poprad). Išlo o najdlhšie aktívnu dielňu tohto druhu v regióne Spiš, ktorý od 18. do 20. storočia patril k oblastiam s najväčšou produkciou modrotlače na Slovensku. Autorka lokalitu spoznala už počas študentských terénnych výskumov na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 20. storočia. Neskôr sa ako pracovníčka Podtatranského múzea v Poprade oboznámila s tamojšou produkciou modrotlače i s otázkami jej dokumentácie a prezentácie.

Publikácia sa zaoberá modrotlačiarSKOU výrobou, ktorú podľa vyjadrení

v „Úvode“ „z hľadiska jej rozšírenia a využitia v materiálnej, ale aj duchovnej kultúre nášho etnika relatívne vo všetkých regiónoch Slovenska môžeme zaradiť k významným kultúrnym determinantom, dnes však zároveň k najohrozenejším, vo väzbe na uchovanie v procese generáčnej transmisie“ (s. 7). Charakteristika výroby, ktorá má objasniť, prečo bola pre autorku vedecky zaujímavá, je však problematická a to ako po štylistickej stránke („rozšírenie a využitie v materiálnej a duchovnej kultúre“), tak i spojením „naše etnikum“. Autorka predpokladá, že čitateľovi je jasné, s ktorou etnickou skupinou sa ona sama identifikuje? Nejasný je aj dôvod, prečo autorka zdôrazňuje zámer sledovať vzťah modrotlače iba k jednému etniku. Sama uvádza, že modrotlačiarSKA výroba na Spiši bola spätá aj s nemeckým obyvateľstvom. Tento zámer deklaruje aj v kapitole „Teoreticko-metodologické aspekty a ciele“. Remeselnú výrobu tu charakterizuje ako „výrazný sociálno-kultúrny determinant, formujúci hodnotové orientácie v kontexte vývoja primárnej spoločnosti – v našom prípade slovenského etnika, lokálneho spoloč-

stva“ (s. 27). Vývoj produkcie modrotlače napokon správne interpretuje v nemecko-poľsko-slovenskom kontexte.

V kapitole „Teoreticko-metodologické aspekty a ciele“ sa uvádza, že objektom bádania bola „snaha o vymedzenie etnologického pohľadu v otázke spoločenského statusu modrotlačiarSKého majstra [...] a jeho rodiny v rámci lokálneho spoločenia v rovine *emic*“ (s. 20). Obsah publikácie je však výrazne širší a zodpovedá mu vymedzenie základného výskumného problému: „remeselná výroba modrotlače ako jeden z významných determinantov identity obce a možnosť jej uchovania a sprostredkovania v súčasných podmienkach“ (s. 17).

Názov prvej kapitoly obsahuje spojenie teoreticko-metodologické aspekty, no objasňuje iba metodologické východiská práce. Náznaky údajov o teoretických konceptoch, z ktorých autorka vychádzala, možno nájsť v podkapitolách „Ciele a koncepcia práce“ i „Metodologické východiská“. Druhá z uvedených podkapitol je však predovšetkým prehľadom publikácií, ktoré obsahujú údaje, poznatky k autorkou sledovaným témam.

Ako ciele práce si Z. Kríšková vytýčila 1) „poukázať na modrotlačiarSKU výrobu“ ako na „prvok identity lokálneho spoločenia“, 2) pri muzeálnej prezentácii dielne využiť „autentické a originálne doklady kultúrneho dedičstva“ a 3) „vo vzťahu k uchovaniu tradičných foriem kultúry v lokálnom spoločensve“ hľadať vhodné aktivity pre návštevníkov muzeálnej prezentovanej dielne, založené najmä na interaktívnom prístupe (s. 23–24). Podľa autorky je východiskom práce etnologický aspekt, na ktorý nadväzuje aspekt muzeologický, pričom práca reflektuje aj východiská enviromentálnej etnológie. S ohľadom na uvedené ciele je publikácia ďalej rozčlenená na štyri kapitoly venované historickým a etnologickým aspektom výroby modrotlače, muzeologickým aspektom modrotlače v polohe kultúrneho dedičstva a možnostiam rekonštrukcie remeselníckej dielne so zámerom jej muzeálnej prezentácie.

Kapitola „Historické aspekty remeselnej výroby modrotlača“ je vhodným východiskom oboznámenia sa s jej produkciou. Autorka v troch podkapitolách sleduje jej vývoj v medzinárodnom kontexte, v oblasti Spiša a v Hranovnici. Najmä posledná podkapitola obsahuje aj nové údaje, čím obohacuje obraz spišského modrotlačiarstva, ktorý v publikácii *Ludová modrotlač na Slovensku* (1954) podal Josef Vydra. V tejto i v ostatných kapitolách však chýba stanovisko autorky, či považuje sledovanú lokalitu od prelomu 19. a 20. storočia za urbánne či rurálne sídlo. Píše o nej totiž ako o mestečku (s. 51), ako o lokalite mestského charakteru (s. 135), ale nazýva ju aj dedinou (s. 145).

V kapitole „Etnologické aspekty remeselnej výroby modrotlača“ sú prvé štyri podkapitoly venované materiálnej zložke modrotlačiarkej výroby všeobecne i produkcii v hranovnickej dielni. K výstižnému opisu usadlosti a dielne modrotlačiar v obci mala autorka do časti „Prílohy“ (je na konci publikácie) zaradiť aspoň náčrt pôdorysov, ktoré patria k nevyhnutným súčasťam etnografického opisu stavebných objektov. Nepresné je označenie čigy ako nástroja používaného pri farbení plátna (s. 78). Podľa obrázku (s. 210) i údaj v texte (s. 148) ide o zariadenie.

V ďalších dvoch podkapitolách autorka sleduje sociálny kontext pôsobenia remeselníka v lokálnom spoločenstve všeobecne. Z tohto aspektu analyzovala aj posledného modrotlačiaru a jeho rodinu v Hranovnici. Vzťahy medzi remeselníkmi a spoločenstvom vo vidieckom prostredí miestami porovnáva so vzťahmi v mestách, pričom uvádza, že „mestské prostredie vo svojej podstate nie je tak tesne viazané sociálnymi normatívmi ako prostredie vidiecke“ (s. 82). Konštatovanie je však zjednodušené, čo asi vyplýva z menšej sumy údajov o sociálnych vzťahoch remeselníkov v meste, ktorými disponuje slovenská etnológia. No napr. výsledky výskumu remeselníkov v Trenčíne v rokoch 1918 – 1948, ktorý urobila Monika Vrzgulová, uvedený názor skôr vyvracajú.

Posledná podkapitola obsahuje údaje o odraze výroby modrotlača v duchovnej kultúre obyvateľov obce a v ekologických súvislostiach. Autorka tu k odvetviam remeselnej výroby, ktoré sú spojené s poľnohospodárskou rastlinnou produkciou, zaradila okrem tkáčstva a plátenníctva aj súkenníctvo (s. 97). Ak je hlavnou surovinou na tkanie súkna ovčia vlna, potom je tento údaj nesprávny.

Kapitola „Muzeologické aspekty modrotlača ako prvku kultúrneho dedičstva“ je v troch podkapitolách zameraná na etnomuzeologický kontext problematiky. Cez zámer muzeálne sprístupniť modrotlačiarstvu dielňu v Hranovnici objasňuje činnosti múzea v oblastiach získavania, uchovávanía, ochrany a prezentácie artefaktov i údajov. Autorka prepája teoretické údaje a koncepcie so sumou údajov o konkrétnej oblasti tradičnej kultúry, ktorú nazýva kultúrnym dedičstvom (ďalej KD). Neobjasnila však, či vychádza z jeho heritologicko-muzeologického chápania (KD ako súbor hnutelných, nehnuteľných hmotných a nehmotných objektov), alebo z jeho antropologického ponímania (KD ako sociálny jav, sledovaný z hľadiska dynamiky identifikácie dedičstva, jeho využitia, kritérií jeho uchovania atď.).

S kapitolou o muzeologických aspektoch modrotlača je úzko prepojená posledná kapitola „Rekonštrukcia remeselníckej dielne v alternatívach súčasného využitia“. V troch podkapitolách objasňuje vzťah múzeí na Slovensku k remeselnej výrobe modrotlača, ďalej možnosti rekonštrukcie remeselníckej dielne v autentickom prostredí a nakoniec sa zaoberá možnosťami revitalizácie tohto druhu tradičnej remeselnej výroby. Kapitolu možno považovať za vydarený príklad návodu ako cez konkrétny objekt, ktorým je modrotlačiarcka dielňa, objasniť prístupy a navrhnuť konkrétny spôsob jeho muzeálnej prezentácie. Autorka prehľadne sumarizuje výhody i obmedzenia prezentácie remesiel – a produkcie modrotlača zvlášť – pri prezentácii v múzeu *in fondo* i pri jej sprístupnení *in situ*, teda v pôvodných vý-

robných priestoroch. Jasne naznačila aj možnosti participácie návštevníka v uvedených formách prezentácie.

V závere autorka znova sumarizuje optimálne možnosti prezentácie modrotlačiarkej dielne v Hranovnici a uvažuje o využiteľnosti jej zistení v širšom meradle.

Publikácia má jasnú formálnu úpravu. Obsahuje niekoľko prehréškov voči forme úpravy publikovaného textu: napr. v 80. Rokoch (s. 165), Vyštuďovala Národopis (zadná obálka). Tie, spolu s viacerými uvedenými rezervami v obsahu publikácie, pripisujem absencii jazykového a vedeckého redaktora.

Publikácia *Etnokultúrne kontexty výroby modrotlača. Modrotlačiarcka dielňa v Hranovnici* je nesporne dôležitou prácou. Prepája viaceré spoločenskovedné disciplíny a subdisciplíny, konfrontuje ich pohľad na jeden reálne existujúci (modrotlačiarcka dielňa) i teoreticky chápaný (prvok KD) objekt. Práca reflektuje aj začleňovanie KD do ekonomického i spoločenského diskurzu. Publikácia Zdeny Kriškovej je cenným zdrojom poznatkov a inšpirácie ako pre odborníkov, tak aj pre študentov či neprofesionálnych záujemcov, a to nie len o modrotlač, ale aj o KD ako súčasť kultúry a spôsobu života v súčasnosti.

Juraj Zajonc
(Ústav etnológie SAV)

PETRA KOŠTÁLOVÁ: STEREOTYPNÍ OBRAZY A ETNICKÉ MÝTY. KULTURNÍ IDENTITA ARMÉNIE. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012, 315 s.

Studium paměti (sociální, kolektivní, individuální, oficiální, neoficiální, veřejné, vědecké, kulturní...) je součástí širší oblasti výzkumu mentality. Bohatou tradicí má zejména na půdě francouzských společenských věd, kde jej významně rozvinula známá škola časopisu *Annales*. Paměť je v rámci těchto bádání vnímána jako přítomnost minulosti, jako psychic-

ká a intelektuální rekonstrukce přinášející selektivní představu minulosti nikoliv individua samotného, ale v kontextu rodinných, sociálních a národních souvislostí. Dějiny paměti jsou orientovány mj. na paměť sociálních či etnických skupin a na její úlohu v genezi a udržování kolektivní identity. Do stejného rámce zapadá interdisciplinárně pojatá monografie Petry Košťálové, která je věnovaná arménské kolektivní identitě. Publikace vychází z autorčiny disertační práce rozkročené svým obsahem mezi dvě vědní disciplíny – historii a etnologii. Autorka v ní zúročila výsledky několikaletého bádání zahrnujícího nejen studium primárních a sekundárních pramenů (badatelka ovládá nejen arménštinu moderní, ale klasickou literární arménštinu), ale také znalosti získané díky osobním kontaktům jak v Arménii, tak v rámci arménské diaspory.

Velmi čtivě pojednaná kniha představuje českému čtenáři fenomén konstituování vědomí příslušnosti k určité kolektivní identitě – zde konkrétně na příkladu vzniku a vývoje etnického vědomí Arménů – prostřednictvím ustálených mýtů a stereotypů, které sdílí (a šíří) sama skupina (tzv. autostereotyp), nebo těch, které o ní šíří příslušníci jiných etnik (tzv. heterostereotyp). Princip vymezení se vůči druhým (jiní, cizí) je základním stavebním článkem konstrukce vlastní skupinové identity, a stereotypy se jako součást procesu sociální konstrukce reality proto staly cílem studia většiny společenských oborů. Tento fakt postihuje první část publikace P. Košťálové, která představuje široce rozpracovaný úvod k problematice identity, etnicity, teorie stereotypů, kolektivní paměti a interpretace alterity – vnímání odlišnosti těch Druhých, Jiných či Cizích (autorka mezi těmito termíny nerozlišuje, nicméně jak ukázala např. Eva Krekovičová v práci věnované obrazu Roma a Žida ve folkloru, v češtině a slovenštině nemusí jít o synonyma – Rom je ve folkloru vnímán jako Jiný, příslušník židovské minority, zejména vzhledem k odlišné konfesi, jako Cizí). Velký prostor věnovala P. Košťálová také klasifikaci et-

nických atributů a základních etnických mýtů, tvořících neodlučnou součást historie jednotlivých etnik/národů.

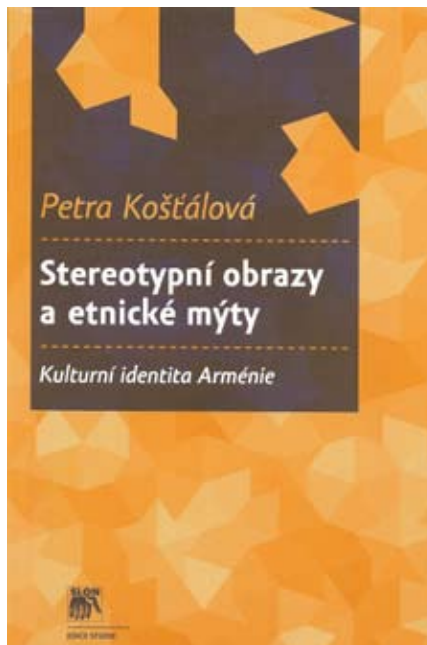
Druhá část práce představuje rozsáhlou případovou studii, která využívá předchozí teoretickou platformu pro analýzu pilířů arménské kolektivní identity na základě několika vybraných klíčových slov. Jejich prostřednictvím se čtenář seznamuje s arménskou kulturou, historií, literaturou či folklorem. Základním operním bodem konceptu (či spíše konceptů) arménské identity je podle badatelky pojem *církev* (arménská církev byla založena na počátku 4. století n. l. svatým Řehořem Osvětitel a byla tak první křesťanskou říší na světě), s nímž souvisí pojmy – *jazyk* (arménština představuje samostatnou větev indoevropské jazykové rodiny, podobně jako řečtina či albánština) a *písmo* (samostatné arménské písmo bylo vytvořeno již na počátku 5. století n. l.). K dalším pilířům arménské identity řadí P. Košťálová *národní trauma* (tzv. *Aghet*) spjaté se systematickými masakry a deportacemi arménského obyvatelstva v Osmanské říši během

první světové války, které fakticky znamenaly zničení tamější arménské komunity (odhady počtu obětí se pohybují mezi 800 000 – 1 500 000), a dále *diasporu* – arménskou populaci žijící mimo vlast (etnické jádro), přičemž centra této diaspory byla rozložena v širokém pásu od Itálie až po Čínu a od Ruska až po Indii.

Významná část publikace je věnována rozboru jednotlivých arménských národních mýtů (mýtus o společném původu a slavných předcích, mýtus o vyvoleném národě a zároveň obětním beránku, mýtus o Zlatém věku, mýtus o návratu do země zaslíbené, mýtus o katastrofě a následné regeneraci ad.) a národních symbolů, k nimž autorka řadí pojmy *vlast, půda, hory, kámen, oheň, rodina a exil*. Závěrečná část práce se zabývá samotnými historickými etnickými stereotypy, a to jednak vlastním arménským autostereotypem, v jehož základu stojí mírumilovný a pracovitý arménský rolník, bezohledně využívaný Kurdy (s. 254), jednak dvěma heterostereotypy: reflexí Arménů očima Jiných (Armén jako obchodník a lichvář, nebo jako heretik či „nevěřící“) a arménskými stereotypy o Jiných (např. o muslimech, Turcích, Kurdech, Řecích a hereticích).

Práce P. Košťálové představuje na půdě české vědy jedno z nejučenějších a nejpracovanějších uchopení problematiky etnických stereotypů. V teoretické části se badatelka opírá o množství cizojazyčné literatury, jejíž velkou část představují práce vydané ve francouzštině. Zprostředkovává tak českému čtenáři možnost seznámit se s oblastí poznání, která nebývá v diskurzu zaměřeném na etnické stereotypy zcela běžná. Rozkrytí obrazu arménské identity a jejího konstituování je pak natolik zajímavým tématem, že tuto knihu lze každému čtenáři vřele doporučit. Dozví se řadu informací nejen o Druhých / Jiných / Cizích, ale překvapivě také o nás samotných. A to může být v dnešním složitém světě nejen poučné, ale i přínosné.

Lucie Uhlíková
(Etnologický ústav AV ČR)

**ANTONÍN KURIAL – VĚRA KOVÁŘŮ
– JAN KUČA: KATALOG LIDOVÉ AR-
CHITEKTURY. ČÁST DESÁTÁ. OKRES
TŘEBÍČ. Brno: Nakl. Barristel and
Principal, 2015, 112 s.**

Výše uvedené brněnské nakladatelství vydalo v roce 2015 desátý díl plánované dokumentace lidových staveb na Moravě, zpracovaný studenty architektury VUT v Brně pod vedením Antonína Kuriala (1907–1983), a to v letech 1946–1948. Toto nakladatelství tak navázalo na předešlé vydané svazky především tehdejšími KSSPPOP Jihomoravského kraje v Brně z let 1978–1989 (část 1–6), 7. část vyšla v roce 2007 a 8. část v roce 2011. Brněnské nakladatelství Barrister and Principal pak vydalo rovněž v roce 2011 9. část Kurialova katalogu lidové architektury věnovanou obcím okresu Žďár nad Sázavou. Rozsahem i kvalitou zaměření je možné srovnat Kurialovu dokumentaci s dokumentací tzv. Zaměřovací akce ČAVU z let 1941–1944 uloženou v Etnologickém ústavu AV ČR v Praze. Desátý svazek Katalogu lidové architektury je věnován tentokrát objektům nacházejícím se v obcích na okrese Třebíč. Zaměřením v měřítku 1 : 25 nebo 1 : 50 nebo fotografickou dokumentací je zastoupeno na okrese Třebíč téměř 45 obcí. V Katalogu lidové architektury okresu Třebíč je zastoupeno 27 zaměřených objektů v okolí měst Třebíče, Moravských Budějovic, Náměště nad Oslavou a Jemnice. Jak uvádějí autoři V. Kovářů a J. Kuča v úvodu k publikaci, bylo možné využít poznámky dochované z doby zaměřování, což jej vždy velmi cenné. Autoři tak využili údaje, které již v současné době není možné v terénu získat, neboť značná část dokumentovaných objektů byla zbourána nebo z větší části přestavěna. Časové údaje o stáří stavby v popisu ke každému objektu (zemědělské usedlosti) byly však získány na základě výpovědi informátorů a již nebyly dále ověřovány (stavebně-historickými průzkumy, dendrochronologickou meto-

dou, bádáním v archivních pramenech, apod.). Ve většině vesnic byl vybrán k zaměření jen jeden objekt, ale v obcích s větším počtem tradičních lidových staveb byly zvoleny i dva až tři objekty.

Výraznou pozornost věnoval při dokumentaci sledovaných objektů lidového stavitelství A. Kurial se svými studenty problematice topeniště a situací v interiéru lidového obydlí. Hodnota Kurialovy dokumentace spočívá přirozeně v jednotlivých typech zaměření (půdorysy, řezy, pohledy), ale i v doprovodné fotografické dokumentaci, jejíž kvalita není přirozeně na nejvyšší úrovni. Katalog obsahuje úvodní pojednání k 10. dílu obou autorů V. Kovářů a J. Kuči, dále V. Kovářů je autorkou stati Antonín Kurial, jeho žáci a Třebíčsko a J. Kuča se věnuje lidové architektuře na okrese Třebíč a jejímu regionálnímu rozčlenění. Autor víceméně odmítá regionální typologii V. Frolce a J. Vařeky (okres Třebíč by pokrývaly dvě dobové formy – dům dyjsko-oslavský a dům dyjsko-svratecký) a v podstatě rozměňuje typ domu širší oblasti Českomoravské vrchoviny do šesti mikroregionů.

U zaměřených staveb jsou uváděny pouze orientační údaje k jejich dataci, např. dům čp. 108 v Mohelně představuje „doškovou chalupu více než čtyři sta let starou...“. Jde zřejmě o údaje takto obsažené v poznámkách autorů při zaměřování. K zajímavým objektům s bohatou plastickou výzdobou, u které je s největší pravděpodobností znám i zednický mistr, představuje dům v obci Číměř čp. 29 s bohatou výzdobou štítového průčelí a se zvlněným štítem tzv. selského baroka, pocházející z roku 1876. U dokumentace vodního mlýna s pilou v Červené Lhotě by bylo dobré uvést alespoň typ složení mlýna, pokud ho lze zjistit z poznámek autorů zaměření (současný torzální stav objektu již neumožňuje získat tyto informace přímo z terénu). Jistou poznámku lze také vznést k přesnému a jednotnému uvádění či objasnění terminologických pojmů (či názvů), jako například vepřo-

vice – truple, což je totožný název (druhý pojem představuje lokální označení téhož jevu). Zajímavý stavební celek dvou obytných stavení po půdorysné stránce tvoří usedlost čp. 4 v Koněšíně, což není v lidovém stavitelství úplně nahodilý jev. Obytné stavení čp. 64 v obci Kostníky je v textu uváděno jako třítraktové, z přiloženého plánu je zřejmé, že jde o dvoutraktový půdorys. Využití náročného terénu pro stavbu domu představuje dům čp. 24 v Kralicích nad Oslavou se stěnami z nepálených cihel a se zahlobenými klenutými sklepy. Dům čp. 38 v Lázu má komoru, přístupnou dveřmi situovanými poměrně vysoko nad úrovní dvora (prostor je nazýván „na komoře“), pod ní se nachází částečně zahlobený sklep.

Katalog lidové architektury, část desátá, která mapuje vybrané vesnice v okrese Třebíč, uzavírá první desítku okresů ležících prakticky na území bývalého Jihomoravského kraje. Hodnota této dokumentace, jak již bylo výše naznačeno, spočívá zejména v zaměření objektů na začátku druhé poloviny čtyřicátých let 20. století, kdy ještě nedocházelo k změnám ve způsobu života na vesnici počínaje padesátými lety 20. století a krátce ještě existoval tradiční způsob hospodaření. Je třeba ocenit úsilí obou autorů, zejména V. Kovářů, ale také J. Kuči, že připravili dokumentaci objektů tradičního lidového stavitelství okresu Třebíč k vydání a rovněž ediční počin výše uvedeného brněnského nakladatelství.

*Lubomír Procházka
(Hornické muzeum Příbram)*

GENIUS LOCI ČESKÉHO JIHOZÁPADU X. Blovice: Muzeum jižního Plzeňska v Blovicích, p. o., ve spolupráci se Západočeskou univerzitou v Plzni, 2015, 163 s.

V pořadí již devátá konference občanského spolku Genius loci je zároveň i první, v níž tento spolek pro studium života

regionu jihozápadních Čech uzavřel partnerství s Muzeem jižního Plzeňska v Blovicích. Jak uvedla v předmluvě ke sborníku předsedkyně spolku Marta Ulrychová, na konferenci přihlásili své příspěvky především mladí lidé, začínající badatelé a pracovníci kulturně historicky zaměřených organizací. Je proto potěšitelné, že všem těmto zúčastněným není osud lokalit ležících na území ohraničeném dvěma městskými dominantami – Plzní a Českými Budějovicemi – lhostejný.

Alena Vlčková se ve svém příspěvku *Židovská historie ve Štěnovicích* zabývá historií židovské komunity ve zmíněné obci od doby Marie Terezie až do konce druhé světové války, přičemž zjistila, že kolem roku 1850 žilo ve Štěnovicích 32 židovských rodin, což představovalo 11 % všech místních obyvatel. Autorka využila všech dostupných pramenů, jako jsou gruntovní knihy, matriky, školní výkazy, zápisy obecního zastupitelstva, kroniky apod. Zabývala se obchodními aktivitami židovského obyvatelstva, školní docházkou židovských dětí, náboženstvím a životními peripetemi všech štěnovických židovských rodáků.

Jiří Bouda a Hana Hanzlíková se v příspěvku *K počátkům města Blovic* věnovali historii města ležícího cca 20 km jihovýchodně od Plzně, jeho významným stavebním památkám, výsledkům výzkumu bývalého hřbitova a hrobky Kolovratů i výsledkům archeologického průzkumu okolí kostela sv. Jana Evangelisty, který provádělo Muzeum jižního Plzeňska v Blovicích. Studie je doplněna fotografiemi archeologických vykopávek, přičemž se autorům podařilo analyzovat sortiment užitkových rostlin a ovocných stromů, běžně pěstovaných v raném novověku.

Martin Lang v příspěvku *Plíživý zánik neopakovatelného genia loci hornického Mirošova* provedl krátký exkurs do průmyslové historie Mirošova, hornického městečka v Plzeňském kraji v rokycanském okrese, kde se ještě do šedesátých až sedmdesátých let minulého století nacházely pozůstatky po uhelné těžbě. V průběhu dalších let docházelo k po-

stupné devastaci různých historických staveb (komín nad cihelnou, kamenná kašna, vila ve stylu art-deco). Během jednoho století tak došlo k zániku genia loci hornického Mirošova.

Historií skláren ve Staňkově a Holýšově se zabývá Josef Hais v příspěvku *Zieglerové a sklárna v Holýšově*. Obě sklárny vlastnil Ondřej Ziegler a jeho syn Josef, kteří se v průběhu let stali podnikatelskou špičkou ve sklářském oboru. Po třiceti osmi letech, v době hospodářské krize, byl provoz podniku zastaven. Poslední z generace sklářů Ondřej Ziegler zemřel v roce 1937 a uzavřel tak sklářskou tradici rodiny, která se po tři generace věnovala sklářství v oblasti Šumavy a Českého lesa.

Martin Váňa v příspěvku *Zaniklé vesnice u vodní nádrže Žlutice* se zmiňuje o třech zaniklých obcích (Dolánky, Mlýňany a Skoky) a pěti mlýnech u vodní nádrže z let 1965–1968, která se nachází nedaleko města Žlutic na horním toku řeky Střely.

Příspěvek Tomáše Karla *Venkovské stavby na Blovicu v historické plánové dokumentaci* zkoumá archivní prameny k vývoji architektury v českých zemích v průběhu 19. století, přičemž za nejvýznamnější pokládá stavební plány s vysokou vypovídací hodnotou, mající význam i po stránce výtvarné, např. plán na stavbu masných krámů, plán na přestavbu roubené chalupy, hospodářské budovy apod.

Cílem příspěvku Martiny Vichrové a Marka Činčery *Budova jižního Plzeňska ve třetím rozměru* bylo vytvořit 3D model současného stavu budovy Muzea jižního Plzeňska (zámku Hradiště), který bude prezentován v expozicích muzea.

Příspěvek Heleny Chýlové *K toponymům na Blovicu* představuje základní toponyma blovického regionu, zabývá se jejich původem a všímá si jejich historického vývoje. Zbyněk Holub v příspěvku *Regionální charakter neprozkoumaného alchymistického rukopisu ze 14. století (jazykovědná analýza)* podává jazykovědný rozbor staročeského rukopisu.

Studie Ivo Fialy a Marty Ulrychové *Liбуše Králová – významná osobnost českého tanečního umění* (s. 93–102) se zabývá osobností významné české tanečnice, členky plzeňského Divadla J. K. Tyla a českobudějovického Jihočeského divadla.

Marta Ulrychová v příspěvku *Písňové zápisy Václava Motlíka z Měcholup u Klatov* pojednává o sbírce textů rolníka Václava Motlíka, narozeného v roce 1911. (V abstraktu na s. 103 je uveden chybný letopočet jeho úmrtí). Písňové texty sbírky, která byla autorce příspěvku zapůjčena Okresním muzeem v Klatovech (nyní Vlastivědné muzeum Dr. Hostaše), představují repertoár místní provenience. Kuriozní je, že se sbírka v průběhu dalších let ztratila a ve fondech muzea se nenachází.

Ze zcela odlišného oboru je příspěvek *Václava Malovického Specifika a odlišnosti gastronomie jižního Plzeňska v rámci Plzeňského kraje a českých regionů aneb Šest glos k tématu*, ve kterém se autor zabývá skladbou stravy v českých zemích v měšťanských a aristokratických kuchyních v 19. a počátku 20. století na základě studia dobových kuchařských knih, jídelních lístků, časopisů i memoárové literatury. Zároveň pak zkoumá vlivy rakouské (vídeňské) a bavorské stravy na českou kuchyni, zejména na Plzeňského kraje.

Luděk Krčmář v příspěvku *Poutní místa zvláštní zbožnosti na Blovicu* popisuje poutní místa na území blovické farnosti. Jsou to drobné sakrální památky, kaple, kříže, boží muka a kalvárie, zasvěcené Panně Marii a svatým Anně, Josefu, Rozálii, Rochu, Vintíři, Vojtěchu, Ondřeji, Barboře a Františku.

Lukáš Mácha a Pavel Motejzík se v příspěvku *Zelená Hora: Rok 2015* zabývají historií zámku, popisem jeho místností a hlavními událostmi Zelené Hory v roce 2015.

Zdeněk Vejvoda v příspěvku *Historické nahrávky autentických forem lidové hudby na Klatovsku* podává rozbor nahrávek lidových písní a instrumen-

tální hudby tohoto kraje. Jsou to především gramofonové nahrávky Fonografické komise Československé akademie věd a umění z let 1929–1937 a terénní nahrávky Čs. rozhlasu z padesátých let 20. století. Tyto vzácné historické snímky hudebního folkloru jsou významným doplňkem písemných pramenů, přičemž mají cennou vypovídací hodnotu, především co se týče interpretačního stylu jednotlivých regionů. Autor podává přehled folklorních historických nahrávek z Klatovska a Pošumaví od konce dvacátých let 20. století až do současnosti. Studie je doplněna několika notovými ukázkami.

Následující dva příspěvky se svým obsahem poněkud vymykají z celkového zaměření celého sborníku. Patrik Keller se ve studii *Životní anabáze velitele ČPO Domažlice poručíka Františka Pekelského* hodnotí na základě studia materiálů z Archivu bezpečnostních složek a Zemského četnického velitelství pražského Národního archivu problematickou osobnost četnického poručíka Františka Pekelského, propuštěného v roce 1948 ze služeb SNB. Závěrečným slovem podobného ražení přispěl Miloš Skořepa titulem *Četnický pohotovostní oddíl Domažlice/Klatovy*, v němž popsal vznik četnických pohotovostních oddílů v Klatovech, Domažlicích a na Slovensku a jejich personální složení.

Závěrečné slovo Zdeňka Holuba hodnotí průběh konference, která přinesla řadu významných podnětů pro další výzkumnou a badatelskou práci.

Věra Thořová
(Praha)

**FRANTIŠKA JANČIKOVÁ-MINAŘIKOVÁ: VALAŠSKÁ DĚDINA DRŽKOVÁ. POKUS O VLASTIVĚDNÝ NÁČRT TY-
PICKÉ VALAŠSKÉ OSADY. Držková: Obec Držková, 2015, 246 s.**

Vydání ručně psané a ilustrované monografie obce ležící v severním cípu

Podřevnicka, v prostoru kontaktu lidové kultury horského (Valašsko) a nížinného (Slovácko, Haná) typu je výsledkem intenzivní spolupráce obce Držková a Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Nemalé finanční prostředky na vydání publikace byly získány díky osvícenému přístupu starosty a členů zastupitelstva Držkové k realizaci celého projektu. Stanovení poměrně vysokého nákladu souvisí s předpokládaným uskutečněním záměru, kterým je přání, aby se publikace dostala v obci do každého domu. Cestu k tomu mimo jiné umožňuje rozhodnutí reprezentace obce, že od roku vydání věnuje obec knížku každému nově narozenému občánku Držkové.

Františka Jančíková, která monografii napsala, i její manžel Augustin Jančík, který ji černobílými i barevnými kresbami bohatě ilustroval, působili v držkovské škole v letech 1924 až 1941 jako učitelé, F. Jančíková pak od roku 1924 jako učitelka řidič. Život v obci znali do všech podrobností. F. Jančíková navíc při vyhledávání pramenů, o něž se opírá, měla exkluzivní výhodu v tom, že vedle dokumentů i věřejných zdrojů měla volný přístup k dokumentům uchovávaných v soukromém archivu rodiny Seilernů, posledních majitelů lukovského panství, do jejichž dominia Držková patřila a u nichž tato učitelka působila určitý čas jako oblíbená vychovatelka. Důležitým sdělením v tomto směru je i poděkování autorky za přístup k archivním materiálům adresovaným historikovi A. R. P. Františku Klementovi Minaříkovi, kvadriánu a generálnímu vizitátorovi řádu františkánů – svému bratrovi.

Obsah monografie je rozvržen do deseti kapitol s názvy „Dějiny“, „Zeměpis“, „Geologie“, „Rostlinopis“, „Zvířena“, „Podnebí“, „Výživa obyvatelstva“, „Jak v Držkové bydlí“, „Sociální a kulturní poměry“, „Kroj“, „Nářečí“, „Zvyky, svatba, pověry“. Pasekářskému osídlení (Paseky k Rusavě, Paseky k Hošťálkové) je věnována značná pozornost v druhé kapitole. V páté kapitole jsou pozoruhodně podrobné údaje o majitelích domů a pol-

ností, o pálení milířů a o pro tuto obec specifickém projevu – výrobě dřevěného nářadí a náčiní (tvz. dřevěného porculánu). Nespornou dokumentační hodnotu mají ilustrace manžela autorky, všestranně vzdělaného učitele A. Jančíka, které přispěly k osobitému výtvarnému koloritu díla. Autorčin medailon zpracoval jeden z mladých iniciátorů a realizátorů projektu, pilný vlastivědný pracovník a sběratel Lubomír Marušák.

Mimořádně kvalitní zpracování rozsáhlého a hodnověrného historického i lidopisného materiálu v monografii *Valašská dědina Držková* zařadilo Františku Jančíkovou po bok Eduarda Pecka, Pavla Kvasničky, Václava Peřinky, Rudolfa Janovského, Jana Drábka, Josefa Čižmáře a dalších „bardů“ moravské regionální historie, bez znalosti jejichž díla se dnes při zkoumání tradiční lidové kultury na Valašsku neobejdeme. Jedinečnost být jediného jejího díla pak spočívá v tom, že jde o monografii věnovanou jedné obci – valašské dědině Držkové, jejíž občané se rozhodli spravovat obec tak, aby pro ně nebyla jen bydlíštěm, ale domovem. Těm právem náleží úvodní dedikace: „*Podávám české veřejnosti pokus o vlastivědnou črtu o typické vesnici valašské, abych zachytila zbytky rázovitěho života valašského, neboť pamětníci starých časů vymírají. Tuto knihu připsuji všem držkovským občanům, k nimž jsem velmi přilnula. V Držkové 1936 Fr. Jančíková-Minaříková.*“

Karel Pavlišťík
(Zlín)

SLOVÁCKO 2015. Společenskovední časopis pro moravsko-slovenské země, roč. 57, 2016, 339 s.

Objemný svazek recenzovaného časopisu Slováckého muzea přináší opět materiály z vědních oborů zastoupených v jeho odborné struktuře. Obsah je členěn tak, že vedle studií s potřebnou ob-

razovou dokumentací jsou u každého oboru zařazeny i personálie a informace o publikacích, výstavách, konferencích a dalších aktivitách v oboru. Součástí každého textu je stručná biografická anotace o jeho autorovi. U studií je vždy anglický a německý abstrakt.

V etnografické části nechybí pro sborník tradiční téma, kterým je lidový oděv. Petra Hrbáčová ze strážnického Národního ústavu lidové kultury se ve své studii *Svatební čepce na Strážnicku* věnuje jak vývoji vzhledu této ženské obřadní pokrývky hlavy, tak vývojovým shodám a rozdílům v jeho využití. Otázkou vystěhovalectví – vnější migrací, k jejíž eskalaci dochází v soudobém společenském vývoji v Evropě a ve světě, se zabývá Terézia Gabrhelová, rovněž z Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici, ve stati *Vystěhovalectví moravských Kopaničářů do USA v první čtvrtině 20. století*. V širokém spektru pramenů, z nichž čerpala, hrají důležitou roli její rozhovory s respondenty i práce s texty lidových písní sledovaného regionu, které danou tematiku reflektují. Svůj příspěvek považuje autorka za počáteční vstup do studia této problematiky v daném regionu s tím, že osudy jejího dalšího studia jsou vázány na možnost využití informací uložených v zahraničních institucích. Ty by podle autorky pomohly objasnit některé nejasnosti a doplnit informace o životě Kopaničářů v USA. Stať Jiřího Jílíka *Vlčnovská jízda králů v díle Jana Jančí* přináší osobní svědectví o podobě této zvykoslovné aktivity ve známé lokalitě v sedmdesátých letech devatenáctého století. Do svých dvou literárních prací *Dívčí půček* a *Z Jožkových zápisků* je uložil spisovatel a novinář Jan Janča. Cena těchto svědectví spočívá v jejich věcnosti a časovém zařazení. Jílíkova

stať má však i jiný význam. Je potvrzením o užitečnosti využití regionální literatury jako zdroje autentického materiálu pro studium zejména společenských podmínek existence jevů tradiční lidové kultury obecně, zvykoslovných a obřadních aktivit zvláště!

Archeologické části sborníku dominuje studie *Středověké opevnění Uherského Hradiště ve světle archeologického výzkumu v ulici Dlouhá*. Sedmičlenný tým autorů z muzejních a univerzitních pracovišť si stanovil za cíl prezentovat v ní nové poznatky o charakteru středověkého opevnění SZ části města a zasadit je do kontextu historických a archeologických pramenů. Rozsáhlý text je vybaven řadou tabulek a bohatou kresebnou a fotografickou dokumentací. Stejněmu historickému období se věnuje studie Jaroslava Bartíka, Tomáše Chrástka a Lenky Běhounkové *Dvě koncentrace středověkých kovových artefaktů v zázemí Hradiska sv. Klimenta*. Prezentují v ní jak deskripci, tak možnosti interpretace nálezů z dvou dosud neznámých archeologických lokalit v jihovýchodní části Chřibů. Výsledky záchraného archeologického výzkumu uskutečněného v roce 2015 prezentují Jaroslav Bartík, Lenka Běhounková, Jiří Novotný a Hana Nohálová ve stati *Záchranný archeologický výzkum na hradním náměstí v Uherském Brodě*. Stať Dany Menouškové *Dva raně novověké kachlové motivy z Uherského Hradiště* soubor archeologických studií uzavírá.

Zuzana Křenková zpracovává ve studii *Konvent františkánů observantů ve středověkém Uherském Hradišti* jak poznatky z nejstarší historie a stavební podoby pozdně středověkého hradištského kláštera, tak výsledky archeologických a archivních výzkumů. Na druhém mís-

tě historického oddílu sborníku Lukáš Čoupek v textu *Hospodaření obecních samospráv na velehradském panství v první polovině 19. století* podobně popisuje agendu voleného úředníka – reprezentanta obce – pudmistra, jehož hlavní činností bylo hospodaření se jměním obce, přičemž se funkce voleného reprezentanta obce v daném období formuje v protikladu k činnosti vrchnostenského úředníka – fojta. Miroslav Pojsl z Cyrilometodějské fakulty Univerzity Palackého v Olomouci je autorem stati *Od lapidária na Velehradě k Martyrionu*. V textu, který historickou část sborníku uzavírá, sleduje autor vývoj prezentace „vykopávek“ z velehradského areálu od roku 1937 do současnosti.

Osud čtyř mešních rouch – kasulí z druhé půle 17. století převedených ze sbírek Slovákého muzea do sbírek Moravské galerie v Brně přibližuje její pracovnice Andrea Husseiniová v příspěvku *Mešní roucho čili kasule... liturgické textilie 17. století ze sbírky Moravské galerie v Brně*.

Z oddílu věnovaného muzejnictví vybíráme tyto příspěvky: *Slovácké muzeum v roce 2015*. Výroční zpráva autorů Ivo Frolce a Ivety Mátlové, *Digitální mapa tradiční kultury, společný projekt Slovákého muzea a Centra tradičnej kultúry v Myjave* Marty Kondrové a *Úskalí realizace stavby expozičních objektů Muzea v přírodě Rochus* Jana Káčera.

Obsah sborníku uzavírají informace o novinkách z ediční a výstavní činnosti Slovákého muzea s Nabídkovým listem publikací a CD. Vydání 57. svazku sborníku Slovácko bude bezpochyby patřit k pozitivům bilance činnosti Slovákého muzea za rok 2016.

Karel Pavlišťík
(Zlín)

OBSAH XXVI. ROČNÍKU

Studie a materiálové příspěvky

Přehled lidských kuriozit v kontextu dobové komiky (<i>Barbora Půtová</i>)	3
Žena jako objekt tištěných vtipů ve vybraných ročnících Vilímkova kalendáře Humoristických listů (<i>Jana Poláková</i>)	19
Štruktúra komického obrazu v tradičnom bábkovom divadle na Slovensku (<i>Juraj Hamar</i>)	33
Hudební folklorismus v Polsku: historický přehled (<i>Piotr Dahlig</i>)	44
Badatelské spektrum současné etnomuzikologie: cesta etnomuzikologů do města (<i>Zuzana Jurková</i>)	91
Co dělají etnomuzikologové? Stará otázka pro nové století (<i>Adelaide Reyes</i>)	100
Více-místná etnografie: příklady aplikace v současných antropologických a etnomuzikologických výzkumech (<i>Veronika Seidlová</i>)	110
Štíet náboženských zvuků v městském prostoru: případ náboženského soundscape v Lublani (<i>Mojca Kovačič</i>)	122
Hudba jako antropologické zrcadlo menšiny na příkladu výzkumu hudebních aktivit současných vídeňských Čechů (<i>Zita Honzlová</i>)	132
Od národního hnutí k folklorismu: proměna lidového oděvu v Evropě v 19. a 20. století (<i>Eva Románková</i>)	179
„Kroj“ v postmoderně. Politika identity, inscenování a identifikace (<i>Simone Egger</i>)	191
Funkce „Trachtu“ v životě obyvatel severní části Bavorského lesa (současný stav) (<i>Marta Ulrychová</i>)	201
Rekonstruované časy. Případová studie k norskému lidovému oděvu (<i>Bjørn Sverre Hol Haugen</i>)	214
Migrace v české etnologii: náměty k obohacení migrační teorie (<i>Zdeněk Uherek</i>)	263
Novokřtěnci na Moravě a jejich kulturní odkaz (<i>Alena Kalinová</i>)	271
„Odsun“ Němců v české vzpomínkové kultuře (<i>Sandra Kreisslová</i>)	284
Nechtěné „tě picl“! Politika paměti představitelů nuceně vysídlených brněnských Němců na počátku padesátých let 20. století (<i>Jana Nosková</i>)	296
Zaniklý svět podomních obchodníků v nářečném pojmenování (<i>Milena Šipková</i>)	306
Nářeční lexikum na východní Moravě a karpatská salašnická kolonizace (<i>Hana Goláňová</i>)	316
Proměny tradice	
Martinské hody v Zubří u Nového Města na Moravě (<i>Eva Večerková</i>)	56
Smírčí kříž v Jetenovicích (<i>René Kopecký</i>)	226
Tančit a zpívat pro lepší život? Výsledky výzkumu folklorního hnutí v Estonsku (<i>Stanislav Nemeržitski – Iivi Zájedová</i>)	328
Ohlédnutí	
Za životem a dílem Oresta Zilynského (<i>Nada Valášková</i>)	144
Kosmorama XVIII. a XIX. století jako etnografický pramen (<i>Oldřich Kašpar</i>)	228
100 let od narození Vladimíra Klusáka (<i>Ondřej Volčík</i>)	231

Život je krásný: Karel Otto Hrubý 1916–1998 (<i>Helena Beránková</i>)	331
100 let od narození zpěváka Jožky Severina z Tvrdomic (<i>Marta Toncrová</i>)	335

Rozhovor

Měl jsem v životě štěstí... Rozhovor k pětáosmdesátinám Karla Pavlišťáka (<i>Lucie Uhlíková</i>)	62
Od tkalcovského stavu do čela NÚLK – rozhovor s jubilantem Josefem Jančářem (<i>Lucie Uhlíková</i>)	147
Vzpomínání s jubilantkou Evou Kröschlovou (<i>Daniela Stavělová</i>)	337

Společenská kronika

Zdravica k jubileu Alexandry Navrátilovej (<i>Kornélia Jakubíková</i>)	67
Pozdrav Lubomíru Procházkovi (<i>Martin Novotný</i>)	68
K životnímu jubileu Jiřího Škabradý (<i>Miroslav Válka</i>)	69
Přátelská zdravice Mirjam Moravcové (<i>Alexandra Navrátilová</i>)	72
Mikulášův Mušinkovi k narozeninám (<i>Nada Valášková</i>)	73
Za Štefanom Mruškovičom (10. 9. 1932 – 3. 1. 2016) (<i>Peter Maráky</i>)	75
Zemřel zpěvák Václav Harnoš (<i>Jiří Pajer</i>)	77
Věra Thořová jubilující a kulminující (<i>Jiří Traxler</i>)	151
K osmdesátinám Heleny Šenfeldové (<i>Jiřina Langhammerová</i>)	154
K okružlemu jubileu Heleny Beránkové (<i>Hana Hlůšková</i>)	156
Blahopřání Aleně Schauerové (<i>Magdalena Maňáková</i>)	158
Devadesát protančených let Milady Bimkové (<i>Klára Cisaríková</i>)	160
Odešel Jiří Setinský (<i>Miroslav Válka</i>)	161
Vzpomínka na Vlastu Sukovou (<i>Lubomír Procházka</i>)	162
Jubilující Jiří Langer (<i>Daniel Drápala</i>)	234
Laudáció Ludmile Tarcalové (<i>Magdaléna Rychlíková</i>)	237
Přátelský pozdrav Aleně Křížové k životnímu jubileu (<i>Miroslav Válka</i>)	239
Oslávenkyňa Věra Frolcová (<i>Eva Krekovičová</i>)	242
Jubilejní ohlédnutí za dílem Jiřího Traxlera (<i>Zdeněk Vejvoda</i>)	243
K okružlemu jubileu Hany Urbancovej (<i>Jadranka Važanová</i>)	340
Blahopřání Lubomíru Tyllnerovi (<i>Matěj Kratochvíl</i>)	343
K devadesátým narozeninám Miguela Leóna-Portilly a ještě k jednomu výročí (<i>Oldřich Kašpar</i>)	344
In memoriam Zdeňka Měřínského (<i>Miroslav Válka</i>)	345

Výstavy

Gottfried Lindauer 1839–1926. Plzeňský malíř novozélandských Maorů (<i>Marta Ulrychová</i>)	77
Výstava Čepujeme volyňské pivo (<i>Marta Ulrychová</i>)	79
Vesnice v hledáčku studentů fotografie (<i>Jitka Matuszková</i>)	79
Výstava artefaktů soutěže Cena uměleckého skla 2015 (Gletscher-Prise-Glaskunstpreis) v bavorském Ludwigsthalu (<i>Marta Ulrychová</i>)	164
Muzeum v bavorské části hraničního nádraží v Bayerisch Eisensteinu (<i>Marta Ulrychová</i>)	245
Výstava k 125. výročí narození Antonína Václavíka (<i>Josef Jančář</i>)	246
Umění australských domorodců – tentokrát v srdci Českého středohoří (<i>Barbora Půtová</i>)	247

Luftáci maleničtí. Život na letním bytě na přelomu 19. a 20. století (<i>Marta Ulrychová</i>)	248	v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm (<i>Daniel Drápala</i>)	165
Krajka v proměnách času (<i>Marta Ulrychová</i>)	346	R. Doušek – D. Drápala (eds.): Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě (<i>Josef Jančář</i>)	166
Musée Berbère v Jardin Majorelle: berberská kultura skrytá v zelené oáze (<i>Barbora Půtová</i>)	349	M. Benža: Tradičný odev Slovenska / Traditional clothing of Slovakia (<i>Markéta Tobolová</i>)	168
Lindberg na starých pohlednicích. Výstava v Muzeu selského domu v bavorském Lindbergu (<i>Marta Ulrychová</i>)	350	Růže chuti přerokozšné. Antologie moravských rukopisných kancionálů 17. a 18. století (<i>Věra Frolcová</i>)	169
Konference		L. Tyllner – J. Traxler – V. Thořová: Průvodce po pramenech lidových písní, hudby a tanců v Čechách (<i>Marta Toncrová</i>)	170
27. konference Asociace evropských muzeí v přírodě (<i>Martin Novotný</i>)	80	A. Schauerová – M. Maňáková: Regionální folklor do škol. Manuál pro učitele (<i>Karel Pavlišťík</i>)	171
Konference „Občianske aktivity a angažovaný výskum“ (<i>Oto Polouček</i>)	80	Jan Hajšman: Městský obvod Plzeň (<i>Marta Ulrychová</i>)	172
Konference spolku Génius loci českého jihu a západu (<i>Marta Ulrychová</i>)	81	R. Hlúšek: Nican mopohua. Domorodý příběh o zjavení Panny Márie Guadalupskej (<i>Oldřich Kašpar</i>)	255
Kalendářní obyčejová kultura v městském a vesnickém prostředí (<i>Eliška Leisserová</i>)	163	G. Novotný: Tři lesní inženýři. Josef Opletal, Karel Šiman a Gustav Artner (<i>Jiří Woitsch</i>)	256
Prezentace venkovského stavitelství v muzeích v přírodě a muzejních expozicích (<i>Roman Malach</i>)	250	V. Vrllová – L. Drápalová – I. Válek: Návrat ke kořenům. Lidová kultura a tradice na Moravskoslovenském pomezí (<i>Karel Pavlišťík</i>)	257
20. konferencia z cyklu Etnológ a múzeum (<i>Nadja Balošáková</i>)	251	S. Burlasová: Naratívne piesne o zbojníkoch. Príspevok k porovnávaciemu štúdiu (<i>Marta Toncrová</i>)	258
Festivity, koncerty		J. Plocek: Kroužení nad Vysočinou, hudbou a jedním festivalem (<i>Karel Pavlišťík</i>)	259
Sidmouth 2015: „Ear to the Past, Eye on the Future“ (<i>Anna Maděričová</i>)	82	Z. Krišková: Etnokultúrne kontexty výroby modrotlače. Modrotlačiarška dielňa v Hranovnici (<i>Juraj Zajonc</i>)	355
Průsečík světů na MFF Strážnice 2016 (<i>Michal Záhora</i>)	252	P. Košťálová: Stereotypní obrazy a etnické mýty. Kulturní identita Arménie (<i>Lucie Uhlíková</i>)	356
Kultura folkloru – folklorní kultura: 71. ročník MFF Strážnice (<i>Dragana Radojičić</i>)	254	A. Kurial – V. Kovářů – J. Kuča: Katalog lidové architektury. Část desátá. Okres Třebíč (<i>Lubomír Procházka</i>)	358
Vymyslet festival: čtvrtstoletí Folklorního festivalu Pardubice – Hradec Králové (<i>Daniela Stavělová</i>)	352	Genius loci českého jihu a západu X (<i>Věra Thořová</i>)	358
Recenze		F. Jančíková-Minaříková: Valašská dědina Držková (<i>Karel Pavlišťík</i>)	360
O. Danglová: Modrotlač na Slovensku / Blueprint in Slovakia (<i>Alena Jeřábková</i>)	83	Slovácko 2015 (<i>Karel Pavlišťík</i>)	360
M. Šimša: Knihy krejčovských stříhů v českých zemích v 16. až 18. století (<i>Eva Hasalová</i>)	84	Zprávy	
Z. Vejvoda (ed.): Plzeňsko v lidové písni I; Z. Vejvoda – M. Ulrychová – J. Traxler (eds.): Plzeňsko v lidové písni II (<i>Marta Toncrová</i>)	85	Škola folklorních tradic (<i>Markéta Lukešová</i>)	174
E. Románková (ed.): Uchováno budoucím generacím. Devadesát let sbírkotvorné činnosti Valašského muzea		Trhlina v čase a v prostoru: Slovenský krojovaný ples v Brně (<i>Helena Beránková</i>)	175
		Muzeum v přírodě Rochus se otevřelo veřejnosti (<i>Martin Novotný</i>)	249
		19. ročník ETNOFILM-u Čadca (<i>Hana Hlůšková</i>)	351

NÁRODOPISNÁ REVUE 4/2016

(Revue für Ethnologie 4/2016)

Herausgegeben vom Nationalen Institut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

Tel. 00420- 518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-Mail: info@nulk.cz

Die Ausgabe 4/2016 der Zeitschrift *Národopisná revue* (Revue für Ethnologie) ist dem Thema Migrationsströme in Europa und deren kulturelle Hinterlassenschaften gewidmet. Zdeněk Uherek befasst sich in seiner Studie mit unterschiedlichen Formen und Aspekten der Migration, durch deren Erforschung die Ethnologie zur Theorie der Migration allgemein befruchtend beitragen kann (*Migration in tschechischer Ethnologie: Themen zur Bereicherung der Migrationstheorie*). Alena Kalinová präsentiert den hundertjährigen Einfluss der täuferischen Bewegung in Mähren, wo sich die Wiedertäufer im 16. und 17. Jahrhundert aufhielten und auch die traditionelle Volkskultur deutlich geprägt hatten (*Wiedertäufer in Mähren und ihr kulturelles Vermächtnis*). Sandra Kreisslová befasst sich mit der Frage, auf welche Art und Weise die tschechische Gesellschaft mit dem Thema der Zwangsaussiedlung der deutschen Bevölkerung nach dem II. Weltkrieg umgeht („Abschiebung“ der Deutschen in der tschechischen Erinnerungskultur). Jana Nosková präsentiert eine Fallstudie über die Gestaltung des kulturellen Gedächtnisses bei den nach 1945 in Deutschland ansässig gewordenen ausgesiedelten deutschen Bewohnern von Brünn (*Ungewolltes „Tschüss!“ Gedächtnispolitik der Repräsentanten der zwangsausgesiedelten Brünnener Deutschen zu Beginn der 1950-er Jahre*). Milena Šípková stellt lexikalisches Material vor, das sich auf Ausdrücke konzentriert, mit denen um die Jahrhundertwende zwischen dem 19. und 20. Jahrhundert Hausierhändler bezeichnet wurden (*Die verlorene Welt der Hausierhändler in mundartlicher Bezeichnung*). Hana Goláňová analysiert den Mundartwortschatz in Bezug auf die Schäferkultur in den Karpaten (*Mundartwortschatz in Ostmähren und die Kolonisierung der Karpaten durch Schafhirten*).

Die Rubrik „Tradition im Wandel“ bringt den Beitrag *Tanzen und Singen für ein besseres Leben? Forschungsergebnisse über die Folklorebewegung in Estland* (Autoren: Stanislav Nemeržitski – Iivi Zájedová). Helena Beránková erinnert in der Rubrik „Rückblicke“ an den hundertsten Geburtstag des Fotografen Karel Otto Hrubý (1916–1998), und Marta Toncrová an den ebenfalls hundertsten Geburtstag von Jožka Severin (1916–1991), einen hervorragenden Volksliedinterpret. Daniela Stavělová führt in der Rubrik „Gespräch“ einen Dialog mit der Choreografin und Pädagogin Eva Kröschlová (*1926) anlässlich ihres neunzigsten Geburtstags. Die „Gesellschaftschronik“ erinnert an den Geburtstag der Ethnomusikologin Hana Urbancová (*1956) und Lubomír Tyllner (*1946) sowie des Anthropologen Miguel León-Portilla (*1926) und bringt einen Nachruf auf den Archäologen Zdeněk Měřínský (1948–2016). In weiteren regelmäßigen Rubriken erscheinen Berichte über fachbezogene Aktivitäten und Besprechungen neuer Bücher.

NÁRODOPISNÁ REVUE 4/2016

(Journal of Ethnology 4/2016)

Published by the National Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

Tel. 00420-518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Journal of Ethnology 4/2016 deals with the theme “Migration Flows in Europe and Their Cultural Remnants”. In his study, Zdeněk Uherek devotes himself to various forms and aspects of migration with research into which ethnology can contribute in an inspiring way to the theory of migration in general (*Migration in Czech Ethnology: topics to enrich the theory of migration*). Alena Kalinová introduces a one-hundred-year long activity of the Anabaptist sect in Moravia. Anabaptists lived in Moravia in the 16th and 17th century and left their remarkable traces also in traditional folk culture (*Anabaptists in Moravia and Their Cultural Legacy*). Sandra Kreisslová writes about the issue in what manner the Czech society treats the theme of the forcible displacement of German inhabitants after World War II (“*The Displacement of Germans in Czech Commemorative Culture*”). Jana Nosková introduces a case study devoted to the construction of cultural memory with displaced German inhabitants of Brno, settled in Germany after 1945 (*The Unwanted “Yo!”. The Memory Politics of the Representatives of Forcibly Displaced Brno Germans at the Outset of the 1950s*). Milena Šípková presents lexical material whose focus is on the words used for peddlers at the turn of the 20th century (*The Vanished World of Peddlers in Dialect Denominations*). Hana Goláňová analyses the dialectal lexicon in relation to Carpathian shepherds’ culture (*Dialectal Lexicon in Eastern Moravia and the Carpathian Shepherd Colonization*).

The Transforming Traditions column publishes a contribution *Dance and Sing for a Better Life? Results of a Research into Folklore Movement in Estonia* (written by Stanislav Nemeržitski – Iivi Zájedová). In Review Section, Helena Beránková remembers the 100th birthday of the photographer Karel Otto Hrubý (1916–1998) and Marta Toncrová writes about the identical anniversary of Jožka Severin (1916–1991), an important Moravian singer of folk songs. In Interview Section, Daniela Stavělová conducts an interview with the choreographer and teacher Eva Kröschlová (*1926) on the occasion of her 90th birthday. Social Chronicle is devoted to anniversaries of the ethnomusicologists Hana Urbancová (*1956) and Lubomír Tyllner (*1946), anthropologist Miguel León-Portilla (*1926) and it publishes an obituary for the archaeologist Zdeněk Měřínský (1948–2016). Other regular columns contain reports from the discipline and reviews of new books.

NÁRODOPISNÁ REVUE 4/2016, ročník XXVI

Vydává Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

Národopisná revue je odborný etnologický recenzovaný časopis, vychází čtyřikrát ročně, vždy na konci příslušného čtvrtletí. Pravidla recenzního řízení i veškeré další informace pro autory příspěvků jsou zveřejněny na internetových stránkách časopisu <<http://revue.nulk.cz>>.

Periodikum je evidováno v mezinárodních bibliografických databázích Scopus, ERIH (European Reference Index for the Humanities), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities), GVK (Gemeinsamer Verbundkatalog), IBR (Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur) + IBZ (Internationale Bibliographie geistes- und sozialwissenschaftlicher Zeitschriftenliteratur), RILM (Répertoire International de Littérature Musicale), Ulrich's Periodicals Directory.

REDAKČNÍ RADA: PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., PhDr. Hana Dvořáková, doc. Mgr. Juraj Hamar, CSc.
PhDr. Petr Janeček, Ph.D., doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist,
doc. PhDr. Martina Pavlicová, CSc., PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D.,
doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc., Mgr. Martin Šimša, Ph.D., doc. PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.,
PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D., PhDr. Marta Ulrychová, Ph.D., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

MEZINÁRODNÍ REDAKČNÍ RADA: prof. PhDr. Anna Divičan, CSc. hab. (Maďarsko), Dr. László Felföldi (Maďarsko),
Mag. Dr. Vera Kapeller (Rakousko), prof. Dragana Radojičić (Srbsko),
prof. Mila Santova (Bulharsko), prof. Dr. habil. Dorota Simonides, Dr.h.c. (Polsko),
Dr. Tobias Weger (Německo)

Šéfredaktor: Jan Krist

Redaktorka: Martina Pavlicová

Výkonná redaktorka a tajemnice redakce: Lucie Uhlíková

Překlady: Zdeňka Šafaříková

Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 1. prosince 2016

ISSN 0862-8351

MK ČR E 18807

**NU
LK**